

Rechtsgeleerdheid

Faculteit Rechtsgeleerdheid

Universiteit Leiden

QANU, juli 2011

Uitgave:

Quality Assurance Netherlands Universities (QANU)

Catharijnesingel 56

Postbus 8035

3503 RA Utrecht

Telefoon: 030 230 3100

Fax: 030 230 3129

E-mail: info@qanu.nl

Internet: www.qanu.nl

© 2011 QANU / Q248

Tekst en cijfermateriaal uit deze uitgave mogen, na toestemming van QANU en voorzien van bronvermelding, door middel van druk, fotokopie, of op welke andere wijze dan ook, worden overgenomen.

Inhoudsopgave

Voorwoord	5
Deel I Algemeen deel	7
1. Inleiding	9
2. Taak en samenstelling van de commissie	11
3. Werkwijze van de commissie	17
4. Het Domeinspecifiek Referentiekader Rechtsgeleerdheid 2010	21
Deel II Opleidingsrapport	29
5. Rapport over de bacheloropleidingen Rechtsgeleerdheid, Fiscaal recht en Notarieel recht en de masteropleidingen Rechtsgeleerdheid, Fiscaal recht en Notarieel recht aan de Universiteit Leiden	
Bijlagen	83
Bijlage A: Curricula Vitae van de leden van de visitatiecommissie	85
Bijlage B: Samenstelling van de subcommissies	89
Bijlage C: Programma van het bezoek	91
Bijlage D: Uitwerking van de eindkwalificaties per opleiding	93
Bijlage E: Curricula van de opleidingen	103
Bijlage F: Specificatie studielast per opleiding	107

VOORWOORD

Dit rapport beschrijft de bevindingen van de visitatiecommissie Rechtsgeleerdheid 2010 voor de opleidingen Rechtsgeleerdheid aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Universiteit Leiden. Dit rapport is onderdeel van de kwaliteitsbeoordeling van universitaire bachelor- en masteropleidingen in Nederland. Het doel van het rapport is om een betrouwbaar beeld te geven van de resultaten van de voor beoordeling voorgelegde opleidingen, alsmede een terugkoppeling te geven naar de interne kwaliteitszorg van de betrokken organisatie en als basis te dienen voor accreditatie van de betrokken opleidingen door de Nederlands-Vlaamse Accreditatie organisatie (NVAO).

De stichting Quality Assurance Netherlands Universities (QANU) beoogt onafhankelijke, objectieve en kritische beoordelingen te laten plaatsvinden en opbouwende kritiek te leveren, zo veel mogelijk uitgaande van een gestandaardiseerde set van kwaliteitscriteria met oog voor specifieke omstandigheden.

De visitatie Rechtsgeleerdheid 2010 wordt uitgevoerd volgens de nieuwe QANU werkwijze, waarbij clustervisitaties over een korte periode plaatsvinden en worden afgerond. Hierdoor wordt het momentum voor de betrokken opleidingen behouden en blijft de terugkoppeling naar de interne kwaliteitszorg relevant.

Voor clustervisitaties met een grote omvang, zoals Rechtsgeleerdheid 2010, vraagt de nieuwe werkwijze flexibiliteit van de commissieleden. Voor ieder bezoek wordt uit de visitatiecommissie een subcommissie samengesteld. Doordat bijna alle commissieleden ten minste drie bezoeken afleggen, kan de samenhang van de clustervisitatie worden gegarandeerd.

De visitatiecommissie Rechtsgeleerdheid 2010 van QANU heeft haar taken in Leiden met grote toewijding uitgevoerd. De opleidingen zijn beoordeeld op een grondige en zorgvuldige manier. Wij verwachten dat de oordelen en de aanbevelingen in zorgvuldige overweging worden genomen door de betrokken opleidingen en het College van Bestuur.

Wij zeggen dank aan de voorzitter en de leden van de visitatiecommissie voor hun bereidheid deel te nemen aan deze beoordeling en voor de toewijding waarmee ze hun taak uitvoeren. Ook gaat onze dank uit naar de staf van de betrokken afdeling aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid voor hun inspanningen en hun medewerking aan deze beoordeling.

Quality Assurance Netherlands Universities

mr. C.J. Peels
directeur

drs. J.G.F. Veldhuis
voorzitter bestuur

DEEL I: ALGEMEEN DEEL

1. Inleiding

In dit rapport brengt de onderwijsvisitatiecommissie Rechtsgeleerdheid 2010 (hierna de commissie) verslag uit van haar bevindingen. Het rapport bestaat uit twee delen: een algemeen deel (I) en een opleidingsdeel (II).

Het algemene deel gaat in op de taak, samenstelling en werkwijze van de commissie. Dit algemene deel geeft een beschrijving van de uitgangspunten van de commissie en bevat tevens het domeinspecifiek referentiekader voor de visitatie Rechtsgeleerdheid 2010. In het opleidingsdeel behandelt de commissie de 21 facetten uit het NVAO-beoordelingskader voor de beoordeelde opleidingen. In dit deel spreekt zij oordelen uit op facet- en onderwerpniveau voor iedere bachelor- en masteropleidingen die ze heeft beoordeeld aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid.

2. Taak en samenstelling van de commissie

2.1. Taak van de commissie

De taak van de commissie is het verrichten van een visitatie conform het ‘Accreditatiekader bestaande opleidingen hoger onderwijs’ van de NVAO van in totaal 84 opleidingen aan tien universiteiten. De commissie heeft de opdracht om op basis van de door de faculteiten aangeleverde informatie en door middel van ter plaatse te voeren gesprekken een oordeel te geven over de verschillende aspecten van kwaliteit van de betrokken opleidingen, zoals beschreven in het bovengenoemde kader. De opleidingsrapporten bevatten aanbevelingen; de nadruk ligt echter op het beoordelen en verantwoorden van de basiskwaliteit.

De commissie is gevraagd om de volgende opleidingen te beoordelen (inclusief CROHO-nummer):

Erasmus Universiteit Rotterdam

- Bachelor Rechtsgeleerdheid (56451)
- Bachelor Fiscaal recht (56827)
- Master Rechtsgeleerdheid (60084)
- Master Bedrijfsrecht (60085)
- Master Financieel recht (60086)
- Master Fiscaal recht (66827)

Universiteit van Amsterdam

- Bachelor Rechtsgeleerdheid (50700)
- Bachelor Fiscaal Recht (56827)
- Bachelor Notarieel recht (56828)
- Master Privaatrecht (60219)
- Master Arbeidsrecht (60222)
- Master Informatierecht (60223)
- Master International and European Law (60224)
- Master Fiscaal Recht (66827)
- Master Notarieel Recht (66828)
- Master Publiekrecht (60220)

Rijksuniversiteit Groningen

- Bachelor Rechtsgeleerdheid (50700)
- Bachelor Recht en Bestuur (56461)
- Bachelor Fiscaal Recht (56827)
- Bachelor Notarieel Recht (56828)
- Bachelor Internationaal en Europees Recht (56829)
- Bachelor Recht & ICT (50620)
- Bachelor European Law School (50017)
- Master Nederlands Recht (66451)
- Master Recht en Bestuur (66461)
- Master Fiscaal Recht (66827)
- Master Notarieel Recht (66828)
- Master Internationaal en Europees Recht (66829)

- Master Recht & ICT (60620)
- Master European Law (60602)
- Master International and Comparative Law (60603)
- Master International Economic and Business Law (60604)
- Master International Law and the Law of International Organisations (60605)
- Master European Law School (60017)

Universiteit Maastricht

- Bachelor Fiscaal Recht (56827)
- Bachelor European Law School (50017)
- Master Fiscaal Recht (66827)
- Master Nederlands Recht (66451)
- Master Recht, Arbeid en Gezondheid (60169)
- Master Forensica, Criminologie en Rechtspleging (60171)
- Master European Law School (60017)
- Master International Laws (120 EC) (60168)
- Master Globalisation and Law (60170)
- Master European Master in Human Rights and Democratisation (post-initieel) (75020)
- Master International and European Economic Law (post-initieel) (75021)

Universiteit van Tilburg

- Bachelor Rechtsgeleerdheid (50700)
- Bachelor Fiscaal Recht (56827)
- Bachelor Internationaal en Europees Recht (56829)
- Bachelor Recht en Management (50753)
- Master Rechtsgeleerdheid (60084)
- Master Sociaal Recht en Sociale Politiek (60070)
- Master Law and Technology (60069)
- Master Milieurecht (60071)
- Master International Business Law (60072)
- Master International and European Public Law (60073)
- Master Fiscaal Recht (66827)
- Master Recht en Management (60753)

Radboud Universiteit Nijmegen

- Bachelor Rechtsgeleerdheid (50700)
- Bachelor Notarieel Recht (56828)
- Bachelor Internationaal en Europees Recht (56829)
- Master Nederlands Recht (66451)
- Master Notarieel Recht (66828)
- Master Internationaal en Europees Recht (66829)
- Master European Law (60504)

Vrije Universiteit Amsterdam

- Bachelor Rechtsgeleerdheid (50700)
- Bachelor Notarieel Recht (56828)

- Master Rechtsgeleerdheid (60084)
- Master Notarieel Recht (66828)

Open Universiteit

- Bachelor Rechtsgeleerdheid (50700)
- Master Rechtsgeleerdheid (60084)

Universiteit Utrecht

- Bachelor Rechtsgeleerdheid (50700)
- Master Internationaal en Europees Recht (66829)
- Master Law and Economics (60742)
- Master Nederlands Recht (66451)
- Master Notarieel Recht (60165)
- Master Recht en Onderneming (60741)
- Master International Law of Human Rights and Criminal Justice (75034)
- Master International Business Law and Globalisation (75035)

Universiteit Leiden

- Bachelor Rechtsgeleerdheid (50700)
- Bachelor Fiscaal Recht (56827)
- Bachelor Notarieel Recht (56828)
- Master Rechtsgeleerdheid (60084)
- Master Fiscaal Recht (66827)
- Master Notarieel Recht (66828)

2.2. Samenstelling van de commissie

De visitatiecommissie Rechtsgeleerdheid 2010 bestaat uit een voorzitter en zestien commissieleden. In bijlage A wordt een korte omschrijving van de curricula vitae van de commissieleden gegeven.

Voorzitter:

- prof. dr. J.W. (Jaap) Zwemmer, emeritus hoogleraar Belastingrecht, Universiteit van Amsterdam.

Commissieleden:

- dr. mr. M.J.A.M. (Margreet) Ahsmann, vice president/opleidingscoördinator sector civiel recht rechtbank Rotterdam;
- I.M. (Inge) Beulen LL.B., student Ma Nederlands Recht, Radboud Universiteit Nijmegen;
- I.C.M. (Irene) de Boer LL.M., student Ma Sociaal Recht, Universiteit van Tilburg;
- prof. mr. J.E. (Jenneke) Bosch-Boesjes, Dean University of Groningen Honours College, Rijksuniversiteit Groningen;
- prof. dr. C.M. (Kees) Cappon, bijzonder hoogleraar Geschiedenis van het Notariaat, Universiteit van Amsterdam;
- dr. D.H.J.M. (Diana) Dolmans, onderwijskundige en UHD, Universiteit Maastricht;
- dr. E. (Eric) Driessen, Universitair Docent bij de Capgroep Onderwijs-ontwikkeling & -onderzoek, Faculteit Health Medicine and Life sciences, Universiteit Maastricht;
- prof. dr. C. (Cees) Flinterman, honorair hoogleraar rechten van de mens, Universiteit Maastricht;

- prof.dr. R.M.G.E. (René) Foqué, Hoogleraar rechtsfilosofie en rechtstheorie, Katholieke Universiteit Leuven, België;
- prof. mr. A.A. (Stijn) Franken, hoogleraar straf(proces)recht, Universiteit Utrecht;
- mr. M.C. (Marian) van Gestel, universitair hoofddocent Burgerlijk recht, Universiteit Utrecht;
- prof. mr. N. (Niels) Frenk, bijzonder hoogleraar Aansprakelijkheids- en verzekeringsrecht, Vrije Universiteit;
- mr. H.F.M. (Hans) Hofhuis, coördinerend vice-president van de rechtbank 's-Gravenhage;
- M.V. (Misja) Leikin LL.B., student Ma Privaatrecht, Vrije Universiteit Amsterdam
- E.J.H. (Eric) Poorthuis, BA, LL.B., student masteropleiding Civiel recht, Universiteit Leiden;
- prof. mr. J.G.J. (Jac) Rinkes, hoogleraar Privaatrecht, Open Universiteit te Heerlen; bijzonder hoogleraar Europees Consumentenrecht, Maastricht University;
- prof. dr. J.W.F. (Jan) van Tartwijk, hoogleraar Toegepaste onderwijskunde, Universiteit Utrecht.

Prof. mr. E. (Elies) Steyger, hoogleraar Europees bestuursrecht, Vrije Universiteit is geïnstalleerd als lid van de visitatiecommissie Rechtsgeleerdheid 2010. Door persoonlijke omstandigheden heeft zij echter aan geen enkel bezoek deelgenomen.

Prof. dr. C. (Cees) Flinterman, honorair hoogleraar rechten van de mens, Universiteit Maastricht heeft door ziekte alleen bij het bezoek aan de Erasmus Universiteit Rotterdam het voorzitterschap op zich kunnen nemen. Zijn rol als voorzitter is tijdens het bezoek aan de Universiteit van Amsterdam overgenomen door prof. dr. R.M.G.E. (René) Foqué.

Door het grote aantal te beoordelen opleidingen en de relatief korte periode waarin de tien bezoeken zijn gepland, is gekozen voor een 'pool' van commissieleden. Voor ieder bezoek wordt een subcommissie samengesteld uit deze 'pool', waarbij rekening wordt gehouden met de beschikbaarheid van de commissieleden, belangenconflicten, expertisegebieden van de commissieleden ten opzichte van de in de opleidingen aangeboden deeldisciplines, en de samenstelling van de verschillende subcommissies. De samenstellingen van de verschillende subcommissies van de tien subcommissies worden vermeld in bijlage B van dit rapport.

Uit praktische overwegingen is besloten dat bezoeken maximaal drie dagen duren. Daarom is bij de meeste visitatiebezoeken gekozen voor het houden van parallelgesprekken, waarbij de commissie werd ondersteund door twee projectleiders. Tijdens de bezoeken aan de Vrije Universiteit Amsterdam en de Open Universiteit heeft de extra projectleider zich voornamelijk gericht op de documentatie.

Projectcoördinator van de clustervisitatie Rechtsgeleerdheid 2010 was drs. M.M. (Melissa) Truijens, medewerker van het bureau van QANU. Zij was tevens projectleider van de bezoeken aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en de Universiteit Utrecht. Projectleider voor het bezoek aan de Rijksuniversiteit van Groningen en de Vrije Universiteit Amsterdam was zelfstandig adviseur drs. T. (Titia) Busing. Projectleider voor het bezoek aan de Universiteit Maastricht was zelfstandig adviseur drs. R. (Ronald) Duzijn. Projectleider voor het bezoek aan de Universiteit van Tilburg was zelfstandig adviseur drs. L. (Linda) van der Grijspaarde. Projectleider voor de bezoeken aan de Universiteit van Amsterdam en de Radboud Universiteit was drs. M. (Trees) Graas, medewerker van het bureau van QANU. Projectleider voor de bezoeken aan de Open Universiteit en de Universiteit Leiden was N.M. (Nikki) Verseput Msc, medewerker van het bureau van QANU.

De leden van de commissie hebben allen de door QANU opgestelde onafhankelijkheidsverklaring ondertekend.

2.3. Bijzonderheden van het bezoek aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Universiteit Leiden

De visitatiecommissie is gevraagd om de volgende opleidingen aan de faculteit te beoordelen:

- Bachelor Rechtsgeleerdheid (50700)
- Bachelor Fiscaal Recht (56827)
- Bachelor Notarieel Recht (56828)
- Master Rechtsgeleerdheid (60084)
- Master Fiscaal Recht (66827)
- Master Notarieel Recht (66828)

De subcommissie voor het bezoek aan de Universiteit Leiden bestond uit de volgende commissieleden:

- prof. dr. J.W. Zwemmer (voorzitter)
- prof. mr. N. Frenk
- prof. mr. J.G.J. Rinkes
- prof. dr. C.M. Cappon
- mr. M.C. van Gestel
- M.V. Leikin LL.B.

De secretarissen van deze subcommissie waren N.M. (Nikki) Verseput Msc en drs. M.M. (Melissa) Truijens.

Het bezoek vond plaats op 4 en 5 april 2011. Het programma van het bezoek is te vinden in bijlage C van dit rapport.

Het opleidingsrapport in deel II van dit rapport omvat de beoordeelde opleidingen. Bij zowel de beschrijvingen als bij de oordelen van de facetten wordt de volgende werkwijze aangehouden: de beschrijvingen en oordelen die gelden voor alle opleidingen worden als eerste vermeld. Als een tekst geldt voor één of meerdere specifieke opleidingen, wordt/worden de opleiding(en) cursief vermeld.

3. Werkwijze van de commissie

3.1. Inleiding

Op 31 augustus 2010 hield de commissie haar formele startvergadering. Tijdens deze vergadering werd de commissie geïnstalleerd, werd de taakstelling en werkwijze van de commissie besproken en werd het document *Voorstel voor een Domeinspecifiek Referentiekader Rechtsgeleerdheid* van het Disciplineoverlegorgaan Rechtsgeleerdheid (DRG) besproken. De commissie heeft dit vastgesteld als *Domeinspecifiek Referentiekader Rechtsgeleerdheid 2010*, dat in hoofdstuk 4 van dit rapport is weergegeven.

3.2. De voorbereidingsfase

Bij ontvangst van de zelfstudies van een universiteit werden deze door de betreffende projectleider gecontroleerd op kwaliteit en compleetheit van informatie. Nadat de zelfstudies in orde waren bevonden, zijn deze doorgestuurd aan de commissieleden van de betreffende subcommissie.

De commissieleden lazen de zelfstudies en formuleerden vragen die aan de projectleider werden toegestuurd. De secretaris compileerde de vragen tot een samengesteld document, waarbij de vragen per onderwerp en gespreksgreep werden gegroepeerd. Dit document werd bij het visitatiebezoek door de commissie gebruikt. Bij de voorbereiding heeft ieder commissielid alle zelfstudies van de betreffende universiteit gelezen.

Naast de zelfstudies lazen de gezamenlijke commissieleden ook ten minste twee scripties per opleiding. Het daadwerkelijk aantal gelezen scripties per opleiding is afhankelijk van het aantal aangeboden opleidingen en het aantal commissieleden in de subcommissie. Indien nodig werd gedurende het bezoek aan de commissieleden de mogelijkheid gegeven om aanvullend een aantal scripties te beoordelen. In de opleidingsrapporten wordt vermeld hoeveel scripties zijn beoordeeld. De scripties, met voor elke opleiding een laag en een hoog cijfer, werden door de opleiding geselecteerd. Aangezien de commissie opleidingen dient te beoordelen die leiden tot een wetenschappelijke titel (LL.B. of LL.M.), heeft zij zorgvuldig aandacht besteed aan het beoordelen van het wetenschappelijk niveau van de scripties, de eisen die door de opleiding aan de scripties worden gesteld, de zorgvuldigheid van de inhoudelijke beoordeling daarvan door de staf en de beoordelingsprocedure zelf. In de scriptie dient de student immers aan te tonen over de vereiste kwalificaties te beschikken.

Het bewaken van de consistentie is bij clustervisitaties altijd een aandachtspunt. Bij dit specifieke cluster is hier extra aandacht aan besteed, vanwege de verschillende samenstellingen van de subcommissies, en de verschillende data waarop de rapporten worden vastgesteld. De voorzitter, prof. dr. J.W. (Jaap) Zwemmer, is verantwoordelijk voor de inhoudelijke consistentie. De projectcoördinator, drs. M.M. (Melissa) Truijens, is verantwoordelijk voor de procesmatige consistentie. Een van de maatregelen om consistentie in de beoordelingen te garanderen is dat nagenoeg alle commissieleden aan ten minste drie bezoeken deelnemen. Daarbij is de projectcoördinator bij elk bezoek aanwezig bij de laatste interne vergadering van de commissie, waarbij de opleidingen per facet uit het NVAO-kader worden beoordeeld. Ook worden alle betrokken projectleiders op de hoogte gehouden van de beoordeling van de verschillende opleidingen. Tot slot zal er regelmatig overleg plaatsvinden tussen de verschillende projectleiders om de beoordelingen op elkaar af te stemmen.

Binnen de subcommissies zijn afspraken gemaakt over de taakverdeling op grond van inhoudelijke expertise en samenstelling van de subcommissie. De commissie wenst te benadrukken dat zij in haar geheel verantwoordelijk is voor de oordeelsvorming en het

eindrapport. Tijdens een voorbereidende vergadering aan het begin van ieder bezoek is elke visitatie concreet voorbereid.

3.3. Visitatiebezoeken

Voorafgaand aan een bezoek maakte de projectleider een conceptprogramma voor de (dag)indeling van het visitatiebezoek. Dit concept werd in samenspraak tussen de voorzitter, de projectleider en de contactpersoon van de betreffende universiteit aangepast aan de specifieke situatie van de opleidingen. Tijdens de bezoeken is gesproken met de samenstellers van de zelfstudies, met een (representatieve) vertegenwoordiging van het faculteitsbestuur, het opleidingsbestuur, de afgestudeerden, de opleidingscommissies, de examencommissie(s), de studievoorzichting en -begeleiding en overige ondersteunende medewerkers. Daarnaast werd er per opleiding afzonderlijk gesproken met studenten en docenten van de beoordeelde bachelor- en masteropleidingen.

Tijdens ieder bezoek bestudeerde de commissie het ter inzage gevraagde materiaal en gaf zij gelegenheid tot een spreekuur ten behoeve van studenten en docenten die zich voorafgaand aan het bezoek hadden aangemeld. Van dit spreekuur is geen gebruik gemaakt bij het bezoek aan de Universiteit Leiden.

De commissie heeft een deel van de laatste middag van de bezoeken gebruikt voor de voorbereiding van de mondelinge rapportage en een discussie over de beoordeling van de opleidingen. Aan het einde van de bezoeken heeft de voorzitter, respectievelijk de vicevoorzitter bij de Erasmus Universiteit en de Universiteit van Amsterdam, in een mondelinge rapportage de eerste bevindingen van de commissie gepresenteerd. Daarbij ging het steeds om een aantal algemene waarnemingen en een aantal eerste indrukken per opleiding.

3.4. Beslisregels

De visitatie is uitgevoerd conform het Accreditatiekader bestaande opleidingen hoger onderwijs van de NVAO. In het accreditatiestelsel is voor de beoordeling op facetniveau een vierpuntsschaal voorgeschreven (onvoldoende, voldoende, goed of excellent) en op onderwerpniveau een tweepuntsschaal (voldoende of onvoldoende).

De commissie heeft de standaard beslisregels van QANU gevolgd. Deze zijn:

- de beoordeling ‘onvoldoende’ geeft aan dat de opleiding niet voldoet aan de criteria voor basiskwaliteit die gelden voor het desbetreffende facet;
- de beoordeling ‘voldoende’ geeft aan dat de opleiding voldoet aan de criteria voor basiskwaliteit die gelden voor het desbetreffende facet;
- de beoordeling ‘goed’ geeft aan dat de opleiding aantoonbaar uitstijgt boven het niveau dat wordt vastgelegd door de criteria voor basiskwaliteit die gelden voor het desbetreffende facet;
- de beoordeling ‘excellent’ geeft aan dat de opleiding als een voorbeeld van *international best practice* mag worden beschouwd met betrekking tot het desbetreffende facet.

De standaard beoordeling is ‘voldoende’, waarbij de opleiding voldoet aan de gestelde criteria.

In ogen van de commissie kan zij het oordeel ‘voldoende’ toekennen, ook wanneer zij kritische opmerkingen heeft gemaakt. Het is dan wel noodzakelijk dat er tegenover die kritische opmerkingen ook positieve observaties staan. Ook acht de commissie het mogelijk dat zij, als deze kritische opmerkingen adequaat worden opgepakt door de faculteit, bij een volgend bezoek tot het oordeel ‘goed’ zou kunnen komen.

Wanneer een commissie een nationale ‘good practice’ heeft aangetroffen, luidt het oordeel in principe ‘goed’. Wanneer er binnen een facet zowel een kanttekening wordt gemaakt als een ‘good practice’ wordt uitgesproken, wordt een gemiddelde score gegeven. In de uitzonderlijke situatie dat de commissie besluit een ‘excellent’ voor een facet te geven, wil ze daarmee aangeven dat dit een internationale ‘best practice’ is, dat navolging verdient in de academische wereld.

3.5. Rapportage

De projectleider stelt op basis van de bevindingen van de commissie per instelling een conceptrapport op. Voor de rapportages is bewust gekozen voor bondige teksten, voor zowel beschrijvingen als oordelen. Wanneer mogelijk wordt in de beschrijving aangegeven welke aspecten gelden voor alle opleidingen. Daarna volgt per opleiding een korte toelichting of uitbreiding. In de beoordeling wordt hetzelfde proces gevolgd.

Het conceptrapport wordt in eerste instantie aan de voorzitter van de commissie voorgelegd en daarna aan de overige subcommissieleden. Na vaststelling van het conceptrapport wordt deze naar de betrokken faculteit gestuurd ter toetsing van feitelijke onjuistheden. Het commentaar van de opleidingen wordt met de voorzitter van de commissie besproken en, indien nodig, met de overige subcommissieleden. De definitieve tekst wordt aan alle commissieleden toegestuurd voor een laatste ronde commentaar waarna het rapport wordt vastgesteld.

4. Het Domeinspecifiek Referentiekader Rechtsgeleerdheid 2010

4.1. Totstandkoming domeinspecifiek referentiekader

Het Disciplineoverlegorgaan Rechtsgeleerdheid (DRG) heeft op 25 november 2009 een domeinspecifiek referentiekader vastgesteld dat is aangeboden aan de visitatiecommissie Rechtsgeleerdheid 2010. Het betreft een gezamenlijk kader domeinspecifieke eisen voor de bacheloropleidingen Rechtsgeleerdheid, Notarieel recht, Internationaal en Europees recht en Fiscaal recht en de bijbehorende doorstroommasters zoals Rechtsgeleerdheid, Nederlands Recht, Notarieel recht, Internationaal en Europees recht en Fiscaal recht. Ook de andere (selectieve) juridische bachelor- en masteropleidingen hebben zich in hun afzonderlijke zelfstudies gebaseerd op de hoofdlijnen van dit algemeen kader.

Voorliggend domeinspecifiek referentiekader heeft als uitgangspunt voorgaande referentiekaders ten behoeve van de visitatierapporten van de commissie Rechtsgeleerdheid (november 2002) en van de commissie Juridische Opleidingen Leiden (februari 2007), waar nodig gewijzigd of aangevuld. Op 31 augustus 2010 heeft de commissie Rechtsgeleerdheid het domeinspecifiek referentiekader zonder wijzingen vastgesteld.

4.2. Rechtswetenschappelijke opleidingen en de maatschappij

Juridische bachelor- en masteropleidingen hebben tot doel disciplinebekwame en maatschappelijk bekwame juristen op te leiden en te vormen, met een kritische, academische geest, en in staat zelfstandig probleemsituaties te ontleden en tot een oplossing te brengen. Daartoe moeten zij analytisch, kritisch evaluatief, maar ook synthetisch kunnen denken. Het wetenschappelijk niveau en de maatschappelijke relevantie van de opleiding moeten zijn gegarandeerd; het aanleren van vaardigheden vindt in de opleiding een plaats. Het spreekt vanzelf dat actuele ontwikkelingen in relatie tot hun maatschappelijke achtergrond voldoende aandacht behoren te krijgen. De opleiding tot jurist dient als het ware “in context” te worden beschouwd.

De relatie tussen het recht en de samenleving verandert voortdurend. De samenleving wordt pluriformer en mede daardoor complexer. Ook het recht wordt pluriformer en complexer. Het recht bestaat niet alleen uit wetgeving en rechtspraak, maar ontstaat evenzeer in interactie met internationale en Europese regelgeving en rechtspraak, alsmede via soft law, zoals aanbevelingen, convenanten, codes of conduct, Europese harmonisatie, beïnvloeding door rechtsvergelijking, enz. Burgers worden bovendien mondiger, het aantal rechtsregels neemt toe en er lijkt sprake van een toenemende juridisering van de samenleving. Europese integratie en mondialisering maken rechtsvergelijking, Europees recht en internationaal recht steeds belangrijker. Bovendien moet een jurist, in welke setting hij of zij ook komt te werken, steeds alerter zijn op rechtssystemen en rechtsculturen van andere landen; juridische problemen trekken zich steeds minder aan van landsgrenzen.

Juristen werken in uiteenlopende functies en rollen. Er zijn meer juristen buiten de traditionele juridische beroepen werkzaam dan daarbinnen. De juridische opleidingen leiden uiteraard op tot de traditionele juridische beroepen, maar ook tot een veelheid van andere werkzaamheden waarvoor academische attitude, kritische analyse, schrijf- en spreekvaardigheid gewaardeerd worden. De juridische opleidingen richten zich daarom niet alleen op de beroepseisen voor advocatuur, rechterlijke macht en notariaat, ook al blijven deze beroepseisen de kern van veel opleidingen (al is het maar omdat aan het Civiel Effect specifieke wettelijke eisen zijn verbonden). De opleidingen streven een goede afstemming met de arbeidsmarkt na door het onderhouden van contacten met voor de hand liggende beroepsorganisaties resp. werkgevers en het afnemend beroepenveld, onder meer door middel van geformaliseerde contacten, gastdocenten, stages,

career services e.d. Een afgestudeerde jurist moet, ten slotte, ook toegerust zijn om toegelaten te kunnen worden tot een promotietraject, zowel via een research master als via een andere ‘gewone’ academische master, ook al kiest slechts een heel klein deel van de afgestudeerden voor zo’n onderzoekstraject.

Daarnaast zijn deze universitaire opleidingen ook in formele zin de voorbereiding op de specifieke beroepspraktijk (zie paragraaf 4.3). Juristen kunnen zich ontwikkelen tot academisch geschoolde specialisten die zich op hun terrein kunnen meten met hun academische beroepsgenoten waar ook ter wereld. Maar evenzeer is er vraag naar academisch geschoolde generalisten, in het bijzonder voor de eerstelijns advisering en beleidsvoorbereiding en overigens op een veelheid aan plaatsen in de arbeidsmarkt.

Noemt iemand zich ‘jurist’, dan houdt dat niet meer als vanzelfsprekend in dat hij een universitair getuigschrift bezit of een getuigschrift dat kwalificeert voor de traditionele juridische beroepen (zittende en staande magistratuur; advocatuur; notariaat, belastingadviseur). Want ook het hoger beroepsonderwijs leidt juristen op. Deze juristen onderscheiden zich in programma, diepgang en oriëntatie van de universitaire, rechtswetenschappelijke opleidingen. Waar hierna over ‘jurist’ wordt gesproken, wordt bedoeld op de academisch opgeleide jurist.

De academische bachelor- en masteropleidingen richten zich op het opleiden van juristen die onafhankelijk en kritisch hebben leren denken, die niet alleen antwoorden op vragen leren vinden, maar evenzeer vragen blijven stellen bij de antwoorden. Zij leggen de fundamenten voor het eigen maken van de methode van rechtswetenschappelijk onderzoek. Dit komt tot uiting in de eindkwalificaties van de opleidingen.

4.3. Doelstellingen, niveau en oriëntatie van de bachelor- en masteropleidingen

1. Juridische opleidingen zijn gericht op de vorming van juristen. Zij bieden daartoe samenhangende bachelor- en mastercurricula aan.
2. Juristen zijn inzetbaar in traditionele juridische beroepen en voorts in uiteenlopende andere (juridische) functies op academisch niveau. Voor de traditionele juridische beroepen zoals binnen de rechterlijke macht en de advocatuur zijn postinitiële beroepsopleidingen vereist. Ook voor de fiscalisten en het notariaat zijn er specifieke beroepsopleidingen na de universitaire masteropleidingen.
3. Het niveau van de opleidingen is academisch in de zin dat, zoals beschreven, een kritische, reflectieve en evaluatieve attitude wordt bijgebracht, naast een state of the art-kennis van inhoud en beheersing van vaardigheden.
4. De opleidingen bouwen voort op de kennis en vaardigheden van het vwo en leiden via een bacheloropleiding waarin de basis academische vaardigheden en kennis wordt bijgebracht en getraind, op tot een masteropleiding die verdieping, specialisatie en/of verbreding biedt. In de loop van de opleiding wordt het academisch gericht accent sterker.
5. Tenslotte leiden de masteropleidingen studenten zowel tot de kwalificaties van relevante (beroepsgerichte) post-initiële opleidingen en tot zogenoemde advanced masters op nationaal, maar ook en vooral, op internationaal niveau op, als tot een functie als beginnend rechtswetenschappelijk onderzoeker.

Deze vijf hoofddoelstellingen kunnen worden vertaald in specifieke eindkwalificaties die hierna zijn omschreven en die tezamen met het voorafgaande het kader geven voor een beoordeling van de juridische opleidingen.

4.4. (Inter)nationale benchmark van de opleidingen nog niet mogelijk

Een internationale vergelijking van doelstellingen, niveau en oriëntatie van rechtswetenschappelijke opleidingen is voorlopig nog niet mogelijk. Opleidingen hebben (deels) niet alleen een verschillend object van studie, maar ook is de inbedding en structurering ervan (zelfs binnen Europa) zeer verschillend in toelating tot de opleiding, duur van de opleiding, regulering ervan en eindtermen (de aansluiting op postnitiële opleidingen). Een internationale benchmark organisatie als CHE (opgezet vanuit Duitsland), heeft er daarom nog niet voor gekozen om zijn model open te stellen voor de (niet-Duitse) rechtenstudies; terwijl dat al wel is gedaan ten aanzien van psychologie, geneeskunde en economie bij voorbeeld.

Er zijn niettemin enkele buitenlandse benchmarks voor de eindtermen van juridische opleidingen beschikbaar. Een interessant uitgangspunt bieden bijvoorbeeld de Benchmarks for Law in Groot-Brittannië, waarin de vereiste kennis, vaardigheden en attitude van bachelors en masters zijn vastgelegd voor visitatie en accreditatie van de opleidingen aldaar. Maar vergelijking moet, zoals opgemerkt, altijd worden gezien in het licht van het nationale rechtstelsel en de al dan niet wettelijke vereisten voor toetreding tot de traditionele beroepen in het desbetreffende land: advocaat, rechter, officier van justitie en notaris. Die zijn nog dermate verschillend dat deze in deze visitatieronde nog niet overgenomen kunnen worden.

Een andere interessante ontwikkeling is het project Tuning Sectoral Framework for Social Sciences (waaronder de juridische opleidingen vallen). Dit project zal naar verwachting in de toekomst handvatten bieden om nationale juridische opleidingen onderling te vergelijken.

Binnen Nederland, dus tussen de faculteiten onderling, bestaat er nog geen benchmark. Wel wordt er binnen de discipline veel informatie uitgewisseld en afgestemd, bijvoorbeeld over onderwijsvernieuwingen. Om toch in deze lacune te voorzien zullen de faculteiten bovenop de visitatie conform de vigerende procedure vragen om een rapport waarin de visitatiecommissie best practices aangeeft, af te leiden uit de (conform de maatstaven) aangeleverde zelfstudies. Aan de hand daarvan kan door de Nederlandse faculteiten verder gewerkt worden aan maatstaven die zicht kunnen geven op essentiële benchmarks.

4.5. Beroepsvereisten

Op een aantal manieren is voorzien in het formaliseren van de aansluiting van de rechtswetenschappelijke opleidingen op de specifieke juridische beroepen (zie ook paragraaf 4.7 voor een specificatie van de beroepsvereisten).

- In het Disciplineoverlegorgaan Rechtsgeleerdheid (DRG) van 10 november 2005 is de wijze van toelating tot de opleidingen van de advocatuur en de rechterlijke macht geoperationaliseerd, conform Besluit beroepsvereisten advocatuur, artikel 1 en Advocatenwet, artikel 2 en Besluit rechtspositie rechterlijke ambtenaren, artikel 38b lid 2 en Wet rechtspositie rechterlijke ambtenaren, artikel 1d.
- Bij besluit van 18 september 2008 is de aansluiting van de aan een hogeschool verkregen graad Bachelor, bij afronding van de opleiding hbo-rechten met een schakelprogramma, met de aan een universiteit verkregen graad Bachelor op het gebied van het recht geregeld.
- De wettelijke Beroepsvereisten voor de opleiding tot kandidaat-notaris zijn vastgesteld door de Koninklijke Notariële Beroepsorganisatie bij Koninklijk Besluit van 31 mei 1999 (Stb. 1999, 228).
- De Beroepsvereisten van de Nederlandse Orde van Belastingadviseurs zijn vastgelegd in de Statuten van de Nederlandse Orde van Belastingadviseurs (art. 5, januari 2009).

Alle Nederlandse juridische wo-masteropleidingen beoordelen bij afstuderen of voldaan is aan de relevante beroepsvereisten. Bij een positief oordeel geven zij een verklaring Civiel Effect af.

Door de koppeling van de meeste opleidingen aan het Civiel Effect (waarvoor minimaal vereist is een vierjarige opleiding te weten een LL.B én een LL.M) is er tot op heden geen duidelijk identificeerbare arbeidsmarkt voor wo- LL.B's tot stand gekomen. Veruit de meeste studenten in de universitaire juridische opleidingen prefereren vanwege het civiel effect minimaal een LL.B én een LL.M of master. De arbeidsmarkt geeft momenteel ook de voorkeur aan 'volledig' afgestudeerde juristen, zodat faculteiten studenten er op wijzen dat het verstandig is de arbeidsmarkt niet te betreden met louter een bachelordiploma. De praktijk leert dat een masterdiploma een cruciaal vervolg vormt op de bachelorfase.

4.6. Eindkwalificaties van de opleidingen

Op basis van nationale en relevante internationale vergelijkingen van eindkwalificaties en in een poging een maximale aansluiting te realiseren op het beroepsveld, maakt iedere rechtswetenschappelijke opleiding keuzes bij het opstellen van de eindkwalificaties. Voor het volledige overzicht van eindkwalificaties wordt verwezen naar de zelfstudies van de afzonderlijke opleidingen.

Aan de basis van deze kwalificaties van de rechtswetenschappelijke opleidingen in Nederland ligt de vertaling van de algemene doelstellingen van de opleidingen op het gebied van kennis, inzicht, vaardigheden en attitude in eindkwalificaties. Bij deze eindkwalificaties wordt onderscheid gemaakt tussen algemene en vakspecifieke eindkwalificaties. Zie ook hiervoor de zelfstudies van de afzonderlijke opleidingen.

Kennis en inzicht

De afgestudeerde jurist beheerst de juridische kernleerstukken van de hoofdonderdelen van het Nederlands recht: privaatrecht, staats- en bestuursrecht, strafrecht, en internationaal en Europees recht. Dat geldt zowel voor de materiële als voor de formele aspecten, waarbij bij de studie van het nationale recht ook de Europees- en internationaalrechtelijke dimensie de vereiste aandacht hebben gekregen, voortbouwend op de kennis die in de bachelorfase is opgedaan. (NB: het vorenstaande richt zich primair op opleidingen die civiel effect beogen; waar dat niet het geval is kunnen er afwijkingen bestaan; daarvoor wordt naar de zelfstudies verwezen).

Parate kennis alleen is echter niet voldoende. De halfwaardetijd van juridische kennis wordt immers steeds korter. De eisen die aan juristen worden gesteld zijn daarom steeds flexibeler, actueler en meer divers. Faculteiten streven daarom naar werkelijk inzicht in het recht bij hun studenten, in een academische omgeving waarin de 'waarom-vragen' kunnen bloeien. Dat betekent dat naast de vorenbedoelde vakinhoudelijke kennis, methoden gedoceerd worden om de nieuwste relevante ontwikkelingen en veranderingen bij te houden. Inzicht in de grote juridische families (Common Law, Civil Law), in de historische en filosofische ontwikkeling van het recht en in de methode van rechtsvergelijking moeten geïntegreerd zijn in het onderwijs. De afgestudeerde moet aldus in staat zijn om permanent zijn juridische kennis te actualiseren en zich eventueel op nieuwe terreinen te specialiseren. Het voorgaande veronderstelt een groeiende nadruk op het verwerven van academische vaardigheden van (levenlang) leren, het verwerven van een internationale attitude, het vertalen van maatschappelijke vraagstukken, het reflecteren op het recht en het zoeken naar vragen en problemen, en naar antwoorden en oplossingen, het verwerven van analytisch vermogen en het aanleren van het vermogen kritisch te denken, schrijven en presenteren.

Vaardigheden

Essentieel is het vermogen om een juridische casus te kunnen formuleren en oplossen. Daartoe behoort het op adequate wijze kunnen verzamelen, verwerken en waarderen van de relevante feiten en het op een casus toepassen van rechtsregels. Vaardigheden die tijdens de opleiding

verworven worden zijn: het opstellen van een probleemstelling en onderzoeksopzet; het analyseren van de relevante gegevens; het juiste gebruik van bronnen; het juridisch kunnen argumenteren en oordelen; helder en correct formuleren (mondeling en schriftelijk); het over de grenzen van het eigen specialisme en van het recht heen kunnen kijken; en onderzoeksvaardigheden.

Een jurist moet bovendien in staat zijn juridische kennis en een juridisch oordeel schriftelijk en mondeling aan vakgenoten en anderen over te dragen. De taal staat als werkinstrument van de jurist centraal. Een correcte, goede en heldere mondelinge en schriftelijke beheersing van de Nederlandse taal (of van de Engelse taal indien de voertaal van de opleiding Engelstalig is) is onontbeerlijk. Voorts mag kennis van de Engelse juridische terminologie in de huidige maatschappelijke context niet ontbreken.

Attitude

Tijdens de opleiding moet de aankomende jurist zich de rechtscultuur of de rechtsculturen eigen maken. Hij moet een beroepsethische houding ontwikkelen en zich ervan bewust zijn in welke maatschappelijke context het recht functioneert en wat, in samenhang daarmee, zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid is. Het onderwijs en de onderwijsomgeving moeten de student hierbij behulpzaam zijn. Het is essentieel bij de student een natuurlijke belangstelling te wekken en te stimuleren voor juridische vraagstukken en voor het juridisch denken, evenals voor de functie van het recht in de samenleving.

Samengevat

In de rechtswetenschappelijke opleidingen dient inzicht in de wezenlijke kenmerken van het recht centraal te staan:

- a. de maatschappelijke functie van het recht,
- b. de kernbegrippen, de voornaamste rechtsgebieden binnen het recht en het recht als samenhangend systeem,
- c. de grenzen van het recht, alsook de betrekkelijkheid ervan.

Met de opleidingen wordt beoogd:

- d. kennis, inzicht en vaardigheden op het gebied van het recht te verwerven, evenals algemene academische vaardigheden.
- e. waarbij het recht wordt beschouwd mede in zijn Europese, internationale, en rechtsvergelijkende context.

Voorts:

- f. Onder invloed van de voortschrijdende ontwikkelingen moet bij de doelstelling van de opleiding het accent niet alleen liggen op het verwerven van parate kennis, maar ook op het beheersen van de mogelijkheden tot kennisvergaring, kennisverwerking en kennistoepassing.
- g. Tevens mag verwacht worden dat faculteiten inspelen op de diverse niveaus van studenten door middel van extra begeleiding en mentoring enerzijds en anderzijds door talentbeleid voor excellente studenten.
- h. Studenten ontwikkelen in hun opleiding de benodigde academische vaardigheden. Daaronder wordt in dit kader verstaan:
  - a. het ontwikkelen van competenties (kennis, inzicht, praktische vaardigheden en attitudes) ten aanzien van denken, handelen en communiceren;
  - b. het hanteren van een relevant wetenschappelijk instrumentarium;
  - c. wetenschappelijk communiceren;
  - d. het hanteren van specifieke kennis op het gebied van het recht in een bredere wetenschappelijke, historische, rechtsfilosofische, ethische en maatschappelijk-culturele

- context door middel van de inbedding daarvan in reguliere cursussen dan wel door het aanbieden van separate vakken;
- e. het kritisch kunnen omgaan met rechtsregels en rechtspraak en het vermogen om nieuwe oplossingen te zoeken en te vinden;
  - f. het vermogen om nieuwe ontwikkelingen en nieuwe rechtsgebieden bij te houden en te exploreren; en
  - g. het weten omgaan met de toenemende Europeanisering en internationalisering van het recht.

De wo-bacheloropleiding heeft als belangrijkste doelstelling de voorbereiding op een wo-masteropleiding. De wo-bacheloropleiding bevat daartoe een samenstel van civiel effect vakken en een breed overzicht van het juridische domein, zodat studenten een basis kennis hebben van het recht; een en ander aangevuld met de juridische vaardigheden en academische attitude en vermogens.

Een juridische vervolgmaster bouwt hierop voort, in die zin dat daarmee kan worden opgeleid tot de traditionele beroepen, tot advanced masters, tot onderzoeker en tot andere beroepen die een academische achtergrond vereisen en daartoe een master verlangen waarin de academische vaardigheden en kunde en kennis zijn aangescherpt en een aantal kennisdomeinen op meer specialistisch niveau zijn beproefd.

Een aantal te accrediteren bachelor- en masteropleidingen hebben een meer multidisciplinaire inslag (recht en...). De doelstellingen van die opleiding zijn dan ook minder specifiek op het juridische beroepenveld gericht, zonder tevens uit te sluiten dat studenten toch de weg naar het beroepenveld weten te vinden. Deze opleidingen dienen dan ook beoordeeld te worden op wat zij beogen te doen, namelijk afgestudeerden te trainen in raakvlakken tussen een paar disciplines.

4.7. Beroepsvereisten

Beroepsvereisten voor advocatuur en rechterlijke macht 'Civiel Effect'

In het Disciplineoverlegorgaan Rechtsgeleerdheid van 10 november 2005 is overeengekomen dat aan het masterdiploma het Civiel Effect verbonden kan worden (dat wil zeggen voldaan worden aan de beroepsvereisten voor toelating tot de opleidingen van de advocatuur en de rechterlijke macht) als de student aan de volgende voorwaarden heeft voldaan:

- Aan het masterexamen is de graad Master of Laws (LL.M.) verbonden, en
- het behaalde bachelorexamen en het masterexamen omvatten gezamenlijk tenminste 200 EC juridische vakken, waarvan minimaal 60 op masterniveau, en
- het afsluitend examen getuigt van grondige kennis en inzicht in de volgende rechtsgebieden.

Voor advocaten

- het privaatrecht, met inbegrip van het burgerlijk procesrecht;
- het strafrecht, met inbegrip van het strafprocesrecht, en
- één van de volgende drie vakken: staatsrecht, bestuursrecht met inbegrip van het administratief procesrecht of belastingrecht.

Voor rechterlijke ambtenaren

- burgerlijk recht, met inbegrip van burgerlijk procesrecht;
- strafrecht, met inbegrip van strafprocesrecht;
- bestuursrecht, met inbegrip van bestuursprocesrecht;

Beroepsvereisten voor de opleiding tot kandidaat-notaris van de Koninklijke Notariële Beroepsorganisatie

Het besluit beroepsvereisten kandidaat-notaris luidt als volgt :

Het in artikel 6, tweede lid, onderdeel a, van de Wet op het notarisambt bedoelde afsluitend examen op het gebied van het recht, dat met goed gevolg afgelegd moet worden om het beroep van kandidaat-notaris te kunnen uitoefenen, omvat de volgende onderdelen:

- a. grondige kennis van en inzicht in de volgende onderdelen van het burgerlijk recht - mede in hun onderlinge samenhang - :
  1. het personen- en familierecht, in het bijzonder het huwelijksvermogensrecht,
  2. het ondernemingsrecht, in het bijzonder het rechtspersonen- en vennootschapsrecht,
  3. het vermogensrecht,
  4. het recht met betrekking tot registergoederen,
  5. het erfrecht, en
  6. het internationaal privaatrecht, voorzover van belang voor de notariële praktijkuitoefening;
- b. grondige kennis van en inzicht in het executierecht alsmede kennis van en inzicht in het burgerlijk procesrecht, beslag- en faillissementsrecht, voorzover van belang voor de notariële praktijkuitoefening;
- c. grondige kennis van en inzicht in het belastingrecht, voorzover van belang voor de notariële praktijkuitoefening;
- d. kennis van en inzicht in het bestuursrecht, voorzover van belang voor de notariële praktijkuitoefening;
- e. grondige kennis van en inzicht in het recht met betrekking tot het notariaat, in het bijzonder de Wet op het notarisambt;
- f. kennis van en inzicht in bedrijfseconomie, voorzover van belang voor de notariële praktijkuitoefening;
- g. schriftelijke uitdrukkingsvaardigheid in de vorm van een scriptie of een andere gelijkwaardige, schriftelijke, onderzoeksprestatie op juridisch gebied.

Beroepsvereisten van de Nederlandse Orde van Belastingadviseurs

Voor fiscale juristen brengt de doelstelling van de opleiding mee dat de verschillende fiscale heffingswetten, inclusief de formele, de internationale en Europese aspecten diepgaand en in evenwichtige mate aan de orde moeten komen. Daarnaast moeten de studenten kennis van de hoofdlijnen van het privaatrecht, bestuursrecht en de bedrijfseconomie in het curriculum verwerven. Aan sommige opleidingen belastingrecht is het Civiel Effect, in de zin van de zogenaamde ‘togaberoepen’) verbonden, aan andere niet. De Commissie van Beoordeling van de NOB heeft deze statutaire vereisten geoperationaliseerd aldus, dat voor toelating tot het lidmaatschap een aantal materiële eisen aan deze fiscale opleidingen zijn verbonden (zie: <http://www.nob.net/?q=node/107>): minimaal 52 EC dienen besteed te worden aan zuiver belastingrechtelijke vakken, waarvan tenminste 30 in de mastersfase; minimaal 9 EC worden besteed aan privaatrecht, en minimaal 9 EC aan economie.

Schakelprogramma hbo-rechten

Overigens zijn bij besluit van 18 september 2008 de beroepsvereisten voor advocatuur en rechterlijke macht, en notaris gewijzigd in verband met de gelijkstelling in het kader van de vereisten voor toetreding tot gereguleerde juridische beroepen, van de aan een hogeschool verkregen graad Bachelor, bij afronding van de opleiding hbo-rechten met een schakelprogramma, met de onderwijseenheden op het gebied van recht die worden aangeboden door een universiteit of de Open Universiteit met een totale studielast van ten minste 60 EC.

DEEL II: OPLEIDINGSRAPPORT

5. Rapport over de bacheloropleidingen Rechtsgeleerdheid, Fiscaal recht en Notarieel recht en de masteropleidingen Rechtsgeleerdheid, Fiscaal recht en Notarieel recht aan de Universiteit Leiden

Administratieve gegevens

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid:

Naam opleiding:	Rechtsgeleerdheid
CROHO-nummer:	50700
Niveau:	bachelor
Oriëntatie:	WO
Studielast:	180 EC
Graad:	Bachelor
Variant(en):	Voltijd, deeltijd
Locatie(s):	Leiden
Einddatum accreditatie:	31 december 2013

Bacheloropleiding Fiscaal recht:

Naam opleiding:	Fiscaal recht
CROHO-nummer:	56827
Niveau:	bachelor
Oriëntatie:	WO
Studielast:	180 EC
Graad:	Bachelor
Variant(en):	Voltijd, deeltijd
Locatie(s):	Leiden
Einddatum accreditatie:	31 december 2013

Bacheloropleiding Notarieel recht:

Naam opleiding:	Notarieel recht
CROHO-nummer:	56828
Niveau:	bachelor
Oriëntatie:	WO
Studielast:	180 EC
Graad:	Bachelor
Variant(en):	Voltijd, deeltijd
Locatie(s):	Leiden
Einddatum accreditatie:	31 december 2013

Masteropleiding Rechtsgeleerdheid:

Naam opleiding:	Rechtsgeleerdheid
CROHO-nummer:	60084
Niveau:	master
Oriëntatie:	WO

Studielast: 60 EC
Graad: Master
Variant(en): Voltijd (Leiden), deeltijd (Leiden en Den Haag)
Locatie(s): Leiden
Einddatum accreditatie: 31 december 2013

Masteropleiding Fiscaal recht:

Naam opleiding: Fiscaal recht
CROHO-nummer: 66827
Niveau: master
Oriëntatie: WO
Studielast: 60 EC
Graad: Master
Variant(en): Voltijd, deeltijd
Locatie(s): Leiden
Einddatum accreditatie: 31 december 2013

Masteropleiding Notarieel recht:

Naam opleiding: Notarieel recht
CROHO-nummer: 66828
Niveau: master
Oriëntatie: WO
Studielast: 60 EC
Graad: Master
Variant(en): Voltijd, deeltijd
Locatie(s): Leiden
Einddatum accreditatie: 31 december 2013

Het bezoek van de commissie Rechtsgeleerdheid aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Universiteit Leiden vond plaats op 4 en 5 april 2011.

5.0. Structuur en organisatie van de faculteit

De faculteit der Rechtsgeleerdheid in Leiden wordt in de zelfstudie beschreven als een onderwijsrijke faculteit in een onderzoeksgedreven universiteit. De faculteit verzorgt vier gelijknamige bachelor- en masteropleidingen: Rechtsgeleerdheid, Fiscaal recht, Notarieel recht en Criminologie. Het onderzoek aan de faculteit is vormgegeven in zes programma's:

- Criminal Justice (Strafrecht en Criminologie);
- Grenzen van Fiscale Soevereiniteit (Fiscaal recht);
- Hervorming van Sociale Regelgeving (Economie en Sociaal recht);
- Securing the Rule of Law in a World of Multilevel Jurisdiction (Publiekrecht, Europees recht en Internationaal recht);
- Sociale Cohesie, Multiculturalisme en Globalisering (Metajuridica);
- Coherent Privaatrecht (Civiel recht en Ondernemingsrecht).

Per opleiding en voor de gezamenlijke propedeuse van de juridische opleidingen is een opleidingsdirecteur aangesteld. Er is daarnaast een onderwijsdirecteur, primair verantwoordelijk

voor de ontwikkeling van het facultaire onderwijsbeleid en voor de uitvoering en organisatie van het onderwijs. De onderwijsmanager heeft, in nauw overleg met de onderwijsdirecteur, de dagelijkse leiding van de Stafdienst Onderwijs. Deze dienst kent de volgende afdelingen: het Onderwijs Informatie Centrum, afdeling studietoelatingsadviseurs, afdeling ICT en onderwijs, afdeling onderwijsbeleid en het secretariaat.

Elke opleiding heeft verder een eigen opleidingscommissie, bestaande uit docenten en studenten, een eigen examencommissie en een eigen toelatingscommissie. Indien gewenst benoemt het faculteitsbestuur ad hoc commissies om een specifiek probleem nader uit te zoeken en tot een oplossing te brengen.

Het faculteitsbestuur is eindverantwoordelijk voor de juridische opleidingen en bestaat uit de decaan (portefeuillehouder onderzoek), de onderwijsdirecteur/vice-decaan (portefeuillehouder onderwijs), de directeur bedrijfsvoering en een studentlid. Het faculteitsbestuur overlegt driewekelijks met de wetenschappelijk directeuren en vergadert maandelijks met de faculteitsraad, die wordt gekozen uit medewerkers en studenten. Het onderwijsbestuur bestaat uit zes opleidingsdirecteuren en een student-lid en adviseert het faculteitbestuur onder leiding van en de onderwijsdirecteur/vice-decaan, over onderwijsgerelateerde onderwerpen.

5.1. Het beoordelingskader

5.1.1. Doelstellingen opleiding

F1: Domeinspecifieke eisen

De eindkwalificaties van de opleiding sluiten aan bij de eisen die door (buitenlandse) vakgenoten en de beroepspraktijk gesteld worden aan een opleiding in het betreffende domein (vakgebied/discipline en/of beroepspraktijk).

Beschrijving

In de zelfstudie wordt beschreven dat de Leidse juridische opleidingen zijn gericht op het verwerven van kennis van en inzicht in het positieve recht en de systematiek en grondslagen van het recht. Daarnaast zijn de opleidingen gericht op het verwerven van een academische houding bij de bestudering van juridische vraagstukken en op het aanleren van professionele juridische vaardigheden. De opleidingen moeten een breed en stevig fundament bieden om in de juridische beroepspraktijk op voort te bouwen en moeten alle juridische studenten in de gelegenheid stellen het civiel effect te behalen. Op het terrein van internationalisering streeft de faculteit bij de inrichting van haar onderwijs naar een geïntegreerde behandeling van nationaal, internationaal, Europees en vergelijkend recht.

De eindkwalificaties van de bachelor- en masteropleidingen vormen een uitwerking van de facultaire onderwijsmissie en zijn in nauw overleg met de betrokkenen en de omgeving (studenten, alumni, beroepenveld en Raad van Advies) tot stand gekomen. In Bijlage D worden de eindkwalificaties per opleiding beschreven. De *bacheloropleidingen* hebben tot doel:

- Het verwerven van kennis van en inzicht in het Nederlandse recht in het algemeen (alle opleidingen) en:
  - Op het gebied van de rechtsgeleerdheid in meer brede zin (Rechtsgeleerdheid);
  - Voor het notariaat van belang zijnde rechtsgebieden in het bijzonder (Notarieel recht);
  - of
  - Met name van het fiscale recht (Fiscaal recht);

- Het verwerven van academisch-juridische vaardigheden en het verwerven van een academische houding waarbij het stellige recht wordt begrepen vanuit het systeem van het recht en de beginselen waarop dat systeem berust;
- De voorbereiding op een verdere wetenschappelijke studieloopbaan, in ieder geval toelating tot de gelijknamige masteropleiding Rechtsgeleerdheid, Notarieel recht of Fiscaal recht;
- Voorbereiding op een maatschappelijke loopbaan.

De *masteropleidingen* hebben tot doel:

- Specialisatie en verdieping ten opzichte van de bachelor, door middel van een verdiepende academische vorming, waarbij het onderwijs nauw aansluit op het onderzoek;
- Oriëntatie op een wetenschappelijke loopbaan, door het verschaffen van kwalificaties om zelfstandig wetenschappelijk onderzoek te kunnen verrichten;
- Voorbereiding op een maatschappelijke loopbaan, door het verschaffen van kwalificaties om vraagstukken te benoemen en op te lossen in een beroepspraktijk waarvoor de opleiding vereist of dienstig is.

Via de landelijke Raad van Decanen Rechtsgeleerdheid zijn de eindkwalificaties onderling en met de verlangens en eisen van de relevante beroepsorganisaties in overeenstemming gebracht aan de hand van het Domein Specifiek Referentiekader (zie hoofdstuk 4). De eindkwalificaties zijn zo geformuleerd dat studenten van de *masteropleiding Rechtsgeleerdheid* automatisch voldoen aan de eisen die de Advocatenwet, de Wet rechtspositie rechterlijke ambtenaren en andere wettelijke regelingen stellen om toegelaten te worden tot vervolgoopleidingen voor advocaat, officier van justitie of rechter. Afgestudeerden van de *masteropleiding Fiscaal recht* voldoen aan de eisen die de Nederlandse Orde van Belastingadviseurs stelt om als aspirant-lid te kunnen toetreden en deel te nemen aan de postdoctorale beroepsopleiding. Als laatste voldoet de afgestudeerde *masterstudent Notarieel recht* aan de eisen die in de wetgeving en door de beroepsorganisatie worden gesteld om tot kandidaat-notaris te worden benoemd.

Oordeel

De commissie heeft de bachelor- en masteropleidingen vergeleken met het Domein Specifiek Referentiekader, dat is vastgesteld in het kader van de evaluaties van de opleidingen Rechtsgeleerdheid. In dit kader zijn de globale eisen van vakgenoten en het beroepenveld voor rechtswetenschappelijk onderwijs opgenomen. De commissie stelt vast dat de domeinspecifieke eisen, hoewel breed geformuleerd, een goed inzicht geven in de eisen die door vakgenoten en de beroepspraktijk worden gesteld en een goede basis vormen voor de eindkwalificaties.

De commissie heeft de eindkwalificaties van de opleidingen bestudeerd en stelt vast dat deze in voldoende mate aansluiten op het Domein Specifiek Referentiekader. De commissie oordeelt dat de eindkwalificaties van zowel de bacheloropleidingen als de masteropleidingen voldoen aan eisen die door vakgenoten en de beroepspraktijk worden gesteld.

Daarnaast sluiten de eindkwalificaties volgens de commissie aan op de door de faculteit geformuleerde doelstelling. De eindkwalificaties gaan in voldoende mate in op het verwerven van relevante kennis, een academische houding en professionele juridische vaardigheden en op de behandeling van het (inter)nationaal, Europees en vergelijkend recht. Daarnaast bieden zij een breed fundament om in de juridische praktijk op voort te bouwen en sluiten zij aan op eisen die gesteld worden door de relevante beroepsorganisaties.

De commissie concludeert dat de opleidingen er in geslaagd zijn om, naar aanleiding van de aanbeveling van de vorige visitatiecommissie, de eindkwalificaties op het gebied van de

maatschappelijke rol van de jurist en de internationale oriëntatie van de opleiding aan te scherpen. Zij heeft hier waardering voor.

De commissie adviseert om de aandacht die in de eindkwalificaties van de bacheloropleidingen bestaat voor de ethische context van het recht ook tot uiting te laten komen in de eindkwalificaties van de masteropleidingen, zoals reeds verwoord in de eindkwalificaties van de masteropleiding Notarieel recht. Dit geldt dus met name voor de masteropleidingen Rechtsgeleerdheid en Fiscaal recht. De commissie acht het ook voor deze opleidingen van belang dat afgestudeerden in staat zijn om ethische afwegingen te maken wanneer zij zelfstandig werkzaam zijn binnen het beroepenveld.

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Bacheloropleiding Fiscaal recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Bacheloropleiding Notarieel recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Rechtsgeleerdheid: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Fiscaal recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Notarieel recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

F2: Niveau: Bachelor en Master

De eindkwalificaties van de opleiding sluiten aan bij algemene, internationaal geaccepteerde beschrijvingen van de kwalificaties van een Bachelor of een Master.

Beschrijving

In de zelfstudie worden de eindkwalificaties van de opleidingen Rechtsgeleerdheid, Fiscaal recht en Notarieel recht gekoppeld aan de in de Dublin-descriptoren beschreven kwalificaties van de bachelor- en masteropleidingen. In tabel 1 wordt weergegeven welke verbanden de zelfstudie legt tussen de Dublin-descriptoren en de in Bijlage E beschreven eindkwalificaties.

<i>Dublin-descriptor</i>	<i>Eindkwalificaties bacheloropleiding</i>	<i>Eindkwalificaties masteropleiding</i>
Kennis en inzicht	1,2,3,4,5,7	1,2,3
Toepassen kennis en inzicht	6,7,8,9,10,12,13	4,5,6,7
Oordeelsvorming	6,8,9,10,11	4,5,7
Communicatie	7,9,10,11,12	4,6,7
Leervaardigheden	13	8

Tabel 1.a. Dublin-descriptoren en eindkwalificaties van de opleidingen Rechtsgeleerdheid

<i>Dublin-descriptor</i>	<i>Eindkwalificaties bacheloropleiding</i>	<i>Eindkwalificaties masteropleiding</i>
Kennis en inzicht	1,2,3,4,5,6,7	1,2,3,4
Toepassen kennis en inzicht	6,7,8,9,10,11,12,13	5,6,7,8,9,10
Oordeelsvorming	6,8,9,11	5,6,7,8,9
Communicatie	7,9,10,11,12	5,8,10
Leervaardigheden	13	11

Tabel 1.b. Dublin-descriptoren en eindkwalificaties van de opleidingen Fiscaal recht

<i>Dublin-descriptor</i>	<i>Eindkwalificaties bacheloropleiding</i>	<i>Eindkwalificaties masteropleiding</i>
Kennis en inzicht	1,2,3,4,5,6,7	1,2,3,4
Toepassen kennis en inzicht	7,8,9,10,11,12,13	5,6,7,8
Oordeelsvorming	7,9,10,11	4,5,6,7,8
Communicatie	8,10,11,12	5,7,8
Leervaardigheden	13	9

Tabel 1.c. Dublin-descriptoren en eindkwalificaties van de opleidingen Notarieel recht

Oordeel

De commissie heeft vastgesteld dat de eindkwalificaties van de bachelor- en masteropleidingen in voldoende mate aansluiten bij de Dublin-descriptoren en kan zich vinden in de relatie tussen de eindkwalificaties en de Dublin-descriptoren die in de zelfstudie is uitgewerkt. De eindkwalificaties zijn gecategoriseerd zodat duidelijk blijkt welke eindkwalificaties zijn gericht op het verweven en toepassen van kennis en inzicht en het verwerven van academische en professionele vaardigheden. De commissie heeft vastgesteld dat de verschillende Dublin-descriptoren in voldoende mate gekoppeld zijn aan en tot uiting komen binnen deze categorieën.

De commissie stelt vast dat de eindkwalificaties het niveau van de opleidingen adequaat weerspiegelen. Zoals beschreven onder facet 1 wordt van bachelorstudenten verwacht dat zij academisch juridische vaardigheden en een academische houding verwerven, waarbij het stellige recht wordt begrepen vanuit het systeem van het recht en de beginselen waarop dat systeem berust. In de masteropleidingen is er sprake van specialisatie en een verdieping ten opzichte van de bacheloropleidingen, door middel van een sterkere nadruk op academische vorming waarbij het onderwijs nauw aansluit op het onderzoek. Afgestudeerden van de masteropleidingen moeten over de kwalificaties beschikken om zelfstandig wetenschappelijk onderzoek te verrichten.

Deze opbouw in moeilijkheidsgraad en daarmee het verschil in niveau tussen de bachelor- en masteropleidingen werd tijdens de visitatie bevestigd door studenten die zowel een bacheloropleiding als een masteropleiding hebben gevolgd. De commissie is daarom van oordeel dat de opleidingen voldoen aan het criterium dat betrekking heeft op het niveau.

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Bacheloropleiding Fiscaal recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Bacheloropleiding Notarieel recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Rechtsgeleerdheid: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Fiscaal recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Notarieel recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

F3: Oriëntatie WO:

De eindkwalificaties van de opleiding sluiten aan bij de volgende beschrijvingen van een Bachelor en een Master:

- De eindkwalificaties zijn ontleend aan eisen vanuit de wetenschappelijke discipline, de internationale wetenschapsbeoefening en voor daarvoor in aanmerking komende opleidingen de relevante praktijk in het toekomstige beroepenveld.
- Een WO-bachelor heeft de kwalificaties voor toegang tot tenminste één verdere WO-studie op masterniveau en eventueel voor het betreden van de arbeidsmarkt.
- Een WO-master heeft de kwalificaties om zelfstandig wetenschappelijk onderzoek te verrichten of multi- en interdisciplinaire vraagstukken op te lossen in een beroepspraktijk waarvoor een WO-opleiding vereist is of dienstig is.

Beschrijving

De bachelor- en masteropleidingen Rechtsgeleerdheid, Notarieel recht en Fiscaal recht zijn overwegend op de latere beroepspraktijk gericht. Slechts een klein deel van de studenten beoogt een loopbaan in de wetenschap, veel studenten staan met één been in de praktijk. Veel afgestudeerden komen terecht in het bedrijfsleven, inclusief het midden- en kleinbedrijf, bij de overheid en op tal van andere plaatsen, ook op posities die niet specifiek juridische kennis vereisen. De eindkwalificaties richten zich op het opleiden van juristen voor een juridische functie.

Ondanks de focus op de beroepspraktijk, is het ontwikkelen van een academische houding volgens de zelfstudie onmisbaar binnen deze opleidingen. Het onderwijs in alle juridische

opleidingen is daarom gericht op het ontwikkelen van een academische houding bij de bestudering van juridische vraagstukken en op het aanleren van parate kennis en professionele juridische vaardigheden. Dit is terug te zien in de eindkwalificaties van de verschillende opleidingen, die aansluiten bij de wetenschappelijke discipline, de internationale wetenschapsbeoefening en het toekomstige beroepenveld (zie Bijlage D).

Het beleid van de faculteit is er op gericht dat vrijwel alle studenten na de *bacheloropleidingen* een masteropleiding volgen in Leiden of elders. Dit neemt niet weg dat ook een afgestudeerde bachelorjurist qua opleiding een goede kans heeft op de arbeidsmarkt. De bacheloropleidingen zijn te beschouwen als zelfstandige opleidingen, met eigen uitstroomkenmerken en kwalificaties. Met een bachelordiploma kunnen juridisch-ondersteunende en juridisch-administratieve beroepen uitgeoefend worden. De ervaring tot nu toe leert dat de meeste studenten hun opleiding pas als voltooid beschouwen als zij ook een masterdiploma hebben gehaald.

Studenten *Rechtsgeleerdheid* worden voorbereid om zelfstandig een bijdrage te kunnen leveren aan de rechtsontwikkeling en de rechtspraktijk (als onderzoeker, advocaat, rechter, Officier van Justitie, bedrijfsjurist, enzovoort). Dat vergt een wetenschappelijke verdieping.

De *opleidingen Fiscaal recht* hebben tot doel studenten op te leiden tot academisch gevormde fiscaal juristen die gaan werken in het bedrijfsleven (bijvoorbeeld als belastingadviseur, fiscaal advocaat of bedrijfsfiscalist), als wetenschapper, of bij de overheid (als belastinginspecteur, beleidsambtenaar of belastingrechter). Een aanzienlijk deel van de studenten loopt aan het einde van de bacheloropleiding al stage bij een belastingadvieskantoor of bij (de fiscale afdeling van) een advocatenkantoor.

De studenten *Notarieel recht* verwerven het civiel effect in de betekenis van toegang tot het notarisambt. Daarnaast verleent de notariële opleiding ook civiel effect tot de overige togaberoepen indien de notariële studenten aanvullend het vak straf- en strafprocesrecht met succes afleggen.

Oordeel

De commissie heeft de eindkwalificaties van de bachelor- en masteropleidingen bestudeerd vanuit het perspectief van oriëntatie. Zij stelt vast dat de eindkwalificaties van de opleidingen in voldoende mate zijn ontleend aan de eisen van de internationale wetenschapsbeoefening en aansluiten op de relevante beroepspraktijk (zie facet 1). De eindkwalificaties stellen studenten van de verschillende opleidingen in staat om het civiel effect te behalen. Ook concludeert de commissie dat de eindkwalificaties voldoende academisch zijn georiënteerd en expliciet verwijzen naar aspecten van wetenschappelijke vorming. Bachelorstudenten beschikken over voldoende kennis, vaardigheden en inzicht om door te stromen naar de gelijknamige masteropleiding. Afgestudeerden van de masteropleiding hebben de kwalificaties voor toegang tot een vervolgopleiding of een promotietraject.

De commissie oordeelt op basis van de eindkwalificaties dat een student *Rechtsgeleerdheid* aan het einde van de bacheloropleiding beschikt over de juridische kennis, inzicht en vaardigheden die vereist zijn tot de vervolgstudie van een juridische (doorstroom-)master te volgen. Daarnaast kan de afgestudeerde bachelorstudent op het niveau van paralegal werkzaam zijn in veelal ondersteunende, algemeen-juridisch georiënteerde beroepen binnen zowel de publieke als private sector, afhankelijk van de gekozen combinatiestudie in beroepen waarvoor bedrijfskennis en financieel-economische deskundigheid of economische kennis en deskundigheid vereist is (eindkwalificatie 13/15). Een afstudeerde masterstudent beschikt over de juridische kennis, inzicht en vaardigheden die vereist zijn voor wetenschappelijk onderzoek dat tot de academische promotie leidt. Daarnaast kunnen zij toegelaten worden tot één van de zogenaamde toga-

beroepen en een juridische functie op academisch niveau binnen de publieke en private sector en bij Europese en internationale organisaties vervullen (eindkwalificatie 8).

De commissie heeft de eindkwalificaties van de *Fiscale opleidingen* bestudeerd. Zij concludeert dat een bachelorstudent aan het einde van de opleiding beschikt over juridische kennis, inzicht en vaardigheden die vereist zijn voor toelating tot de vervolgstudie van een fiscale master en om op het niveau van paralegal werkzaam te zijn in veelal ondersteunende, algemeen-juridisch en fiscaal-juridisch georiënteerde beroepen binnen zowel de publieke als private sector (eindkwalificatie 13). Een masterstudent voldoet aan eisen die gesteld worden voor wetenschappelijk onderzoek dat tot academische promotie leidt. Daarnaast heeft de masterstudent toegang tot fiscaal-juridische functies op academisch niveau in de publieke en private sector, bij Europese en internationale organisaties en, onder voorwaarden, tot de zogenoemde toga-beroepen (eindkwalificatie 11).

Op basis van de eindkwalificaties oordeelt de commissie dat een student *Notarieel recht* aan het einde van de bacheloropleiding op het niveau van een paralegal werkzaam zou kunnen zijn in veelal ondersteunende, algemeen-juridische en notarieel georiënteerde beroepen binnen zowel de publieke als private sector. Daarnaast heeft de afgestudeerde bachelorstudent toegang tot de vervolgstudie van een masteropleiding *Notarieel recht* (eindkwalificatie 13). Een afgestudeerde van de masteropleiding is in staat om wetenschappelijk onderzoek te verrichten dat tot academische promotie leidt. Daarnaast kan deze worden toegelaten tot het beroep van kandidaat-notaris en tot een juridische functie op academisch niveau in de publieke en private sector. In combinatie met het vak straf- en strafprocesrecht in de bacheloropleidingen hebben studenten tevens toegang tot de togaberoepen (eindkwalificatie 9).

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Bacheloropleiding Fiscaal recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Bacheloropleiding Notarieel recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Rechtsgeleerdheid: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Fiscaal recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Notarieel recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Oordeel over het onderwerp “Doelstellingen opleiding”

Op basis van de beoordelingen per facet komt de commissie tot een samenvattend oordeel over het onderwerp “Doelstellingen opleiding”. Voor de bacheloropleiding *Rechtsgeleerdheid* luidt dat oordeel voldoende, voor de bacheloropleiding *Fiscaal recht* luidt het voldoende, voor de bacheloropleiding *Notarieel recht* luidt het voldoende, voor de masteropleiding *Rechtsgeleerdheid* luidt dat oordeel voldoende, voor de masteropleiding *Fiscaal recht* luidt het voldoende en voor de masteropleiding *Notarieel recht* luidt het voldoende.

5.1.2. Programma

Beschrijving van de programma’s:

In zowel de bachelor- als de masteropleidingen kunnen studenten kiezen uit een voltijdse of een deeltijdse variant. Delen van de masteropleiding *Rechtsgeleerdheid* worden voor deeltijdstudenten in Den Haag aangeboden. De programma’s van de deeltijdse varianten zijn hetzelfde als die van de voltijdse en verschillen slechts in de duur van de programma’s. De door de commissie geformuleerde oordelen gelden dan ook voor zowel de voltijdse- als de deeltijdse varianten van de opleidingen. Wanneer het oordeel van de commissie verschilt voor de voltijdse- en deeltijdse variant, zal dit expliciet beschreven worden.

De curricula van de opleidingen worden weergegeven in Bijlage E. Hierbij wordt tevens aangegeven welke eindkwalificaties in de verschillende vakken aan bod komen.

De *bacheloropleidingen* zijn generalistisch van karakter en erop gericht om de studenten het juridische begrippenapparaat te leren beheersen. De opleidingen Rechtsgeleerdheid, Notarieel recht en Fiscaal recht kennen een ongedeelde propedeuse. Ook het tweede jaar van de bacheloropleidingen komt gedeeltelijk overeen. Daarnaast dienen de vakken in het tweede jaar als grondslag voor een verdieping van de betreffende bacheloropleiding en de daarop volgende masteropleiding. Zo komen in het tweede jaar van de bacheloropleiding Fiscaal recht de vakken Fiscaal bestuursrecht en Fiscaal strafrecht aan bod.

Elk jaar van de bacheloropleidingen bestaat uit 8 cursussen van 5 of 10 EC. Studenten kunnen in het derde jaar een keuzeruimte van 15 EC invullen met keuzevakken (in Leiden of elders), vakken in het buitenland, (een deel van) een universitaire minor, of een stage bij de Rechtswinkel. Een minor is een samenhangend pakket van vakken met een omvang van 15 of 30 EC. In dit laatste geval behalen studenten 15 EC bovenop het standaardcurriculum van 180 EC. De universiteit biedt 49 minoren aan. De meeste minoren zijn toegankelijk voor alle studenten, enkele minoren hebben een toegangseis. De faculteit zelf biedt de volgende vijf minoren aan:

- Bedrijfswetenschappen (een verkorte versie van de combinatiestudie);
- Economie (een verkorte versie van de combinatiestudie);
- Internetrecht;
- Law and Public Administration (een interdisciplinaire minor, in samenwerking met Bestuurskunde);
- Recht, Cultuur en Ontwikkeling.

Een student van de *bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid* heeft de mogelijkheid om te kiezen uit drie richtingen, die vervolgens in de masteropleiding verder worden verdiept in de vorm van een specialisatie:

- De monodisciplinaire studie Rechtsgeleerdheid (180 EC);
- De combinatie Rechtsgeleerdheid (130 EC) met Bedrijfswetenschappen (50 EC);
- De combinatie Rechtsgeleerdheid (130 EC) met Economie (50 EC).

De *masteropleidingen* vormen elk een verdieping van de gelijknamige bacheloropleidingen. Alle masteropleidingen hebben een omvang van 60 EC. De *masteropleiding Rechtsgeleerdheid* biedt de studenten een keuze uit zeven specialisaties, namelijk:

- Civiel recht;
- Ondernemingsrecht;
- Straf- en strafprocesrecht;
- Staats- en bestuursrecht;
- Encyclopedie en filosofie van het recht;
- Public International Law (Engelstalig);
- European Law (Engelstalig).

Studenten die meer uit hun studie willen halen dan hun reguliere programma biedt, hebben de mogelijkheid om in het buitenland te studeren en/of extra-curriculaire trajecten of -onderdelen te volgen. Daarenboven worden studenten die excellent presteren uitgenodigd zich aan te melden voor het speciale traject in de bachelor: het Honours College – Law. Deelnemers krijgen het onderwijs van alle reguliere vakken in het tweede en derde jaar van de bacheloropleiding aangeboden in kleinschalige werkgroepen (van ongeveer 15 studenten). Samen met de studenten bespreken de specifiek geselecteerde docenten op een stimulerende, activerende en uitdagende wijze de onderwerpen diepgaander dan in het reguliere onderwijs.

Het Talentprogramma is opgezet om talentvolle masterstudenten met interesse voor rechtswetenschappelijk onderzoek te trainen in onderzoeksvaardigheden. Het programma biedt bovenop en naast de master(specialisatie) drie theoretische modules waarin op systematische wijze de verschillende vereisten van het doen van wetenschappelijk onderzoek aan de orde komen. Enkele andere modules van het Talentprogramma worden op individuele basis ingevuld met het oog op de ontwikkeling van een individueel onderzoeksvoorstel: een Honours Class en een buitenlandverblijf. De deelnemers sluiten het programma af met een eigen onderzoeksvoorstel, dat de grondslag vormt voor een aanvraag voor een AIO-aanstelling.

Voor studenten die willen studeren in het buitenland heeft de faculteit contact met ongeveer 60 partners waarmee op facultair niveau een uitwisselingscontract ‘met gesloten beurzen’ is afgesloten. Jaarlijks gaan ongeveer 100 studenten naar het buitenland en ontvangt de faculteit ongeveer 150 studenten. Ook organiseert de faculteit internationale Summer Schools en worden Engelstalige vakken op bachelorniveau aangeboden.

F4: Eisen WO

Het programma sluit aan bij de volgende criteria voor het programma van een HBO- of een WO-opleiding:

- Kennisontwikkeling door studenten vindt plaats in interactie tussen het onderwijs en het wetenschappelijk onderzoek binnen relevante disciplines.
- Het programma sluit aan bij ontwikkelingen in de relevante wetenschappelijke discipline(s) door aantoonbare verbanden met actuele wetenschappelijke theorieën.
- Het programma waarborgt de ontwikkeling van vaardigheden op het gebied van wetenschappelijk onderzoek.
- Bij daarvoor in aanmerking komende opleidingen heeft het programma aantoonbare verbanden met de actuele praktijk van de relevante beroepen.

Beschrijving

In de zelfstudie wordt beschreven dat de interactie tussen onderwijs en wetenschappelijk onderzoek plaatsvindt doordat de meeste docenten onderzoeker zijn (zie facet 12). In de bachelor- en vooral in de masteropleidingen wordt daardoor volgens de laatste stand van de wetenschappelijke inzichten onderwezen. Onderwijsmaterialen worden geactualiseerd door recente wetenschappelijke artikelen en annotaties op te nemen. Ook komt het eigen onderzoek van de docenten aan de orde. Studenten van de masteropleidingen worden in een aantal aan het facultaire onderzoek aanpalende vakken vertrouwd gemaakt met de uitkomsten van dat onderzoek en met de wijze waarop die resultaten tot stand zijn gekomen.

Docenten besteden daarnaast aandacht aan actuele ontwikkelingen in hun rechtsgebied, vaak mede vanuit het praktische perspectief dat zij meebrengen uit hun beroepspraktijk. Zo wordt in het vak Moot Court de band met de rechtspraktijk zeer zichtbaar, doordat praktijkjuristen optreden als leden van de oefenrechtbank. Ook op andere plaatsen in het curriculum treden praktijkdocenten op. Daarnaast bevordert de faculteit dat studenten een stage lopen in de beroepspraktijk en kunnen studenten hun scriptieonderwerp afstemmen op hun stageactiviteit. Als laatste stimuleert de faculteit de initiatieven van studieverenigingen, die op het beroepenveld gerichte activiteiten ontplooiën zoals lezingen en excursies.

In de zelfstudie wordt beschreven dat het onderwijs is gericht op het ontwikkelen van academische vaardigheden en een academische houding. Studenten leren hoe een geldende rechtsregel vanuit verschillende gezichtspunten kan worden beoordeeld en om zelf na te gaan of en hoe rechtsgevolgen kunnen worden verbonden aan concrete feiten. Docenten laten zien dat de daarvoor noodzakelijke waardering van feiten en weging van relevante rechtsregels een proces van ordelijk redeneren vergt, waarvan de uitkomst vaak niet op voorhand vaststaat. Naar aanleiding van onderzoek door een facultaire commissie Vaardigheden is een traject schriftelijke vaardigheden ontwikkeld:

- Er is een diagnostische taaltoets ingevoerd in de propedeuse. Deze beoogt studenten ertoe aan te zetten zelfstandig eventuele deficiënties weg te werken in de voor de studie en voor juridische beroepen vereiste lees- en schrijfvaardigheid;
- Via het tutoraat is er een eerste kennismaking met basale juridische vaardigheden als argumenteren en pleiten;
- Het vak Juridisch betoog is ingevoerd in de bacheloropleiding. Hier leren studenten teksten schrijven waarbij het ‘learning to write’ centraal staat en niet het ‘writing to learn’;
- Het vak Moot Court kent in Leiden inmiddels een traditie van bijna 20 jaar. Hierbij verdiepen studenten zich in de juridische stof met een breed scala aan onderwerpen en worden zij getraind in voor een jurist noodzakelijke juridische vaardigheden;
- Het LeidsPlan is ingevoerd: een schrijfwijzer voor academische juridische teksten;
- Er is een Blackboardomgeving ontwikkeld om de opbouw in het traject schriftelijke vaardigheden voor studenten inzichtelijk te maken.

In de *bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid en Notarieel recht* bestaat het vaardighedentraject uit de taaltoets en het vak Juridisch betoog in de propedeuse, gevolgd door de vakken Moot Court en Rechtsfilosofie, waarvoor studenten wekelijks een essay schrijven. De bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid wordt afgesloten met een bachelorscriptie. De bacheloropleiding Notarieel recht wordt afgesloten met het Moot Court. Dit Moot Court is specifiek toegespitst op het notarieel recht; de casusposities zijn gebaseerd op de notariële praktijk en het onderwijs wordt verzorgd door een docent met ervaring in de notariële praktijk.

In de *bacheloropleiding Fiscaal recht* bestaat het vaardighedentraject uit de taaltoets en het Juridisch betoog in de propedeuse, gevolgd door de vakken Fiscaal Moot Court en Theorie van het belastingrecht. In het vak Theorie van het belastingrecht leren studenten om zelfstandig een onderdeel van het geldende fiscale recht te problematiseren en hierover een essay te schrijven. De bacheloropleiding wordt afgesloten met een fiscaal eindwerkstuk (annotatie) of de fiscale talentenklas. Aan het eind van de bacheloropleiding worden gemotiveerde studenten (na een selectieprocedure) uitgenodigd voor deelname aan de jaarlijkse fiscale talentenklas die zij afronden met het schrijven van een essay.

In de *masteropleiding Rechtsgeleerdheid* worden academische vaardigheden verder ontwikkeld in de vakken Privatissimum en Practicum. Studenten krijgen hierbij een schrijfofdracht waarvoor zij zelfstandig onderzoek moeten doen om een juridisch probleem in kaart te brengen. Daarnaast moeten zij een begrijpelijk en goed opgebouwd betoog schrijven en/of mondeling presenteren.

De *masteropleiding Fiscaal recht* bouwt voort op de vaardighedenlijn in de bacheloropleiding door het vak Verdieping algemene leerstukken, waarbij studenten stellingen becommentariëren, een cassatieadvies schrijven, een uitspraak van de Hoge Raad annoteren en een publicatie uit de fiscale vakliteratuur bekritisieren. Daarnaast volgen studenten het vak Fiscaal-economisch Beleid, waarbij studenten een essay schrijven op het raakvlak van fiscale wetgeving en fiscaal beleid, in directe aansluiting op de onderzoeksactiviteit van de betrokken docenten.

In de *masteropleiding Notarieel recht* komen academische vaardigheden in de vakken Privatissimum en Notariële wetgeving aan bod. Deze vakken zijn gericht op het actief leren omgaan met de onderlinge samenhang van de verschillende notariële vakgebieden en op het verder ontwikkelen van onderzoeksvaardigheden. Elk van de masteropleidingen wordt afgesloten met een masterscriptie.

Oordeel

De commissie is onder de indruk van de aandacht die binnen het onderwijs bestaat voor zowel de wetenschap als de beroepspraktijk. Tijdens de visitatie hebben docenten voorbeelden gegeven van de wijze waarop zij eigen onderzoek binnen het onderwijs integreren, zoals door het verwerken van eigen artikelen binnen het onderwijs of het koppelen van een scriptieonderwerp aan eigen onderzoek. De commissie stelt vast dat vanaf de propedeusefase colleges worden verzorgd door hoogleraren. Naarmate studenten vorderen komen zij steeds meer in aanraking met het onderzoek van docenten. Studenten en alumni bevestigden dit en waren naar hun idee vooral in de masteropleidingen goed op de hoogte van het onderzoek van docenten. Ook actualiteiten worden in voldoende mate geïntegreerd in het onderwijs, door de inzet van docenten met praktijkervaring en voorbeelden en casuïstiek afkomstig uit de beroepspraktijk.

Op basis van de bestudeerde documentatie en de gesprekken tijdens de visitatie concludeert de commissie dat er binnen de faculteit adequate maatregelen zijn genomen ter verbetering van het vaardighedenonderwijs, zoals de invoer van de taaltoets, het Leidsplan en het vak Juridisch betoog. Zij heeft waardering voor deze initiatieven. Om de signalerende functie die uit kan gaan van de taaltoets optimaal te benutten, adviseert zij om deze zo vroeg mogelijk in het curriculum af te nemen. De commissie heeft begrepen dat de taaltoets voor het jaar 2011-2012 ingeroosterd staat in het eerste semester. Met de invoer van Juridisch betoog wordt volgens de commissie gewaarborgd dat studenten voldoende schrijfvaardigheden opdoen tijdens de bacheloropleidingen. De commissie bewondert en onderschrijft de keuze voor een vak waarin schrijfoopdrachten verwerkt zijn die docenten, ondanks het grote aantal studenten, individueel beoordelen.

De commissie concludeert dat er door het doorvoeren van deze verbetermaatregelen een mooi vaardigheidentraject is ontstaan, waarbij studenten consequent, in voldoende mate en op opbouwende wijze academische vaardigheden opdoen en toepassen. Studenten starten tijdens de propedeusefase met het vak Juridisch betoog, opgevolgd door onder andere het vak Moot Court in het tweede en derde jaar van de bacheloropleiding. Uiteindelijk ronden bachelorstudenten de opleiding af door middel van een bachelorscriptie, een annotatie of het Moot Court. In de masteropleidingen wordt de vaardighedenlijn doorgezet door vakken als Privatissimum en Practicum aan te bieden. De commissie heeft waardering voor de wijze waarop deze vakken zijn opgezet. Uiteindelijk ronden de studenten elk van de masteropleidingen af met een scriptie, waarop zij volgens de commissie en naar eigen zeggen adequaat zijn voorbereid.

De commissie concludeert dat studenten van de opleidingen *Rechtsgeleerdheid* voldoende in aanraking komen met relevante actualiteiten en onderzoeksresultaten uit het desbetreffende vakgebied. De commissie heeft op basis van de gesprekken geconstateerd dat het onderwijs in zowel de bachelor- als de masteropleidingen verzorgd wordt door docenten met de relevante specifieke expertises. Studenten krijgen in de werkgroepen de gelegenheid om met de docenten mee te denken over onderzoek. De commissie stelt vast dat de mate waarin onderzoek wordt geïntegreerd verschilt per vak en fase van de opleiding. Vooral binnen de verschillende masterspecialisaties is deze integratie sterk aanwezig.

Mondelinge- en schrijfvaardigheden komen volgens de commissie adequaat aan bod in de opleidingen *Fiscaal recht*, onder andere door het bachelorvak Moot Court en de annotaties waarmee de bacheloropleiding wordt afgesloten. Zoals nader wordt toegelicht onder facet 11, adviseert de commissie om naast deze annotaties, waarover zij positief is, het eindniveau van bachelorstudenten ook te beoordelen aan de hand van een scriptie. De commissie stelt dat masterstudenten in voldoende mate worden voorbereid op het schrijven van een masterscriptie, onder andere door het vak Verdieping algemene leerstukken. Daarnaast hebben masterstudenten de mogelijkheid om deel te nemen aan de fiscale talentenklas, waarbij zij intensief in aanraking

komen met het onderzoek van docenten en aandacht besteden aan vaardigheden. Tijdens de visitatie stelde de commissie vast dat ook studenten die niet deelnemen aan de talentenklas voldoende op de hoogte zijn van het onderzoek van de docenten, onder andere door de verwijzing hiernaar in readers.

De commissie is positief over de specifieke invulling van het vak Moot Court in het laatste jaar van de bacheloropleiding *Notarieel recht*, waarbij het zwaartepunt ligt op schriftelijk werk en zo een goede voorbereiding biedt op het schrijven van een scriptie. Ook wat betreft deze opleiding raadt zij aan om, ondanks de adequate wijze waarop aandacht wordt besteed aan academische vaardigheden, naast het Moot Court ook een scriptie te introduceren (zie facet 11). De commissie stelt vast dat het onderzoek van docenten voldoende verweven wordt in de opleidingen *Notarieel recht*. Zo verwijzen docenten naar eigen onderzoek en bespreken zij proefschriften met studenten.

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid: Het oordeel van de commissie is goed.

Bacheloropleiding Fiscaal recht: Het oordeel van de commissie is goed.

Bacheloropleiding Notarieel recht: Het oordeel van de commissie is goed.

Masteropleiding Rechtsgeleerdheid: Het oordeel van de commissie is goed.

Masteropleiding Fiscaal recht: Het oordeel van de commissie is goed.

Masteropleiding Notarieel recht: Het oordeel van de commissie is goed.

F5: Relatie tussen doelstellingen en inhoud programma

Het programma is een adequate concretisering van de eindkwalificaties, qua niveau, oriëntatie en domeinspecifieke eisen.

De eindkwalificaties zijn adequaat vertaald in leerdoelen van (onderdelen van) het programma.

De inhoud van het programma biedt studenten de mogelijkheid om de geformuleerde eindkwalificaties te bereiken.

Beschrijving

In Bijlage E is weergegeven welke vakken tot welke eindkwalificaties opleiden. In de zelfstudie wordt beschreven dat de leerdoelen, inhoud, niveau en toetsvormen van elk vak jaarlijks door de docenten en coördinatoren van de vakken worden vastgesteld en waar nodig bijgesteld. De vakbeschrijvingen zijn zo ingericht dat deze zichtbaar maken op welke wijze het betreffende vak bijdraagt aan de realisatie van de eindkwalificaties van de opleiding. Dit maakt het mogelijk om op opleidingsniveau zicht te houden op de relatie tussen de doelstellingen en de inhoud van het programma.

De beschikbare ruimte voor keuzevakken tijdens de bacheloropleidingen (15 EC) is in een aaneengesloten periode geroosterd aan het einde van de opleidingen. Zo wordt de mogelijkheid om deze ruimte in te vullen met een minor of een buitenlandverblijf vergroot. Tijdens de gesprekken werd aangegeven dat de faculteit er bewust voor kiest om dit aantal EC niet te vergroten, om zo te waarborgen dat er voldoende ruimte binnen de programma's bestaat om het civiel effect te behalen.

De *bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid* heeft een monodisciplinair karakter, opgezet vanuit de kerndisciplines van het recht (burgerlijk recht, strafrecht, staats- en bestuursrecht, Europees en internationaal recht) en de traditionele metajuridica (rechtsfilosofie, rechtstheorie en rechtsgeschiedenis). De combinatiestudie *Recht en Economie* biedt een verdieping in het wetenschappelijke domein van de economie, gericht op de onderwerpen: internationale economie, rechtseconomie en sociaal-economisch overheidsbeleid. De combinatiestudie *Recht en Bedrijfswetenschappen* biedt een verdieping van het domein van de bedrijfswetenschap,

gericht op de onderwerpen: management, organisatiestructuren, financiën en arbeids- en organisatiepsychologie.

Het programma van de *masteropleiding Rechtsgeleerdheid* is een verdieping van het bachelorprogramma. Per specialisatie van deze masteropleiding wordt in de eerste plaats de kennis van en het inzicht in het betrokken vakgebied grondig verdiept. In alle specialisaties krijgt de transnationale dimensie van het recht gestalte en is sprake van een rechtswetenschappelijk respectievelijk rechtsgeleerd georiënteerde vaardigheidstraining.

De studenten van de *bacheloropleiding Fiscaal recht* maken in het eerste en tweede jaar van de opleiding reeds kennis met het fiscaal recht door het vak Belastingrecht, aan de hand van keuzevakken en verschillende fiscale vakken die al in het tweede jaar onderwezen worden. In het derde jaar staan fiscale vakken centraal. De opleiding omvat niet de volle breedte van het belastingrecht, maar legt met name een basis voor verdieping in de fiscale aspecten van het internationale bedrijfsleven.

De *masteropleiding Fiscaal recht* is gericht op de internationaal- en Europeesrechtelijke aspecten van het belastingrecht. De in het tweede semester geboden keuzemogelijkheid houdt het volgende in: de student volgt in het buitenland een fiscaal vak, in Leiden het vak belastingverdragen óf een omzetbelastingvak van het Accentprogramma aan de VU. Studenten die in het buitenland willen studeren, kunnen meedoen aan het georganiseerde uitwisselingsprogramma met de University of Florida, Gainesville, of zelf een buitenlandverblijf regelen. Het programma met de University of Florida is er volledig op gericht om masterstudenten Fiscaal recht in de laatste fase van hun studie zonder studievertraging kennis en ervaring op te laten doen in de Verenigde Staten.

Studenten van de *bacheloropleiding Notarieel recht* volgen vooral in het derde jaar specifieke notariële vakken. Voor vakken als Huwelijksvermogensrecht en Erfrecht geldt sterk dat geleerd wordt al eerder verworven kennis van het burgerlijk recht op de verbintenisrechtelijke en goederenrechtelijke aspecten van de daar aan de orde komende rechtsgebieden toe te passen.

Het programma van de *masteropleiding Notarieel recht* biedt een grondige verdieping van het civiele en notariële recht en gaat ook in op aspecten van internationaal recht. Op dit niveau krijgt de integratie van de verschillende hoofdvakken uit de bacheloropleiding, zoals Huwelijksvermogensrecht en Erfrecht, vorm in vakken als Successierecht en Estateplanning. Aspecten van vennootschapsrecht en onroerend goedrecht komen terug in vakken als Inkomsten- en vennootschapsbelasting respectievelijk Overdrachts- en omzetbelasting. In onder meer het vak Personen- en familierecht krijgen actuele juridische ontwikkelingen een internationale dimensie, die nader wordt uitgediept in het vak Internationaal privaatrecht.

Naast het opdoen van kennis en inzicht zijn de opleidingen gericht op het toepassen van kennis en vaardigheden, oordeelsvorming en communicatieve vaardigheden. In facet 4 is beschreven hoe deze doelstellingen zijn verwerkt in vaardigheidslijnen van de opleidingsprogramma's.

Oordeel

De commissie heeft de tabellen waarin de door de opleidingen geformuleerde eindkwalificaties gekoppeld zijn aan de vakken van de verschillende opleidingen bestudeerd. Zij concludeert dat de programma's evenwichtig zijn opgesteld gezien de geformuleerde eindkwalificaties.

De commissie stelt vast dat er naast de vakken die specifiek gericht zijn op de behandeling van het van internationaal, Europees en vergelijkend recht meer aandacht zou moeten zijn voor de integratie van internationaal en Europees recht in de overige vakken. Zeker gezien het feit dat

deze integratie een bewust geformuleerde doelstelling is van de faculteit (zie facet 1). De commissie heeft geconstateerd dat zowel studenten als docenten van de verschillende opleidingen niet helder kunnen aanduiden op welke wijze het Europees en internationaal aspect verweven wordt binnen de verschillende vakken. Ook uit de vakbeschrijvingen komt de integratie van internationale aspecten niet duidelijk naar voren.

In aansluiting hierop adviseert de commissie om meer aandacht te hebben voor de Engelse taalvaardigheid van studenten. Zo zou het keuzevak Legal English, waarvoor nu niet alle studenten zich kunnen inschrijven wegens een tekort aan plaatsen, onderdeel uit kunnen maken van het verplichte curriculum. De commissie adviseert om in ieder geval te bewerkstelligen dat er voldoende plaatsen zijn voor studenten die dit vak willen volgen. Ook heeft de commissie begrepen dat Engelstalige literatuur op dit moment bij enkele vakken vertaald wordt voor studenten. Zij adviseert om deze literatuur voortaan in de oorspronkelijke taal aan te bieden.

Ook de uitwisseling van studenten draagt bij aan de internationale component van de opleidingen. Tijdens de visitatie is gesproken over het aantal EC (15) dat hiervoor beschikbaar is. De commissie was daarbij van oordeel dat de keuzeruimte vrij beperkt is waardoor studenten niet worden gestimuleerd om naar het buitenland te gaan, en de kans op studievertraging groot is wanneer zij hier wel voor kiezen. De commissie heeft op basis van de gesprekken begrepen dat door het beperkt houden van de keuzeruimte wordt gewaarborgd dat studenten binnen de verplichte curricula voldoende kennis en vaardigheden opdoen en in staat worden gesteld het civiel effect te behalen. Daarnaast kiest Universiteit Leiden bewust voor het aanbieden van klassiek juridische opleidingen waarbinnen studenten een breed pakket aan basis kennis- en vaardigheden opdoen. De commissie kan zich hierin vinden en stelt vast dat de beperkte keuzeruimte in de praktijk geen obstakel lijkt te vormen. Zij heeft begrepen dat een aanzienlijk deel van de studenten ervoor kiest om naar het buitenland te gaan. Daarnaast gaven studenten en alumni tijdens de visitatie aan dat zij geen probleem hebben met deze oplossing.

Uit de zelfstudie blijkt dat er binnen de faculteit nog geen eenduidig beeld bestaat over de mate waarin internationalisering beoogd wordt binnen de opleidingen *Rechtsgeleerdheid*. De commissie adviseert om hiervoor concrete doelstellingen te formuleren en deze te vertalen binnen de programma's.

Tijdens de visitatie constateerde de commissie dat de ethische component van het recht explicieter vertaald moet worden in de programma's van de opleidingen *Rechtsgeleerdheid en Fiscaal recht*. Dit geldt met name voor het programma van de masteropleiding.

De commissie stelt vast dat het internationale en Europese aspect in de opleidingen *Notarieel recht* voldoende aan de orde komt. Ook komt de ethische context van het recht naar voren in de verschillende vakken. Dit bleek uit zowel gesprekken met studenten als met docenten.

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Bacheloropleiding Fiscaal recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Bacheloropleiding Notarieel recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Rechtsgeleerdheid: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Fiscaal recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Notarieel recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

F6: Samenhang programma

Studenten volgen een inhoudelijk samenhangend studieprogramma.

Beschrijving

De programma's van de bachelor- en de masteropleidingen zijn zo opgebouwd dat per jaar verdieping plaatsvindt en de moeilijkheidsgraad toeneemt. Dit is gerealiseerd aan de hand van de 'abstracte structuur', waarbij aan elk vak een niveau is toegekend. De abstracte structuur kent een opbouw van niveau 100 (inleidende cursus) naar niveau 600 (zeer gespecialiseerde cursus). Per niveau zijn kenmerken beschreven. Zo wordt bijvoorbeeld bij een cursus op niveau 400, een gespecialiseerde cursus, naast een tekstboek gebruik gemaakt van wetenschappelijke artikelen. Vertaald volgens deze structuur zijn de bacheloropleidingen zo ingericht dat de student in drie jaar van niveau 100 tot het niveau van 300 en 400 wordt gebracht. De masteropleidingen omvatten alleen vakken van het niveau 500 of 600. Tijdens de visitatie werd aangegeven dat wordt getoetst of kenmerken van vakbeschrijvingen overeenkomen met de niveauaanduiding die aan het vak gekoppeld is. Indien hier sprake is van discrepantie, wordt of de niveauaanduiding of de vakinhoud bijgesteld.

De opleidingsdirecteuren zijn verantwoordelijk voor de samenhang en kwaliteit van de onderwijsprogramma's. Zij overleggen daarom geregeld met de vakcoördinatoren en opleidingscommissie van de desbetreffende opleiding.

De inhoudelijke programmering van de *bacheloropleidingen* is volgens de zelfstudies zodanig dat na de inleidende vakken van het eerste jaar, een verdere verdieping en soms ook verbreding plaatsvindt in het tweede en derde jaar. De propedeusefase van de bacheloropleidingen biedt een inleiding tot het geldende Nederlands en internationaal recht en tot de metajuridische reflectie op dat recht. In het tweede en derde jaar vindt een verdere uitbouw plaats van zowel positiefrechtelijk georiënteerde vakken als metajuridische perspectieven. Onderlinge verbanden tussen de positiefrechtelijke vakken komen dan diepgaander aan de orde dan in het eerste jaar. De masteropleidingen bieden zowel een verdere verbreding als verdieping ten opzichte van de bacheloropleidingen.

Zoals beschreven onder facet 5 is de *bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid* opgezet vanuit de kerndisciplines van het recht en de traditionele metajuridica. Daarnaast kunnen studenten ervoor kiezen om de combinatiestudie Recht en Economie of Recht en Bedrijfswetenschappen te volgen. Binnen deze combinatiestudies wordt de vakinhoud van de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid gekoppeld aan de het domein van Economie of Bedrijfswetenschappen. De specialisaties van de *masteropleiding Rechtsgeleerdheid* kennen een gelijke opzet. Het vak Recht realiseren is bij de start van elk van de masterspecialisaties opgezet als vak met een integrerende functie tussen bachelor- en de masteropleiding en tussen de verschillende specialisaties. Tijdens de visitatie bleek dat de studenten twijfelen over de functie van dit vak in de masteropleiding. Binnen verschillende specialisaties is de keuzeruimte vergoot, zodat studenten een extra accent kunnen geven aan de specifieke invulling van vakken.

De vakken van de *bacheloropleiding Fiscaal recht* en de *bacheloropleiding Notarieel recht* zijn zo geplaatst in de tijd dat studenten al tijdens het gemeenschappelijk deel van de bacheloropleiding kennis opdoen met het fiscale/notariële recht (zie facet 5). Daarnaast bouwen de vakken zoveel mogelijk op elkaar voort en wordt onnodige overlap of herhaling vermeden. Studenten van deze opleidingen ervaren vooral in het derde jaar de onderlinge samenhang van de verschillende disciplines. Tijdens de *masteropleiding Fiscaal recht* wordt de kennis die is opgedaan tijdens de bacheloropleiding verder verdiept. Bij facet 5 is beschreven van welke in de bacheloropleiding aangeboden stof de vakken in het programma een verdieping zijn. Ter verdieping en verbreding van de bacheloropleiding is in de *masteropleiding Notarieel recht* aandacht voor de notariële vakken en de relatie tot de notariële praktijk. In de zelfstudie wordt beschreven in welke vakken dit tot uiting komt.

Oordeel

De commissie heeft onderzocht of de studenten inhoudelijk samenhangende programma's volgen. Daarbij heeft zij gelet op de manier waarop samenhang is gerealiseerd op vak- en programmaniveau. De commissie concludeert dat zowel in de bacheloropleidingen als in de masteropleidingen sprake is van samenhangende curricula en dat dit ook zo door studenten wordt ervaren. Daarnaast is er volgens de commissie sprake van voldoende coördinatie om de samenhang van de curricula te waarborgen. Zo zijn aan vakken coördinatoren gekoppeld, die onderling en in overleg met de opleidingsdirecteuren zorgen voor afstemming met betrekking tot onderwerpen, zwaartepunten en tentamens.

Het systeem dat de Universiteit Leiden hanteert om vakken te koppelen aan een niveaubeschrijving draagt volgens de commissie bij aan bewustzijn en structuur. Aan de hand van de gesprekken tijdens de visitatie stelt zij namelijk vast dat studenten weliswaar geen gedetailleerd beeld hebben van de kenmerken die zijn gekoppeld aan een moeilijkheidsgraad, maar de niveuaanduiding wel als een ondersteuning ervaren om in te schatten hoe zwaar een vak zal zijn. De commissie constateert dat docenten de niveuaanduiding inzetten als een richtlijn bij het opzetten van het vak, waaronder het stellen van ingangseisen. De commissie concludeert dat de systematiek leeft en indien nodig worden bijgesteld zodat de niveuaanduiding en moeilijkheidsgraad van het vak overeenkomen.

De commissie is positief over de gemeenschappelijke basis van de *bacheloropleidingen*. Zij stelt dat studenten zo in beginsel brede kennis van het recht opdoen en bovendien nog in de mogelijkheid worden gesteld om van opleiding te veranderen zonder dat dit consequenties heeft voor de studievoortgang. Volgens de commissie is de gemeenschappelijke basis zo ingericht dat er voor studenten van alle drie de opleidingen nog steeds sprake is van een samenhangend bachelorprogramma. Dit wordt bereikt doordat het eerste jaar gericht is op het opdoen van brede kennis van de rechtsgeleerdheid, waarbij in enkele vakken wordt gerefereerd aan aspecten van het fiscale en notariële recht. De fiscale vakken komen vanaf het tweede jaar zichtbaar aan bod. Voor studenten Notarieel recht geldt dat deze verdieping vooral in het derde jaar plaatsvindt.

De commissie heeft begrepen dat studenten van de verschillende opleidingen al vanaf het begin van de gemeenschappelijke opleiding bij elkaar in herkenbare tutorgroepen worden geplaatst, en heeft hier waardering voor. Zij stelt vast dat studenten op deze manier gedurende de gehele bacheloropleiding in aanraking worden gebracht met het perspectief van de specifieke opleiding die zij volgen.

Op basis van gesprekken met studenten van de *bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid* stelt de commissie vast dat zij voldoende geïnformeerd worden over en inzicht hebben in de opbouw en samenhang van het programma. De commissie oordeelt naar aanleiding van deze gesprekken verder dat de vakken goed op elkaar zijn afgestemd en geen overlap vertonen terwijl er wel verbanden tussen de vakken te herkennen zijn. Zo worden dezelfde actualiteiten in verschillende vakken vanuit een ander perspectief behandeld. De commissie constateert dat docenten van de opleiding onderling voldoende contact hebben en goed op de hoogte zijn van onderwerpen die in overige vakken aan bod komen. Op deze wijze wordt volgens de commissie samenhang gewaarborgd.

De commissie heeft tijdens de visitatie gesproken met studenten van de verschillende specialisaties van de *masteropleiding Rechtsgeleerdheid*. Zij stelt vast dat studenten de specialisaties als overzichtelijke en samenhangende eenheden ervaren. Daarnaast heeft zij opgemerkt dat studenten zich voldoende geïnformeerd voelen en ondersteund worden bij het samenstellen van een samenhangend keuzepakket. De commissie heeft tijdens de visitatie kennis genomen van voorbeelden waardoor samenhang binnen de specialisaties gewaarborgd wordt. Zo zorgen

docenten dat zij op de hoogte zijn van de inhoud van de colleges en het materiaal van andere vakken en hiernaar verwijzen in hun eigen vak. De commissie heeft hier waardering voor.

Het vak Recht realiseren fungeert volgens de zelfstudie als koppeling tussen de bachelor- en masteropleiding Rechtsgeleerdheid en tussen de verschillende specialisaties van de masteropleiding. De commissie constateert dat studenten dit niet zo ervaren. Hoewel studenten wel waardering hebben voor de inhoud van het vak, twijfelen zij over het niveau en functie ervan in de masteropleiding. De commissie waardeert de gedachte die achter dit vak zit, maar stelt dat deze op dit moment niet voldoende tot uiting komt. Ook zij vraagt zich af of dit vak niet beter tot zijn recht komt aan het einde van de bacheloropleiding. De commissie stelt dat studenten in de masteropleiding bewust kiezen voor specialisatie en meer baat hebben bij een extra vak dat aansluit op deze keuze. Tijdens de visitatie heeft de commissie dit vraagstuk aan de orde gesteld. Het is haar tijdens de gesprekken niet duidelijk geworden waarom dit vak juist in de masteropleiding is opgenomen. Ook begreep zij dat er al plannen bestonden om de functie van dit vak opnieuw te beoordelen. Zij adviseert om de evaluatie van het vak op korte termijn uit te voeren en om te overwegen om het vak niet in de masteropleiding, maar in de bacheloropleiding aan te bieden.

De commissie oordeelt dat er in de programma's van de *bachelor- en masteropleiding Fiscaal recht* een duidelijke opbouw te herkennen is door vakken Directe belastingen 1, 2 en 3. Deze vakken bouwen logisch op elkaar voort en creëren inhoudelijke samenhang. Het vak Belastingrecht dient hierbij volgens de commissie als een mooie opstap in het eerste jaar. Zij juicht toe dat dit vak in het eerste jaar verplicht is. Het instellen van tutorgroepen per bacheloropleiding levert voor de fiscale studenten het voordeel op dat zij zich vanaf het eerste jaar al verbonden voelen met de fiscale opleiding en mede daardoor een logische opbouw en samenhang ervaren. Daarnaast draagt ook de kleinschaligheid van de opleidingen volgens de commissie bij aan de samenhang en onderlinge afstemming tussen de vakken. Hoewel de hoeveelheid deeltijd docenten een negatieve invloed zou kunnen uitoefenen op de samenhang binnen de programma's, stelt de commissie vast dat er binnen de opleidingen voldoende overleg is om samenhang te waarborgen.

De commissie concludeert dat de opbouw van vakken van de *bacheloropleiding Notarieel recht* goed onderbouwd is. Zo is het semester waarin de onderwerpen erfrecht en huwelijksvermogensrecht aan de orde worden gesteld doordacht samengesteld; de vakken Huwelijksvermogensrecht en Erfrecht vormen een goede combinatie. De commissie heeft waardering voor het feit dat er keuzeruimte is gecreëerd. Wel stelt zij dat de plek daarvan in het tweede en derde jaar van de bacheloropleiding niet functioneel lijkt. Zij adviseert om de plaatsing hiervan te heroverwegen. Door de keuzeruimte niet op te splitsen maar geïntegreerd aan te bieden als een aansluitend blok van 15 EC, net als in de overige bacheloropleidingen, biedt deze meer opties en zal deze minder snel tot studievertraging leiden (zie facet 7).

De commissie waardeert de keuze voor het vak IPR aan het begin van de *masteropleiding Notarieel recht*. Volgens de commissie is voor dit vak basiskennis vereist uit de bacheloropleiding, en vormt het bovendien een goede basis voor de masteropleiding waar door er sprake is van een doordacht opgebouwd en samenhangend geheel. De commissie stelt vast dat de masteropleiding duidelijk een verdieping vormt van de gelijknamige bacheloropleiding. Zij onderschrijft de keuzes die daarbij zijn gemaakt voor het aanbieden van vakken in de bachelor- of masteropleiding. Zo past Personen- en familierecht goed in de masteropleiding gezien de internationale component die het bevat. Ook blijkt Estateplanning goed aan te sluiten op de kennis die studenten tijdens de bacheloropleiding opdoen. De commissie heeft waardering voor de samenwerking binnen het team die bijdraagt aan de samenhang van het programma. Zij constateerde tijdens de visitatie dat

de kleinschaligheid bijdraagt aan een goede band tussen docenten en studenten en een prettige sfeer.

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Bacheloropleiding Fiscaal recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Bacheloropleiding Notarieel recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Rechtsgeleerdheid: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Fiscaal recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Notarieel recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

F7: Studielast

Het programma is studeerbaar doordat factoren, die betrekking hebben op dat programma en die de studievoortgang belemmeren zoveel mogelijk worden weggenomen.

Beschrijving

In bijlage F wordt een overzicht weergegeven met daarin de specificatie van studielast per opleiding. In de zelfstudie wordt beschreven dat op basis van vakevaluaties het beeld naar voren komt dat studenten de programma's goed studeerbaar vinden. Ook tijdens de visitatie kwam dit beeld uit de gesprekken met studenten naar voren.

In de afgelopen jaren hebben bij enkele gesignaleerde struikelvakken curriculumaanpassingen plaatsgevonden, terwijl de scheiding tussen bachelor- en masteropleidingen is gehandhaafd. Uit vakevaluaties en vergaderingen van opleidingscommissies kwam bijvoorbeeld naar voren dat het vak Romeins recht te zwaar is om aan te bieden in de propedeusefase. Dit vak is daarom verplaatst naar het tweede jaar. De instapeis van het vak Inleiding burgerlijk recht voor het tweedejaars vak Ondernemingsrecht zorgde voor studievertraging. Deze instapeis bleek inhoudelijk niet onmisbaar en is daarom komen te vervallen. De studeerbaarheid van het programma is hierdoor verbeterd.

Uit de zelfstudie blijkt dat een bachelorstudent op dit moment gemiddeld minder dan 40 uur per week besteedt aan zijn/haar studie. Hoewel uit evaluaties blijkt dat studenten de programma's goed studeerbaar vinden, ronden weinig studenten de bacheloropleidingen af binnen drie jaar. Om de studievoortgang in de bacheloropleidingen te bevorderen zijn verschillende maatregelen genomen. Deze maatregelen worden onder facet 21 beschreven. De faculteit zal nagaan of de maatregelen gericht op een actief studieklimaat het gewenste effect hebben.

De gerealiseerde studieduur in de masteropleidingen is in de praktijk beduidend langer dan één jaar (zie facet 21). Uit de zelfstudie blijkt dat de studievertraging die masterstudenten oplopen meer aandacht zal krijgen. Om onnodige vertraging in de doorstroming van de bachelor- naar de masteropleiding te voorkomen, kent de masteropleiding twee instroommomenten: in september en in februari. De opleiding Notarieel recht kent een uitzondering op de harde knip tussen bachelor en master: met een deficiëntie van 15 EC mogen studenten toetreden tot de masteropleiding, mits aan bepaalde voorwaarden is voldaan met betrekking tot de resultaten voor (kern)vakken. Daarnaast hebben ook studenten van de overige opleidingen die de eindversie van de bachelor- of masterscriptie hebben ingeleverd en nog slechts één onderdeel van het programma moeten behalen, onder specifieke voorwaarden recht op toelating tot de masteropleiding door een individuele herkansing.

Oordeel

De commissie is van oordeel dat de programma's van de opleidingen goed studeerbaar zijn en succesvol kunnen worden afgerond binnen de daarvoor gestelde tijd. Studenten die goed presteren hebben de mogelijkheid om in het buitenland te studeren en/of extracurriculaire

trajecten of -onderdelen te volgen. Daarenboven worden studenten die excellent presteren uitgenodigd zich aan te melden voor het speciale traject in de bachelor Honours College – Law.

De commissie concludeert dat factoren die de studievoortgang belemmeren zoveel mogelijk worden weggenomen. Zij heeft veel waardering voor het studiesysteem dat is geïntroduceerd in de propedeusefase zoals beschreven bij facet 21. Volgens de commissie werkt het systeem in de praktijk, ervaren studenten het als een houvast, zijn ook docenten tevreden, en heeft het systeem een gunstige uitwerking op het rendement van de propedeuse. Ook is de commissie positief over de mate van ondersteuning in het tweede en derde jaar van de bacheloropleiding. Zij concludeert dat het gevaar bestaat dat studenten wellicht moeten wennen aan het feit dat de mate van ondersteuning na de propedeusefase afneemt. De commissie constateerde tijdens het bezoek dat de faculteit zich hiervan bewust is en hier op inspeelt. Bovendien past de mate van begeleiding in het tweede en derde jaar volgens de commissie bij de zelfstandigheid die op dat moment van de studenten verwacht zou mogen worden. Studenten bevestigden dit tijdens de gesprekken.

De commissie moedigt het initiatief aan om ook bij *de masteropleidingen* te onderzoeken waarom masterstudenten vertraging oplopen. Op basis daarvan kunnen ook binnen deze opleidingen initiatieven geïntroduceerd worden om het rendement te verhogen.

De commissie stelt vast dat studenten de *opleidingen Rechtsgeleerdheid* over het algemeen goed studeerbaar vinden. Studenten geven en aan dat zij per week ongeveer 20 tot 30 uur besteden aan de studie. Dit aantal uren neemt toe in de masteropleiding. Tijdens de visitatie heeft de commissie kennis genomen van voorbeelden waaruit de aandacht voor de studeerbaarheid van de programma's blijkt. Zo is de volgorde van vakken in het verleden gewijzigd, zodat verschillende opdrachten niet tegelijk maar na elkaar ingeleverd dienen te worden en is de studiedruk beter verdeeld. De commissie stimuleert dit initiatief en adviseert de opleidingen om ook in de toekomst te waarborgen dat de studiebelasting gelijkmatig wordt verdeeld over het jaar. Daarnaast werd tijdens de visitatie aangegeven dat docenten zich inzetten om studenten zo vroeg mogelijk te activeren tijdens het scriptieproces. De commissie stelt dit op prijs aangezien dit een periode is waarin studenten vaak vertraging oplopen.

De *opleidingen Fiscaal recht* bevatten volgens de commissie enkele lastige vakken, met name de vakken Directe belastingen 1, 2 en 3. Aangezien dit de vakken zijn die de kern van de opleiding vormen, en daarmee onderscheidende vakken zijn, is het volgens de commissie begrijpelijk en zeker acceptabel dat deze vakken als zwaar worden ervaren. De commissie stelt vast dat er vanuit de opleidingen voldoende oog is voor de complexiteit van de materie die bij deze vakken aan bod komt. Studenten worden adequaat ondersteund, onder andere door middel van werkgroepen bestaande uit een klein aantal studenten waarbij wordt uitgegaan van een participatensysteem (zie facet 10).

De commissie constateert dat er in de curricula van de *opleidingen Notarieel recht* geen sprake is van struikelvakken. Studenten van zowel de bachelor- als de masteropleiding geven aan dat zij elk van de vakken goed kunnen volgen. Zij kunnen ook met een goede voorbereiding elk vak binnen de daarvoor gestelde tijd afronden. Tevens is er de bereidheid van docenten om meer tijd voor een vak te reserveren als studenten hieraan behoefte hebben. De kleinschaligheid van de opleidingen en inzet van docenten maakt dit mogelijk.

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Bacheloropleiding Fiscaal recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Bacheloropleiding Notarieel recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Rechtsgeleerdheid: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Fiscaal recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Notarieel recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

F8: Instroom

Het programma sluit qua vorm en inhoud aan bij de kwalificaties van de instromende studenten:

WO-bachelor: VWO, HBO-propedeuse of daarmee vergelijkbare kwalificaties, blijkend uit toelatingsonderzoek.

WO-master: bachelor en eventueel (inhoudelijke) selectie.

Beschrijving

Om toegelaten te worden tot de *bacheloropleidingen* moet een student beschikken over een vwo-diploma of hbo-propedeuse. Afwijkende toelatingsverzoeken vallen onder de colloquium doctum procedure. In de zelfstudie wordt in een tabel weergegeven welke aantallen studenten tussen 2005/2006 en 2009/2010 instroomden. De faculteit kende voor het studiejaar 2010-2011 een numerus fixus (voltijd voor 675 studenten en deeltijd voor 30 studenten), om de instroom beheersbaar te houden. De numerus fixus zal het komende jaar komen te vervallen.

Voor de *bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid* geldt dat er tussen de 608 en 678 studenten instroomden. Er stroomden tussen de 29 en 78 studenten in bij de *bacheloropleiding Fiscaal recht*, waarbij een stijgende lijn in aantal is te zien. De *bacheloropleiding Notarieel recht* kende een instroom van tussen de 29 en 56 studenten, waarbij tevens een stijgende lijn in aantal is te zien.

De faculteit hanteert de universitaire toelatingsprocedure voor de *masteropleidingen*. Alleen studenten met een afgeronde bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid, Fiscaal recht of Notarieel recht krijgen direct toegang krijgen tot de gelijknamige masteropleiding. Alle andere toelatingsverzoeken worden voorgelegd aan de toelatingscommissie. De toelatingscommissie gaat bij de eventuele vaststelling van nog extra te volgen bachelorvakken in ieder geval na of de betreffende student na de afronding van de masteropleiding voldoet aan de wettelijk gestelde beroepsvereisten. Deze voor studenten bijzonder belangrijke toelatingseis wordt in het voorlichtingsmateriaal vermeld.

In de *masteropleiding Rechtsgeleerdheid* stroomden tussen 2005/2006 en 2009/2010 214 tot 443 studenten in, waarbij een stijgende lijn in aantal is te zien. Uit de zelfstudie blijkt dat er studenten zijn uit Leiden die de masteropleiding elders volgen, maar ook studenten van andere universiteiten zijn die de masteropleiding in Leiden volgen. In 2009 is besloten tot een hbo-recht-schakel-talentprogramma van 70 EC. Hiermee wordt een doorstroom mogelijk gemaakt van goed presterende hbo-recht studenten van de Hogeschool Leiden en van de Haagse Hogeschool naar de masteropleiding Rechtsgeleerdheid.

De stijgende lijn in aantal studenten geldt niet voor de *masteropleiding Fiscaal recht*, waar het aantal instromende studenten tussen de 26 en 46 fluctueert. Net als de bachelorstudenten Rechtsgeleerdheid, stromen ook studenten Fiscaal recht uit naar een masteropleiding van een andere universiteit. De instroom van elders neemt toe. De opleiding Fiscaal recht heeft geen hbo-schakelprogramma; er is in de regio geen hbo-opleiding Fiscaal recht of Fiscale Economie.

Het studentenaantal van de *masteropleiding Notarieel recht* steeg in de afgelopen periode van 12 tot 34 studenten per jaar. Studenten die de bacheloropleiding Notarieel recht gevolgd hebben, doorlopen vrijwel allen tevens de masteropleiding Notarieel recht. Sinds enige tijd stromen ook studenten uit andere Nederlandse notariële opleidingen in de Leidse notariële masteropleiding in. Ook de opleiding Notarieel recht heeft geen hbo-schakelprogramma omdat er in de regio geen hbo-opleiding is die aan zou kunnen sluiten op de masteropleiding.

In de zelfstudie wordt beschreven dat de afdeling Marketing & Communicatie zorg draagt voor het voorlichtingsmateriaal, de studievoorlichtingsdagen, de facultaire websites, de inhoud van de universitaire wervingssites en de digitale studiegidsen. Daarnaast organiseert de faculteit meeloopdagen en mogelijkheden tot proefstuderen.

Oordeel

De commissie concludeert dat de opleidingen qua vorm en inhoud aansluiten op de kwalificaties van de instromende studenten en de toelatingseisen. Studenten met een vwo-diploma kunnen instromen in de *bacheloropleidingen*. De commissie is positief over de taaltoets die is ingevoerd. Deficiënties komen zo tijdig aan het licht en studenten krijgen de mogelijkheid om deze weg te werken zodat zij over het juiste niveau beschikken. Zoals eerder gesteld adviseert de commissie om de taaltoets zo vroeg mogelijk in het eerste jaar af te nemen (zie facet 4).

De commissie constateert dat studenten van de bacheloropleidingen tevreden zijn over het aanbod van opleidingen en het gevoel hebben dat zij hierover in voldoende mate zijn geïnformeerd tijdens de voorlichtingsdagen en door middel van het voorlichtingsmateriaal. Tijdens de visitatie bleek dat zij de mogelijkheid waarderen om, dankzij het gemeenschappelijke eerste jaar, te kunnen overstappen naar een andere bacheloropleiding rechten zonder dat dit gevolgen heeft voor hun studievoortgang. De commissie is hier ook positief over en stelt dat vakken die studenten tot deze overstap kunnen motiveren, zoals Belastingrecht, voldoende vroeg in het curriculum worden aangeboden. Het gemeenschappelijke eerste jaar werkt volgens de commissie, in combinatie met de tutorgroepen die per opleiding zijn ingericht, uitstekend.

Tijdens de visitatie heeft de commissie gesproken over het feit dat de numerus fixus als gevolg van de universiteitsbrede groeistrategie zal komen te vervallen. Hierdoor is een stijging van het aantal studenten te verwachten. De commissie oordeelt dat de faculteit op dit moment beschikt over de voorzieningen en het personeel om voor het huidige aantal studenten kwalitatief goed onderwijs te verzorgen. Hoewel nog niet te beoordelen is wat de invloed zal zijn van een eventuele stijging van het aantal studenten, adviseert zij om blijvend en kritisch aandacht te besteden aan het waarborgen van eenzelfde onderwijskwaliteit. Hiervoor zullen onder andere de staf en voorzieningen toereikend moeten zijn. De commissie heeft verheugd kennis genomen van het feit dat er een extra gebouw, de Sterrewacht, ter beschikking is gesteld (zie facet 15). Daarnaast stelt de commissie vast dat studenten en docenten op voorhand geen problemen hebben met een stijging van het aantal studenten. Zo stellen studenten dat zij bijvoorbeeld het contact met docenten voldoende in eigen hand hebben om te zorgen dat een stijging van het aantal studenten hier geen negatieve invloed op heeft.

Tevens adviseert de commissie om bij een stijging van het aantal studenten te waarborgen dat de spreiding van studenten uit verschillende landen gewaarborgd wordt. Het toelaten van te veel studenten uit een specifiek land zou invloed kunnen hebben op het (taal)niveau van de instromende studenten.

Afgestudeerden van de bacheloropleidingen hebben toegang tot de gelijknamige *masteropleidingen*. De commissie stelt vast dat veel bachelorstudenten nadat zij afstuderen een masteropleiding gaan volgen in Leiden of elders. Zij concludeert dat door de toelatingscommissie adequaat wordt gewaarborgd dat studenten die instromen in de masteropleiding over voldoende kwalificaties beschikken. Studenten zelf stellen dat zij voldoende geïnformeerd zijn om de juiste keuze te maken voor een masteropleiding, en in het geval van de masteropleiding Rechtsgeleerdheid om een keuze te maken voor een specialisatie. Daarnaast concludeert de commissie dat studenten tevreden zijn over de aansluiting tussen de bachelor- en masteropleiding. De commissie

constateert dat studenten zich zowel inhoudelijk als op het gebied van academische vaardigheden voldoende voorbereid voelen op de masteropleidingen.

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Bacheloropleiding Fiscaal recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Bacheloropleiding Notarieel recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Rechtsgeleerdheid: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Fiscaal recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Notarieel recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

F9: Duur

De opleiding voldoet aan formele eisen m.b.t. de omvang van het curriculum:

WO-bachelor: in de regel 180 studiepunten.

WO-master: minimaal 60 studiepunten, afhankelijk van de opleiding.

Beschrijving

Het programma van de *bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid* omvat 180 EC en voldoet daarmee aan de formele eisen met betrekking tot de omvang van het curriculum.

Het programma van de *bacheloropleiding Fiscaal recht* omvat 180 EC en voldoet daarmee aan de formele eisen met betrekking tot de omvang van het curriculum.

Het programma van de *bacheloropleiding Notarieel recht* omvat 180 EC en voldoet daarmee aan de formele eisen met betrekking tot de omvang van het curriculum.

Het programma van de *masteropleiding Rechtsgeleerdheid* omvat 60 EC en voldoet daarmee aan de formele eisen met betrekking tot de omvang van het curriculum.

Het programma van de *masteropleiding Fiscaal recht* omvat 60 EC en voldoet daarmee aan de formele eisen met betrekking tot de omvang van het curriculum.

Het programma van de *masteropleiding Notarieel recht* omvat 60 EC en voldoet daarmee aan de formele eisen met betrekking tot de omvang van het curriculum.

Oordeel

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Bacheloropleiding Fiscaal recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Bacheloropleiding Notarieel recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Rechtsgeleerdheid: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Fiscaal recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Notarieel recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

F10: Afstemming tussen vormgeving en inhoud

Het didactisch concept is in lijn met de doelstellingen. De werkvormen sluiten aan bij het didactisch concept.

Beschrijving

In de zelfstudie wordt beschreven dat docenten jaarlijks overleggen over de invulling van hun vak, de eindtermen, de onderwijsvormen, de studiestof en de aansluiting daarvan op de onderwijsmissie en het didactisch concept. Bij de jaarlijkse toetsing van vakbeschrijvingen wordt ondermeer nagegaan of de onderwijsvormen in lijn zijn met de doelstellingen van het vak. Waar nodig vindt bijstelling plaats.

Volgens de zelfstudie vormen het verwerven van kennis en inzicht en het aanleren van een academische houding de pijlers van de onderwijsmissie, naast het aanleren van belangrijke academische en professionele juridische vaardigheden. Het didactisch concept sluit hierop aan; het gaat uit van een hoor- en werkcollegesysteem gericht op het activeren van studenten tot het maken van opdrachten en tot gerichte zelfstudie. In Bijlage F wordt per opleiding weergegeven hoeveel uur besteed wordt aan de verschillende werkvormen.

Tijdens hoorcolleges dwingen docenten studenten om na te denken over grensoverschrijdende problemen en confronteren zij studenten met hun visie op het recht. In de werkgroepen wordt vervolgens van studenten een actieve voorbereiding en een actieve inbreng gevraagd. Studenten oefenen tijdens de hoor- en werkcolleges in het formuleren van een vraagstuk, het in kaart brengen van wetenschappelijke opvattingen en het geldende recht op dat gebied, het opzoeken van informatie, en het op verantwoorde wijze komen tot gemotiveerde conclusies. Deze oefening vindt op een meer elementair niveau plaats via werkgroepopdrachten, en meeromvattend in opdrachten voor schriftelijk werk, waaronder de scriptie.

Elk vak kent een werkboek waarin aan studenten structuur voor zelfstudie wordt geboden. Daarnaast wordt de digitale leeromgeving ingezet om zelfstudie te stimuleren. Studenten kunnen onder andere opdrachten maken, discussiëren over stellingen die betrekking hebben op het hoorcollege, werkgroepen voorbereiden, elkaars opdrachten van commentaar voorzien, vragen stellen aan docenten, en proeftentamens afleggen.

Om activering van studenten verder te stimuleren besteedt de faculteit gerichte aandacht aan goed presterende studenten (zie beschrijving programma). Ook wordt uitwisseling onder docenten gestimuleerd over best practices in activerend onderwijs, onder andere via de nieuwe Digitale Onderwijsomgeving.

In de *bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid* is sprake van een groot aantal studenten. Werkgroepen worden daarom opgesplitst zodat alsnog een actieve inbreng van studenten wordt gestimuleerd. In de *masteropleiding Rechtsgeleerdheid* worden naast de hoor- en werkcolleges de werkvormen Privatissimum en Practicum ingezet (zie facet 4).

In de *bachelor- en masteropleiding Fiscaal recht* wordt bij de meeste fiscale vakken het zogenoemde participantensysteem gehanteerd als invulling van het didactische concept, waarbij het onder voorwaarden mogelijk is om in werkgroepen een halve punt extra te behalen voor het tentamen. Het participantensysteem is een bij de kleinschaligheid passende werkvorm waarbij een onderwijsweek bestaat uit: het zelfstandig bestuderen van de stof, een hoorcollege, het individueel oplossen van opgaven, het in werkgroepen bespreken van deze uitwerking en het mondeling presenteren van de uitwerkingen.

Uit de zelfstudie komt naar voren dat de *bacheloropleiding Notarieel recht* relatief weinig werkgroepen kent in de vakken van het derde bachelorjaar. Voor deze vakken geldt echter dat ook in de kleinschalige hoorcolleges (met gemiddeld 50 studenten) gebruik gemaakt wordt van activerende elementen. De *masteropleiding Notarieel recht* kent naast genoemde werkgroepen ook de werkvorm Privatissimum (zie facet 4).

Oordeel

Zoals ook in de zelfstudie wordt gesteld, concludeert de commissie dat het concept gericht op het activeren van studenten tot uitdrukking komt in de variatie tussen en inrichting van hoor- en werkcolleges. Daarnaast is er volgens de commissie voldoende aandacht voor de wijze waarop studenten hun zelfstudie inrichten en worden zij gestimuleerd om zich continu in te zetten,

bijvoorbeeld door middel van tussentoetsen. De commissie heeft opgemerkt dat de mate waarin dit concept wordt doorgevoerd binnen het onderwijs docentafhankelijk is. Zij stelt vast dat het activerend leren als overheersend concept nadrukkelijker geïntegreerd mag worden zodat het vanzelfsprekend wordt toegepast in elk van de vakken.

Er is volgens de commissie sprake van voldoende afwisseling tussen de werkvormen en ruimte voor toepassing van de kennis die studenten hebben opgedaan. Zij is daarbij vooral positief over de inzet van vakken als *Privatissimum* en *Practicum*, waarbij studenten zowel zelfstandig onderzoek doen als moeten schrijven en presenteren.

Tijdens de visitatie is gesproken over de mate waarin studenten gebruik maken van de online leeromgeving. De commissie oordeelt dat het plaatsen van colleges op de online omgeving positief lijkt te werken voor studenten. Zij heeft opgemerkt dat studenten hiervan gebruik maken door de colleges achteraf te bekijken, bijvoorbeeld ter voorbereiding op een tentamen. Hoewel de commissie begrepen heeft dat er vanuit de faculteit de vrees bestaat dat studenten digitale colleges zien als een vervanging van de daadwerkelijke colleges, lijken studenten hier niet zo tegenaan te kijken. De commissie adviseert dan ook om studenten, in elk geval in voorbereiding op het tentamen, online toegang te geven tot de colleges.

De commissie concludeert dat studenten van de *opleidingen Rechtsgeleerdheid* tevreden zijn over de inrichting van het onderwijs en de hoeveelheid contacturen. De hoor- en werkcolleges in de bacheloropleiding sluiten volgens de studenten goed op elkaar aan. De commissie stelt dat het van groot belang is dat studenten worden gestimuleerd om de contacturen adequaat voor te bereiden, zodat deze zo effectief en efficiënt mogelijk worden ingericht en volledig worden benut. Tijdens de visitatie heeft zij begrepen dat dit op dit moment niet altijd het geval is en studenten daarom meer contacturen wensen. In de masteropleiding zijn studenten naar eigen zeggen goed voorbereid op de werkgroepen en worden contacturen volledig benut. De commissie stelt vast dat de werkgroepen van beide opleidingen, in aansluiting op het didactische contact, bewust klein worden gehouden. Vooral gezien het grote aantal studenten heeft zij hier waardering voor.

Studenten die de opleidingen *Fiscaal recht* en *Notarieel recht* volgen zitten vanaf de start van de programma's in gezamenlijke werkgroepen per opleiding. Als gevolg van de kleinschaligheid van deze opleidingen zijn zowel bij de hoor- als de werkcolleges een klein aantal studenten aanwezig. De commissie is hier positief over en stelt dat hierdoor de hoorcolleges mede fungeren als responsiecolleges van de werkgroepen, en studenten tijdens deze colleges actief betrokken worden.

Voor studenten *Fiscaal recht* bestaat de mogelijkheid om opdrachten in te leveren ten behoeve van het participantensysteem. De commissie waardeert deze opzet en stelt dat dit systeem studenten activeert, in aansluiting op het didactische concept. Ook studenten zelf gaven tijdens de visitatie aan enthousiast te zijn over het systeem en hier, hoewel zij veel inzet moeten tonen om bonuspunten te behalen, over het algemeen aan deelnemen.

Tijdens de visitatie is ter sprake gekomen dat er in de bacheloropleiding *Notarieel recht* periodiek sprake is van zwaardere opdrachten in de werkgroepen. De commissie vindt deze invulling acceptabel, vooral gezien het feit dat er niet in alle vakken van de bacheloropleiding werkgroeponderwijs is opgenomen. Zij constateert dat studenten hierdoor gemotiveerd worden. Ditzelfde geldt voor de masterstudenten. Zij gaven aan dat zij continu worden gestimuleerd om de stof bij te houden. De commissie stelt vast dat hier sprake is van aansluiting op het concept van activerend leren.

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Bacheloropleiding Fiscaal recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Bacheloropleiding Notarieel recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Rechtsgeleerdheid: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Fiscaal recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Notarieel recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

F11: Beoordeling en toetsing

Door de beoordelingen, toetsingen en examens wordt adequaat getoetst of de studenten de leerdoelen van (onderdelen van) het programma hebben gerealiseerd.

Beschrijving

De procedure rond toetsing en beoordeling is vastgesteld in de Onderwijs- en examenregeling (OER). Voor de bachelor- en de masteropleidingen zijn de procedures rond toetsing en beoordeling op dezelfde wijze geregeld:

- de toetsvormen zijn afgestemd op de eindtermen van vakbeschrijvingen;
- de toetsen worden door een groep docenten opgesteld en besproken;
- schriftelijke tentamens worden nagekeken door een collectief van docenten;
- meerkeuze tentamens worden psychometrisch geanalyseerd door het ICLON. De uitkomsten ervan worden betrokken in de uiteindelijke beoordeling;
- tentamenuitslagen worden binnen 15 werkdagen gepubliceerd;
- terugkoppeling van toetsresultaten vindt plaats via inzage-bijeenkomsten;
- de kwaliteit van de toetsing wordt regelmatig geëvalueerd via de vakevaluaties;
- docenten overleggen elk jaar of en op welke onderdelen de toetsing en beoordeling moeten worden aangepast.

De bachelor- en masteropleidingen hebben een eigen examencommissie. Rekening houdend met het BSA (zie facet 16) is er bovendien een afzonderlijke examencommissie voor de propedeuse van alle opleidingen samen. Tot nu toe hielden de examencommissies zich niet structureel bezig met het toezicht op toetskwaliteit. Nu de wettelijke rol van de examencommissies in de bewaking van toetskwaliteit recentelijk is versterkt, zal de faculteit op basis van nadere universitaire regelgeving bezien op welke wijze de examencommissies moeten worden toegerust voor de uitvoering van hun wettelijke taak. De examencommissies hanteren een strikt fraudebeleid en doen in ernstige gevallen aangifte bij de politie.

In de afgelopen periode is een aantal maatregelen ten aanzien van toetsing getroffen. Om het studierendement te verbeteren (zie facet 21) is de tentamenroostering gewijzigd met als oogmerk dat studenten de eerste tentamenkans benutten, en niet inzetten op een herkansing. Daarnaast worden toetsplannen ontwikkeld, waaruit blijkt hoe toetsing leidt tot het behalen van de eindkwalificaties. Hiermee wordt onder andere uitwisseling gestimuleerd tussen docenten op opleidingsniveau over de wijze waarop zij toetsen en beoordelen. In 2011 wordt met een externe toetsdeskundige een aantal bijeenkomsten georganiseerd. Deze bijeenkomsten leiden tot de totstandkoming van een online toetsdocument waarin docenten informatie kunnen vinden over bijvoorbeeld het opstellen van een tentamen en het niveau van tentamineren. Ten slotte wil de faculteit in de komende jaren de bruikbaarheid van digitale toetsvormen vergroten om het groeiende studentenaantal op te vangen.

Voor de begeleiding en beoordeling van bachelor- en masterscripties is een handleiding opgesteld. Deze bevat, naast inhoudelijke aanwijzingen, een beoordelingsschema en afspraken over begeleiding. Zo krijgt de student nadat de begeleider driemaal de scriptie heeft bekeken alleen bij een onvoldoende nog eenmaal de kans om de scriptie te herzien. In het geval van

masterscripties toetst een tweede bevoegd docent of het cijfer terecht gegeven is. Het gaat daarbij om een marginale toetsing.

Oordeel

De commissie heeft de wijze van beoordeling en toetsing bestudeerd en concludeert dat er adequaat wordt getoetst of de studenten de leerdoelen van verschillende cursussen hebben gerealiseerd. Naar aanleiding van wat zij gehoord en gelezen heeft, stelt de commissie vast dat er sprake is van een evenwichtige afspiegeling van de lesstof en de eindkwalificaties.

De commissie heeft vastgesteld dat de faculteit erop gericht is om actief invloed uit te oefenen op het toetsbeleid op opleidingsniveau. Zo wordt uitwisseling en overleg gestimuleerd tussen docenten over de wijze waarop zij toetsen en beoordelen en worden workshops aangeboden. De commissie is positief over het feit dat gestreefd wordt naar afstemming en overleg tussen docenten. Zo wordt een eenduidige wijze van toetsen in de hand gewerkt.

Op basis van de gesprekken oordeelt de commissie dat het waarborgen van het toetsen van de eindkwalificaties op opleidingsniveau serieus wordt genomen, maar niet altijd makkelijk te bewerkstelligen is gezien het grote aantal vakken en docenten. De commissie heeft hier begrip voor. Zij moedigt de faculteit aan om de reeds ontwikkelde initiatieven te implementeren zodat op opleidingsniveau gewaarborgd kan worden dat de eindkwalificaties worden getoetst, en systematisch geëvalueerd wordt of vakinhouden en toetsing op basis hiervan moeten worden aangepast.

De commissie stelt dat er op dit moment voldoende variatie in toetsvormen bestaat. Vooral gezien de grote aantallen studenten waardeert zij de aandacht die bestaat voor het toetsen van schriftelijke vaardigheden tijdens vakken die deel uitmaken van de vaardighedenlijn (zie facet 4). Zij adviseert om nadrukkelijk aandacht te blijven besteden aan de schriftelijke juridische vaardigheden van studenten, en raadt daarom af om bij een groter aantal studenten vaker met meerkeuzetentamens te gaan werken.

Op basis van de gegevens die zijn opgenomen in de OER heeft de commissie vastgesteld dat studenten binnen 15 dagen na afname van een tentamen een cijfer ontvangen en dat het resultaat wordt besproken tijdens inzage bijeenkomsten. De commissie waardeert deze gang van zaken, aangezien feedback voor studenten een belangrijk onderdeel van het leerproces is. Daarnaast is de commissie positief over het feit dat meerkeuze tentamens psychometrisch worden geanalyseerd en de kwaliteit van toetsing wordt geëvalueerd via de vakevaluaties.

Tijdens de visitatie heeft de commissie met verschillende afgevaardigden van de examencommissies gesproken. Zij constateert dat de examencommissies zich bewust zijn van de veranderingen die de nieuwe wetgeving met zich meebrengt en wachten op richtlijnen van de universiteit over het toetsbeleid. De examencommissies mogen volgens de commissie een minder afwachtende houding aannemen en duidelijker optreden. Zo heeft de commissie tijdens de gesprekken geen duidelijk beeld gekregen van de standpunten en actiepunten voor de komende periode. De examencommissies moeten volgens de commissie de verantwoordelijkheid nemen voor de kwaliteit van het toetsbeleid en systematisch evalueren of dit beleid moet worden bijgesteld of herzien. Daarnaast komen veel taken bij de opleidingscommissies terecht die wettelijk gezien uitgevoerd moeten worden door de examencommissies. De commissie benadrukt dat hier op korte termijn verandering in gebracht moet worden. Daarbij moet tevens gewaarborgd worden dat de examencommissies in staat zijn om op onafhankelijke wijze de toetskwaliteit te bewaken.

De commissie heeft vernomen dat er vanuit de faculteit na de visitatie verschillende acties zijn ondernomen ten aanzien van de rol van examencommissies en heeft hiervoor waardering. Zo zijn de procedures met betrekking tot het aanwijzen van examinatoren aangepast en is er nu sprake van een controle van tentamens indien vakevaluaties of andere signalen daar aanleiding toe geven. Elk van de *masteropleidingen* wordt afgerond met een scriptie. Volgens de commissie verschilt de mate van begeleiding tijdens het proces en de procedure die gehanteerd wordt bij het beoordelen van de scripties per vaksectie. Toch is zij er van overtuigd dat elke vaksectie op adequate wijze beoordeelt of studenten voldoen aan het eindniveau dat van hen verwacht mag worden. Dit wordt bevestigd door het feit dat de commissie zich kan vinden in de cijfers die zijn toegekend aan de scripties die zij bestudeerd heeft (zie facet 20). Ondanks het feit dat het eindniveau van studenten al op dit moment adequaat wordt beoordeeld, is de commissie positief over het faculteitsbrede initiatief om het scriptieproces meer uniform in te richten.

De commissie heeft bestudeerd op welke wijze getoetst wordt of studenten van de *opleidingen Rechtsgeleerdheid* voldoen aan de eindkwalificaties. Zij stelt vast dat overleg over toetsing tussen alle docenten door het grote aantal studenten en docenten niet mogelijk is. De commissie vindt het begrijpelijk dat dit overleg daarom per afdeling plaatsvindt. Zij suggereert om daarnaast een structuur te implementeren waarbij gewaarborgd wordt dat ook op opleidingsniveau overleg plaatsvindt over samenhang van toetsing. Hierbij zou bijvoorbeeld gedacht kunnen worden aan een overleg waarbij per afdeling een afgevaardigde aanwezig is.

De commissie constateert dat de studenten *Rechtsgeleerdheid* tevreden zijn over de wijze waarop hun kennis en vaardigheden getoetst worden. Zij hebben het gevoel dat de leerstof en tentamens goed op elkaar aansluiten. De cijfers die worden gegeven zijn een goede afspiegeling van de mate waarin zij zich inzetten voor het vak. De invoer van tussentijdse toetsen draagt volgens de studenten bij aan het tijdig vertrouwd raken met de materie en motiveert hen om zich gedurende het gehele vak voldoende in te zetten. Ook ontvangen zij voldoende en heldere feedback. De commissie heeft hier, gezien het grote aantal studenten, bewondering voor.

De commissie oordeelt dat docenten van de *opleidingen Fiscaal recht* op vakniveau afstemming van toetsing waarborgen. Bij het opstellen van toetsen zijn vaak meerdere docenten betrokken. Aan de hand van gesprekken met studenten heeft de commissie vast kunnen stellen dat de tentamens een goede afspiegeling zijn van de inhoud die aan de orde is gekomen tijdens de hoor- en werkcolleges. Op curriculumniveau zou er volgens de commissie meer afstemming bereikt kunnen worden door te overleggen over de toetsinhoud en de vorm van toetsing.

De bacheloropleiding *Fiscaal recht* wordt sinds kort afgerond met twee annotaties in plaats van één annotatie, aangezien dit te licht werd bevonden (zie facet 4 en 20). De commissie is van oordeel dat ook dat nog te licht is. Zij adviseert om in plaats daarvan een bachelorscriptie in te voeren, om zo de wijze waarop studenten op hun eindniveau getoetst worden meer inzichtelijk te maken. Tijdens de visitatie heeft zij begrepen dat betrokkenen open staan voor deze suggestie en overwegen om een scriptie op te nemen in het curriculum.

De commissie heeft veel waardering voor het feit dat docenten van de *opleidingen Notarieel recht* gezamenlijk toetsen opstellen en beoordelen. Drie keer per jaar komen ook dwarsverbanden aan de orde. Op deze wijze wordt er een samenhangend toetsgeheel gecreëerd. Net als bij de bacheloropleiding *Fiscaal recht*, verdient het aanbeveling dat de bacheloropleiding *Notarieel recht* wordt afgesloten met een scriptie.

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Bacheloropleiding Fiscaal recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Bacheloropleiding Notarieel recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Rechtsgeleerdheid: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Fiscaal recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Notarieel recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Oordeel over het onderwerp “Programma”

Op basis van de beoordelingen per facet komt de commissie tot een samenvattend oordeel over het onderwerp “Programma”. Voor de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid luidt dat oordeel voldoende, voor de bacheloropleiding Fiscaal recht luidt het voldoende, voor de bacheloropleiding Notarieel recht luidt het voldoende, voor de masteropleiding Rechtsgeleerdheid luidt dat oordeel voldoende, voor de masteropleiding Fiscaal recht luidt het voldoende en voor de masteropleiding Notarieel recht luidt het voldoende.

5.1.3. Inzet van personeel

F12: Eisen WO

De opleiding sluit aan bij de volgende criteria voor de inzet van personeel van een WO-opleiding:

Het onderwijs wordt voor een belangrijk deel verzorgd door onderzoekers die een bijdrage leveren aan de ontwikkeling van het vakgebied.

Beschrijving

De faculteit heeft als uitgangspunt dat in het eerste jaar hoorcolleges door hoogleraren worden verzorgd. Veel hoogleraren fungeren bovendien als docenttutor. Zo krijgen studenten een beeld van de wetenschappelijke en beroepsgerelateerde rolmodellen. Een aparte rol hebben de bijzonder hoogleraren en de hoogleraren met een zogeheten nulaanstelling. Hun specifieke kennis uit de praktijk is vooral relevant voor studenten in een latere fase van het curriculum.

In de zelfstudie wordt vermeld dat het grootste gedeelte van het onderwijs wordt verzorgd door gepromoveerde hoogleraren, UHD's en UD's. De promotie-eis en afspraak is dat wetenschappelijke medewerkers 30% van hun tijd aan onderzoek en 70% aan onderwijs besteden. Voor promovendi geldt dat zij ofwel 10% (AIO-promovendi) ofwel 33% (PhD-fellows) van hun aanstelling invullen met onderwijs.

Een aantal docenten (in totaal een kleine 20 fte, goed voor ongeveer 20% van de onderwijsinzet), is niet gepromoveerd; vrijwel allen verrichten zij overigens wel onderzoek al dan niet gericht op een promotie. Voor een fulltime aanstelling geldt als minimumeis zeven wetenschappelijke publicaties per drie jaar, waarvan één internationaal. Het onderzoek van elke gepromoveerde wetenschapper wordt driejaarlijks beoordeeld in ‘fellowrondes’.

Het beleid van de faculteit is er op gericht om te zoeken naar een goede mix van benoemingen van reeds aan de faculteit gebonden talenten en talent van buiten. Intern is het identificeren en behouden van talent van groot belang. Zo heeft de faculteit de afgelopen jaren een aantal jonge Leidse wetenschappers tot persoonlijk hoogleraar benoemd. Actieve scouting strekt zich ook uit tot promovendi en tot getalenteerde studenten, vooral via studentassistentenschappen en het mastertalentprogramma.

Het najaar van 2010 stond in het teken van een herziening van het personeels- en loopbaanbeleid, aangezien bleek dat het wetenschappelijk personeel meer helderheid in het loopbaanbeleid zou willen hebben. Als resultaat hiervan zullen in de richtlijnen voor inschaling en bevordering van het wetenschappelijk personeel duidelijker eisen worden vastgelegd.

Oordeel

De commissie concludeert dat de opleidingen voor een belangrijk deel verzorgd worden door onderzoekers die een bijdrage leveren aan de ontwikkeling van het vakgebied. Een groot deel van de wetenschappelijke staf is gepromoveerd en verricht onderzoek dat regelmatig wordt beoordeeld. De commissie heeft er waardering voor dat hoogleraren al in het eerste jaar de hoorcolleges verzorgen en fungeren als docenttutor. Zij oordeelt dat, zoals ook beschreven wordt in de zelfstudie, deze hoogleraren een voorbeeldfunctie hebben en studenten op deze wijze een beeld krijgen van de wetenschappelijke en beroepsgerelateerde rolmodellen.

Tijdens de gesprekken is het de commissie duidelijk geworden dat docenten naast het uitvoeren van onderzoek te maken hebben met een zware onderwijslast. Hoewel docenten dit niet als een probleem zien en een hoge mate van inzet tonen, wijst de commissie op de consequenties van de verhoging van de onderwijsdruk wanneer een groter aantal studenten wordt toegelaten tot de opleidingen. Zij adviseert om te waarborgen dat docenten in de mogelijkheid worden gesteld om voldoende tijd in het onderzoek te steken. Alleen zo kunnen recente onderzoeksresultaten ook geïntegreerd worden binnen het onderwijs (zie facet 4).

De commissie waardeert het dat de faculteit erop inzet om het loopbaanperspectief voor wetenschappelijke medewerkers te verhelderen. Dit geeft aan dat er oog is voor de behoeften en carrièreperspectieven van de medewerkers van de faculteit.

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Bacheloropleiding Fiscaal recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Bacheloropleiding Notarieel recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Rechtsgeleerdheid: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Fiscaal recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Notarieel recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

F13: Kwantiteit personeel

Er wordt voldoende personeel ingezet om de opleiding met de gewenste kwaliteit te verzorgen.

Beschrijving

De faculteit hanteert sinds 2001 als uitgangspunt dat 1:40 een adequate staf-student-ratio is, een streven dat net niet gerealiseerd wordt (zie tabel 2). De keuze om vrijwel alleen gepromoveerde docenten in te zetten in het onderwijs maakt het onderwijs duur, hetgeen van invloed is op de staf-student-ratio. Ook de toename van het aantal studenten bij gelijkblijvende formatie (deels een gevolg van minder uitval), heeft een negatieve invloed op de ratio. In de zelfstudie wordt aangegeven dat het hogere onderwijsrendement op termijn zal leiden tot meer middelen.

<i>Jaar</i>	<i>aantal fte onderwijs</i>	<i>aantal studenten</i>	<i>Staf-student-ratio</i>
2006/07	95,9	4167	43,5
2007/08	93,7	4021	42,9
2008/09	90,5	4187	46,2
2009/10	100,8	4245	42,1

Tabel. Staf-student ratio gebaseerd op onderwijsformatie

De Stafdienst Onderwijs / het Cleveringa Instituut bestaat uit een onderwijsmanager (0.8 fte), drie beleidsmedewerkers (2.6 fte), drie studieadviseurs (2.5 fte), medewerkers van het OIC (8.0 fte), ICT&O medewerkers (1.9 fte), studentassistenten op het gebied van het tutoraat en evaluaties (1.4 fte) en een secretaresse (0.8 fte). Verder spelen de secretariaten van de instituten en afdelingen een belangrijke rol bij de informatievoorziening voor studenten. Taken op het gebied van marketing en communicatie, internationalisering en ondersteuning van het

Mastertalentprogramma zijn respectievelijk ondergebracht bij de ondersteunende afdelingen Marketing en Communicatie, Bureau Internationaal Onderwijs en de Graduate School.

Oordeel

De commissie heeft de kwantiteit van het personeel bestudeerd. Zij komt tot de conclusie dat er op dit moment voldoende personeel wordt ingezet om onderwijs van gewenste kwaliteit te verzorgen. Tijdens de visitatie bleek dat studenten ondanks de hoge student-staf-ratio het gevoel hebben dat er voldoende aandacht voor hen is, dat de groepen niet te groot zijn en dat zij ook buiten de contacturen om gemakkelijk contact kunnen opnemen met docenten. Daarnaast gaven studenten aan dat zij tevreden zijn over de expertise, het enthousiasme en de ondernemende houding van docenten.

Volgens de commissie bestaat binnen de faculteit ondanks de grote studentaantallen ook voldoende aandacht voor het begeleiden van studenten en het bevorderen van hun studievoortgang en daarmee de rendementen. Zo worden studenten in de propedeusefase intensief begeleid en worden er meer toetsen afgenomen (zie facet 16). De commissie heeft er waardering voor dat docenten zo betrokken zijn en ondanks de hoge werkdruk in staat zijn om kwalitatief hoog onderwijs te verzorgen en goed contact met studenten te onderhouden. Zoals beschreven onder facet 12 wil de commissie er wel op wijzen dat een groei van het aantal studenten deze werkdruk zal verhogen. De commissie stelt dat ook de formatie in dat geval zal moeten toenemen.

De groei van het aantal studenten zal van invloed zijn op de *opleidingen Rechtsgeleerdheid*, waar ook op dit moment al sprake is van een groot aantal studenten. De commissie heeft er vertrouwen in dat de opleidingen in staat zijn om de groei op te vangen, omdat ook op dit moment bijvoorbeeld het maximaal aantal studenten per werkgroep wordt gewaarborgd. Meer formatie is hiervoor echter cruciaal.

Tijdens de visitatie heeft de commissie begrepen dat er bij de *Fiscale opleidingen* ter voorbereiding op het grotere aantal (deeltijd)studenten sprake is van meer ruimte voor het secretariaat om deze opleidingen te coördineren. Zo ondersteunt het secretariaat docenten bijvoorbeeld bij het inrichten van de BlackBoard omgeving. De commissie waardeert dit en adviseert om op deze wijze te blijven beoordelen of elke opleiding over voldoende docenten maar ook over voldoende ondersteunend personeel beschikt om het groeiende aantal studenten aan te kunnen.

De commissie oordeelt dat de kleinschalige docentenformatie binnen de *opleidingen Notarieel recht* adequaat wordt ingezet en zichtbaar bijdraagt aan de kwaliteit van het onderwijs. Docenten maken gebruik van de kleinschaligheid door de samenhang van de programma's en de toetsing op elkaar af te stemmen. De commissie adviseert om deze afstemming en waarborging van samenhang ondanks een groei van aantal studenten en eventueel van de formatie te handhaven.

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Bacheloropleiding Fiscaal recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Bacheloropleiding Notarieel recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Rechtsgeleerdheid: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Fiscaal recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Notarieel recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

F14: Kwaliteit personeel

Het personeel is gekwalificeerd voor de inhoudelijke, onderwijskundige en organisatorische realisatie van het programma.

Beschrijving

Volgens de zelfstudie worden van docenten uiteenlopende competenties verwacht, variërend van onderzoeks- en onderwijscompetenties, tot competenties in bestuur en leidinggeven en vaardigheden in het begeleiden van medewerkers. Er is daarom geïnvesteerd in diverse vormen van academisch leiderschap door onder meer de universitaire leergang Bestuurlijke ontwikkeling, en een opleiding voor promotoren en co-promotoren voor het begeleiden van jonge onderzoekers.

Daarnaast worden er verschillende cursussen aangeboden, waaronder werkgroepen begeleiden, begeleiden van het schrijven van scripties, tentamineren, activerende hoorcolleges geven, het ontwikkelen van digitaal lesmateriaal en Engels voor docenten. De meeste cursussen zijn facultatief en worden maar matig gevolgd.

Mogelijk zal het ingezette intervisiebeleid onder docenten nieuwe vraag naar cursussen aanzwengelen: in aanvulling op vakevaluaties (zie facet 17) ontvangen docenten hierdoor sinds 2010 ook feedback van collega's. De pilots blijken succesvol, en worden in de loop van 2011 uitgebreid naar uitvoerigere projecten, waarbij ook trainers en acteurs worden ingeschakeld.

Docenten die Engelstalig onderwijs geven doen verplicht een taaltoets en volgen de daaruit voortvloeiende opleidingen voordat zij onderwijs mogen geven. Ook beginnende docenten zijn verplicht het opleidingstraject Basiskwalificatie Onderwijs (BKO) te volgen. Het te behalen BKO-certificaat is een voorwaarde voor vast dienstverband. Na een aanloopfase is met 19 docenten een intake gehouden, en zijn er vier certificaten uitgereikt. Daarnaast is er voor nieuwe medewerkers een introductie- en inwerkprogramma, met een korte inleiding op onderwijs-, onderzoeks- en organisatiebeleid.

Met alle leden van het personeel wordt jaarlijks een Resultaat- en Ontwikkelings (R&O)-gesprek gehouden, waarin afspraken worden gemaakt over de te behalen resultaten en over de persoonlijke ontwikkeling. De resultaten van vakevaluaties en de eerder vermelde 'fellowrondes' vormen een vast onderdeel van deze gesprekken. Controle daarop vindt plaats in vaste planning en control gesprekken met de directeur bedrijfsvoering.

Oordeel

De commissie heeft de gegevens van de opleidingen over de wijze waarop zij de kwaliteit van het personeel waarborgt bestudeerd. Zij concludeert dat het personeel is gekwalificeerd voor de inhoudelijke, onderwijskundige en organisatorische realisatie van de programma's.

De commissie stelt vast dat studenten over het algemeen bijzonder positief zijn over de kwaliteit en competenties van de docenten, net als over de inhoud van de vakken. Dit kwam naar voren uit de resultaten van de evaluaties en tijdens gesprekken met studenten van de opleidingen Rechtsgeleerdheid, de opleidingen Fiscaal recht en de opleidingen Notarieel recht.

De commissie heeft bevestigd gekregen dat de didactische kwaliteit van de stafleden belangrijk wordt bevonden binnen de faculteit en dat faciliteiten aanwezig zijn om de kwaliteit van stafleden te bevorderen. Zo worden docenten die Engelstalig onderwijs verzorgen verplicht gesteld om op dit vlak een cursus te volgen. Daarnaast worden verschillende cursussen aangeboden die betrekking hebben op de didactische aspecten van het onderwijs. De commissie betreurt het dat deze cursussen matig gevolgd worden. Zij stelt dat de faculteit naast het initiatief voor het intervisiebeleid ook het belang van de BKO-kwalificatie en daarmee het volgen van didactische cursussen sterker zou moeten benadrukken.

Het intervisiebeleid is op dit moment in een opstartende fase, waardoor de commissie hier geen goed oordeel over kan vormen. Wel is zij positief over de aandacht die als gevolg van dit initiatief bestaat voor de didactische kwaliteit van en de afstemming tussen de docenten.

De commissie waardeert de groeiende aandacht die binnen de faculteit bestaat voor het behalen van de BKO-kwalificatie. Zij adviseert om te waarborgen dat een groter aantal docenten dit traject start. Op dit moment bestaat enkel voor nieuwe docenten en docenten die bevorderd worden de verplichting om de kwalificatie te behalen. Omdat er ook startende docenten zijn die al ervaring hebben in het onderwijs, wordt het traject afgestemd op de ervaring van de docent. De commissie is positief over deze mogelijkheid tot maatwerk, en stelt voor om ook zittende docenten hier gebruik van te laten maken. Hoewel zij er begrip voor heeft dat niet alle docenten dit traject zijn gestart, stelt zij dat door het bieden van maatwerk met een minimale inzet van docenten gewaarborgd kan worden dat zij over de kwalificaties beschikken. Het gaat namelijk niet om de te volgen cursussen, maar om het in kaart brengen van de kwaliteit van de stafleden. Tijdens de visitatie heeft de commissie begrepen dat de faculteit van plan is om een inhaalslag te maken. Zij moedigt dit initiatief aan.

Als laatste opmerking is er volgens de commissie voldoende zicht op de kwaliteit van docenten. Zo wordt deze gemeten en geanalyseerd door middel van studentevaluaties en komen de resultaten hiervan ter sprake tijdens de Resultaat- en Ontwikkelingsgesprekken.

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Bacheloropleiding Fiscaal recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Bacheloropleiding Notarieel recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Rechtsgeleerdheid: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Fiscaal recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Notarieel recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Oordeel over het onderwerp “Inzet van personeel”

Op basis van de beoordelingen per facet komt de commissie tot een samenvattend oordeel over het onderwerp “Inzet van personeel”. Voor de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid luidt dat oordeel voldoende, voor de bacheloropleiding Fiscaal recht luidt het voldoende, voor de bacheloropleiding Notarieel recht luidt het voldoende, voor de masteropleiding Rechtsgeleerdheid luidt dat oordeel voldoende, voor de masteropleiding Fiscaal recht luidt het voldoende en voor de masteropleiding Notarieel recht luidt het voldoende.

5.1.4. Voorzieningen

F15: Materiële voorzieningen

De huisvesting en materiële voorzieningen zijn toereikend om het programma te realiseren.

Beschrijving

De faculteit is gevestigd in het Kamerlingh Onnes Gebouw. Dit gebouw heeft collegezalen en werkgroep ruimten die zijn uitgerust met de nodige ICT-voorzieningen. Alle colleges worden in dit gebouw verzorgd, met uitzondering van enkele hoorcolleges in de propedeuse en de colleges die bij Campus Den Haag worden verzorgd. Met ingang van het academisch jaar 2011/2012 zal de faculteit ook de net gerenoveerde Sterrewacht betrekken, om het verhoogde aantal studenten te kunnen accommoderen.

In de zelfstudie wordt beschreven dat er de laatste jaren aandacht is besteed aan studeren met functiebeperkingen. Het gebouw is met een rolstoel goed toegankelijk, er is een procedure voor het aanvragen van extra tijd en het gebruik van een aparte zaal of laptop tijdens tentamens. Daarnaast is er ondersteuning en advies van het universitaire Fenestra Disability Centre, bijvoorbeeld bij het aanvragen van faalangst-cursussen.

In het gebouw bevindt zich een bibliotheeklocatie voor juridische materialen, die sinds 2009 organisatorisch een onderdeel van de Universitaire Bibliotheek Leiden is. In de bibliotheek zijn voor studenten 115 werkplekken met een computer en 228 overige studentwerkplekken. In tentamenperiodes worden bovendien drie extra zaaltjes voorzien van nog eens 53 werkplekken. Met een laptop kunnen studenten (ook in overige delen van het gebouw) inloggen op het draadloos netwerk. Naar aanleiding van klachten zijn speciale ‘stilteruimtes’ ingericht en drie computerruimten ingericht.

Digitale bronnen en tijdschriften kunnen studenten opvragen via de Digitale Bibliotheek. De bibliotheek heeft licenties afgesloten op databestanden. De aanwas van de juridische collecties op papier bedraagt gemiddeld 2500 nieuwe boeken per jaar. Er zijn circa 900 lopende tijdschriftabbonementen. De bibliotheek verzorgt een instructieprogramma voor informativaardigheden, met onder meer een virtuele rondleiding Juridische Bibliotheek (zowel Nederlandstalig als in Engelse versie), waarin studenten wordt uitgelegd hoe zij in de bibliotheek bronnen op kunnen zoeken.

De opleidingen maken voor alle vakken verplicht gebruik van de digitale leeromgeving BlackBoard. Naast collegesheets, aankondigingen, discussies en een vraag-en-antwoord-rubriek bevatten de BlackBoard-modules ook andere soorten documenten, zoals: videofragmenten uit nieuws- en actualiteitenrubrieken en opnamen van hoorcolleges, hand-outs, artikelen, oefententamens, handleidingen, aantekeningen, stellingen, beoordelingen en tentamenuitslagen. In 2009 zijn resultaten geboekt op het gebied van activerend leren (streaming video en podcasting, oftewel geluidsbestanden die veelal klassieke leerstukken behandelen), samenwerkend leren (wiki) en zelfstudie (multimedia learning objects en virtuele rondleiding door de bibliotheek). Ook beschikt de faculteit via BlackBoard over antiplagiaat software.

Er is een facultaire website, met alles wat voor (aankomende) studenten van belang is, een wekelijkse nieuwsbrief en het studententijdschrift Novum. Verder wordt informatie verstrekt via de (elektronische) studiegids. Studievoorlichting vindt plaats door een introductiebijeenkomst voor eerstejaarsstudenten en voorlichtingbijeenkomsten. Ook zijn er brochures en informatiebijeenkomsten over studeren in het buitenland. De centrale studentenadministratie vervult een belangrijke rol bij de informatievoorziening aan studenten (en docenten).

In het studie-informatiesysteem uSis worden de gegevens verwerkt voor alle studenten, vanaf de eerste inschrijving tot en met het afstuderen. Nieuw in dit systeem is dat studenten via een eigen uSis-pagina hun studieprogramma, studievoortgang en eigen rooster kunnen zien.

Oordeel

De commissie heeft kennis genomen van de materiële voorzieningen van de opleidingen Rechtsgeleerdheid. Op basis van haar eigen observaties, de informatie zoals deze is beschreven in de zelfstudie en de interviews met de studenten en docenten tijdens de visitatie, concludeert zij dat deze adequaat en toereikend zijn om de gestelde eindkwalificaties van de opleidingen te realiseren.

De commissie is onder de indruk van het gebouw waar het onderwijs wordt verzorgd. Zij heeft vastgesteld dat de studenten zeer tevreden zijn over het gebouw en faciliteiten die hierbinnen aanwezig zijn, zoals de zalen, de ICT- faciliteiten en de bibliotheek. De commissie waardeert het feit dat alle voorzieningen voor deze studenten binnen één gebouw zijn, dat bovendien voldoet aan de eisen voor het studeren met een beperking. In de toekomst zal het onderwijs ook op een nieuwe locatie verzorgd worden. De commissie stelt dat de faculteit zich hiermee adequaat voorbereidt op de stijging van het aantal studenten.

Daarnaast oordeelt de commissie dat er voldoende studie- en computerplekken aanwezig zijn. Zij heeft gezien dat de opleidingen beschikken over zowel kleinere zalen, geschikt voor werkgroeponderwijs, als grote zalen, geschikt voor de hoorcolleges. De zalen zijn kwalitatief goed. Ook de bibliotheek voldoet volgens de commissie aan de eisen die hieraan gesteld mogen worden. Studenten zijn tevreden over de aanwezigheid van het materiaal en de mogelijkheid om vanaf huis te reserveren. Zij stellen dat er voldoende ondersteuning is en dat zij gemakkelijk hun weg vinden binnen de informatie. Ook zijn zij positief over de openingstijden van de bibliotheek.

In verschillende gesprekken is naar voren gekomen dat het universiteitsbrede registratiesysteem uSis nog niet naar behoren functioneert. Vooral docenten en studenten van een grote opleiding als de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid ondervinden hier de negatieve gevolgen van. Problemen die zich voordoen hebben onder andere te maken met het inschrijven van studenten, bijvoorbeeld voor een werkgroep of voor een scriptieonderwerp. Wanneer grote aantallen studenten hier tegelijkertijd gebruik van willen maken loopt het systeem vast. Voor studenten betekent dit in sommige gevallen dat zij zich niet meer kunnen inschrijven voor de werkgroep of het scriptieonderwerp dat zij beoogden. De commissie benadrukt dat dit probleem met deze omvang van studenten, en met het oog op de verwachte groei, binnen korte termijn moet worden opgelost. Tegelijkertijd begrijpt zij dat de faculteit hier niet veel invloed op heeft, aangezien uSis een universiteitsbreed systeem is. Zij adviseert de faculteit om te waarborgen dat studenten zo min mogelijk hinder ondervinden.

De commissie stelt vast dat zowel docenten als studenten positief zijn over de werking van de digitale leeromgeving. Hoewel de mate waarin docenten gebruik maken van de omgeving verschilt, wordt deze volgens studenten voldoende en op efficiënte wijze ingezet. Zo worden er voor sommige vakken vraag- en antwoordsessies ingericht. Hierover zijn studenten tevreden. Ook heeft de commissie opgemerkt dat studenten positief zijn over de inzet van podcasts via deze omgeving. Studenten vinden dit een nuttig leermiddel en een duidelijke aanvulling op een casus.

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid: Het oordeel van de commissie is goed.

Bacheloropleiding Fiscaal recht: Het oordeel van de commissie is goed.

Bacheloropleiding Notarieel recht: Het oordeel van de commissie is goed.

Masteropleiding Rechtsgeleerdheid: Het oordeel van de commissie is goed.

Masteropleiding Fiscaal recht: Het oordeel van de commissie is goed.

Masteropleiding Notarieel recht: Het oordeel van de commissie is goed.

F16: Studiebegeleiding

De studiebegeleiding en de informatievoorziening aan studenten zijn adequaat met het oog op studievoortgang.

De studiebegeleiding en de informatievoorziening aan studenten sluiten aan bij de behoefte van studenten.

Beschrijving

Studenten worden begeleid door tutores, docenten, vakcoördinatoren en studieadviseurs. Op universitair niveau spelen studentpsychologen, decanen, en verenigingen een rol van betekenis in deze begeleiding. Voor uitwisselingsstudenten en buitenlandse studenten die een (Advanced) Master volgen is er het facultaire Bureau Internationaal Onderwijs. Daarnaast is er voor iedere Engelstalige masterspecialisatie een programma-coördinator en een academisch coördinator aangewezen als contactpersonen voor de studenten.

Er zijn drie studieadviseurs werkzaam. Zij zijn onder andere verantwoordelijk voor: het signaleren en bespreken van knelpunten in het onderwijs, persoonlijke problemen en studievoortgang, het adviseren over keuzes binnen de studie en de overstap naar andere studies of de arbeidsmarkt en het begeleiden van studenten die speciale begeleiding nodig hebben.

Daarnaast handelen zij de bindend studieadvies (BSA) regeling af. Bachelorstudenten moeten na het eerste jaar 40 EC hebben behaald en het propedeutisch examen binnen twee jaar afleggen. Dit bindend studieadvies brengt mee dat studenten tijdens hun eerste studiejaar drie maal advies krijgen over de voortzetting van hun studie.

Voor eerstejaars bachelorstudenten bestaat daarnaast het tutoraat. Docenten en speciaal hiervoor getrainde studenttutoren begeleiden een tutorgroep, bestaande uit maximaal dertig studenten. Het tutoraat bestaat uit acht bijeenkomsten in het eerste semester, en daarnaast individuele of groepsgebonden begeleiding op basis van resultaten. Binnen het tutoraat staan de motivatie van studenten, de inrichting van de studie, effectief studeren en oriëntatie op de juridische arbeidsmarkt centraal. Ook het verwerven van academische en juridische basisvaardigheden maakt onderdeel uit van het tutoraat.

In de laatste fase van de opleiding worden studenten begeleid door scriptiecoördinatoren. Voor de begeleiding en beoordeling van bachelor- en masterscripties is een handleiding opgesteld, met inhoudelijke aanwijzingen, een beoordelingschema en procedures in het geval een student tegen problemen aanloopt in de communicatie met de scriptiebegeleider.

Oordeel

De commissie heeft de studiebegeleiding en de informatievoorziening aan studenten bestudeerd en concludeert dat deze adequaat zijn met het oog op studievoortgang en aansluiten bij de behoefte van studenten.

De commissie stelt vast dat de studenten over het algemeen tevreden zijn over de begeleiding van studieadviseurs en het tutoraat. De studieadviseurs zijn volgens de studenten goed te bereiken. De commissie heeft opgemerkt dat er in het eerste jaar van de bacheloropleiding sprake is van een proactieve en intensieve vorm van begeleiding van studenten. Zij constateert dat het tutorsysteem een nuttig instrument is en heeft waardering voor de manier waarop dit wordt ingezet tijdens het eerste jaar van de bacheloropleidingen. Volgens de commissie ontstaat er door het tutoraat een vorm van saamhorigheid waarmee het massale karakter van de faculteit wordt doorbroken. Ook worden studenten, doordat er aparte fiscale en notariële tutorgroepen zijn, tijdens het gemeenschappelijke gedeelte van de opleiding al betrokken bij hun eigen specifiek opleiding. Hoewel de begeleiding tijdens de tutorgroep redelijk schools lijkt te zijn, blijken studenten hieraan behoefte te hebben, en blijken ze waardering te hebben voor de wijze waarop deze hen stimuleert en een groepsgevoel creëert.

Tijdens het tweede en derde jaar ligt het initiatief meer bij de bachelorstudenten zelf. Daarnaast wordt er van uitgegaan dat masterstudenten zelf in staat zijn om actie te ondernemen wanneer zij vragen hebben of problemen ervaren. De commissie vindt deze aanpak passen bij de mate van verantwoordelijkheid waarover de studenten zouden moeten beschikken in verschillende fasen van de opleidingen. Zij concludeert dat deze aanpak werkt en dat studenten, ondanks de grote aantallen, het gevoel hebben dat zij terecht kunnen wanneer zij vragen hebben of hulp nodig hebben. Daarnaast stelt de commissie vast dat er ook gedurende het tweede en derde jaar van de bacheloropleidingen en in de masteropleidingen voldoende oog is voor de zwakkere studenten. Deze worden nog steeds intensief begeleid.

Ook constateert de commissie dat er in alle jaren van de opleidingen voldoende controle is op de studievoortgang van de studenten. Zij is onder de indruk van de verbetermaatregelen die door de faculteit zijn geïmplementeerd om de studievoortgang te bevorderen en de rendementen te verhogen (zie facet 21).

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid: Het oordeel van de commissie is voldoende.
Bacheloropleiding Fiscaal recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.
Bacheloropleiding Notarieel recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.
Masteropleiding Rechtsgeleerdheid: Het oordeel van de commissie is voldoende.
Masteropleiding Fiscaal recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.
Masteropleiding Notarieel recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Oordeel over het onderwerp “Voorzieningen”

Op basis van de beoordelingen per facet komt de commissie tot een samenvattend oordeel over het onderwerp “Voorzieningen”. Voor de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid luidt dat oordeel voldoende, voor de bacheloropleiding Fiscaal recht luidt het voldoende, voor de bacheloropleiding Notarieel recht luidt het voldoende, voor de masteropleiding Rechtsgeleerdheid luidt dat oordeel voldoende, voor de masteropleiding Fiscaal recht luidt het voldoende en voor de masteropleiding Notarieel recht luidt het voldoende.

5.1.5. Interne kwaliteitszorg

F17: Evaluatie resultaten

De opleiding wordt periodiek geëvalueerd, mede aan de hand van toetsbare streefdoelen.

Beschrijving

Op basis van het NVAO-kader en eigen kwaliteitscriteria heeft de universiteit het zogenoemde ‘Universitair stamien voor facultaire onderwijskwaliteitszorg’ ontwikkeld waaraan alle faculteiten gebonden zijn. Binnen de grenzen die dit universitaire stamien stelt, is elke faculteit vrij de kwaliteitsbewaking van haar opleidingen in te vullen en te implementeren. Binnen het kwaliteitszorgsysteem van de faculteit Rechtsgeleerdheid is elk belangrijk aspect van het onderwijs (zoals eindkwalificaties, programmasamenhang, studielast) gekoppeld aan kwaliteitscriteria met indicatoren. Jaarlijks, 3-jaarlijks of 6-jaarlijks worden de criteria geëvalueerd door middel van bewakingsinstrumenten. Per criterium of cluster van criteria wordt – indien noodzakelijk - een verbeterinitiatief gewaarborgd.

In de zelfstudie is een tabel opgenomen waarin wordt aangegeven welke bewakingsinstrumenten worden ingezet om verschillende criteria te meten, wie daarbij uitvoerende zijn en wie daarvoor verantwoordelijk is. Voorbeelden van instrumenten zijn: vakevaluaties, panelgesprekken en een check van de student-staf-ratio. Ook heeft iedere opleiding een opleidingscommissie. Twee maal per jaar vergadert deze apart, en vier maal per jaar vergaderen de opleidingscommissies samen. Daarnaast zijn er ad hoc commissies en de eerder beschreven overleggen tussen vakcoördinatoren gericht op het waarborgen van de eindkwalificaties, de samenhang en de studeerbaarheid.

De vakevaluaties vormen de kern van het kwaliteitszorgsysteem. Elk vak wordt jaarlijks geëvalueerd door middel van studentenenquêtes. De vakevaluatie bestaat uit standaardvragen, die door de docent kunnen worden aangevuld met maximaal drie specifieke vragen. De faculteit streeft naar beoordelingen van minimaal niveau 3 (schaal 1-5) voor alle vakken. In 2009 is de faculteit overgestapt naar digitale evaluaties, waardoor de respons is teruggelopen. Omdat de voordelen van digitale evaluaties groot zijn, wordt hier niet van afgestapt, wel vormt de lage respons een aandachtspunt. De verwerking van de evaluaties wordt naar de vakcoördinator, de departementsvoorzitter en naar de afdeling onderwijsbeleid gestuurd.

Op basis van de resultaten van evaluaties wordt er een aandachtspuntenlijst opgesteld met opvallende negatieve en positieve punten dat wordt besproken door de opleidingscommissies en door het onderwijsbestuur. Deze doen vervolgens concrete suggesties aan de docent(en) voor de verbetering van het vak. De decaan bespreekt opvallende punten met de wetenschappelijk directeuren. De directeuren bespreken de scores met de afdelingsvoorzitters, die de scores weer

bespreken met de individuele docenten. In de zelfstudie wordt vermeld dat er vaak wordt vergeten om aan de opleidingscommissies terug te koppelen wat er daadwerkelijk aan verbeteracties in gang wordt gezet. Dit verdient volgens de zelfstudie meer aandacht in de nabije toekomst.

Oordeel

De commissie heeft het kwaliteitszorgsysteem van de opleidingen Rechtsgeleerdheid bestudeerd en constateert dat de onderdelen van de opleidingen periodiek en systematisch geëvalueerd worden. Het onderwijs wordt door verschillende commissies in voldoende mate geëvalueerd op programmaniveau. Daarnaast wordt het onderwijs op moduleniveau regelmatig geëvalueerd en bijgesteld. De vakevaluaties spelen hierbij een belangrijke rol. De commissie heeft de systematiek beoordeeld waarmee op basis van resultaten van de vakevaluaties verbeteringen worden doorgevoerd en stelt dat deze adequaat is. De faculteit heeft volgens de commissie voldoende zicht op de verbetermaatregelen die genomen moeten worden en de mate waarin deze inmiddels geïmplementeerd zijn.

De commissie heeft bestudeerd op welke wijze de opleidingscommissies gezamenlijk en afzonderlijk communiceren en tot welke maatregelen dit leidt. Zij stelt vast dat de afzonderlijke commissies een goed beeld hebben van de kwaliteit van de opleidingen en hier dan ook op in kunnen spelen wanneer dit nodig wordt geacht. Dit komt voornamelijk doordat tussen de leden van deze commissies ook sprake is van informele contacten.

De overleggen in de overkoepelende opleidingscommissie lijken niet altijd functioneel te zijn. De commissie adviseert om een andere structuur te overwegen, waardoor er bij de gezamenlijke overleggen sprake is van een kleiner gezelschap, duidelijk afgebakende onderwerpen en er daadwerkelijk beslissingen genomen kunnen worden. Daarbij zal de functie en de plaats van dit overkoepeld overleg verhelderd moeten worden. De commissie heeft tijdens de visitatie begrepen dat hierover op dit moment wordt gesproken op faculteitsniveau en raadt aan om de uitkomsten van dit overleg op korte termijn te implementeren.

Over het algemeen heeft de commissie de indruk dat de opleidingscommissies hoofdzakelijk actie ondernemen wanneer zich een probleem voordoet. Volgens de commissie zouden zij zich actiever mogen opstellen en preventief mogen inzetten door het nemen van initiatieven omtrent het evalueren en verbeteren van kwaliteit. De commissie stelt vast dat er op deze wijze meer uit de commissies gehaald kan worden.

De commissie is verheugd over het feit dat zij na de visitatie vernam dat er inmiddels een aantal besluiten is genomen door het faculteitsbestuur dat het functioneren van de opleidingscommissies zal bevorderen. Zo wordt de functie van de 'kleine opleidingscommissies' versterkt en wordt van iedere vergadering een verslag of besluitenlijst opgemaakt.

De commissie constateert dat studenten weten waar zij terecht kunnen met problemen. Zij hebben het gevoel dat er ook werkelijk iets aan wordt gedaan. Vooral voor de kleinschalige opleidingen geldt dat problemen onderling vrij snel worden opgelost. De commissie heeft opgemerkt dat de studenten, waaronder ook de studenten uit de opleidingscommissies, geen goed beeld hebben van de verbetermaatregelen die daadwerkelijk worden doorgevoerd naar aanleiding van bijvoorbeeld de vakevaluaties. Zoals ook in de zelfstudie wordt opgemerkt, is het raadzaam om hier meer aandacht aan te besteden in de nabije toekomst. De commissie adviseert de opleidingen om de structuur van het kwaliteitszorgsysteem zo op te zetten dat gewaarborgd wordt dat doorgevoerde maatregelen bekend zijn bij de verschillende betrokkenen.

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Bacheloropleiding Fiscaal recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Bacheloropleiding Notarieel recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Rechtsgeleerdheid: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Fiscaal recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Notarieel recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

F18: Maatregelen tot verbetering

De uitkomsten van deze evaluatie vormen de basis voor aantoonbare verbetermaatregelen die bijdragen aan realisatie van de streefdoelen.

Beschrijving

In de zelfstudie worden verbetermaatregelen beschreven die zijn geformuleerd naar aanleiding van resultaten van evaluaties. Een aantal hiervan is in deze rapportage reeds beschreven, zoals:

- Het versterken van het vaardigheidsonderwijs (zie facet 4);
- Het samenvoegen van de keuzeruimte van 15 EC en dit te plaatsen aan het einde van de curricula om uitwisseling van studenten te stimuleren en studievertraging te voorkomen (zie facet 6 en 7);
- Het invoeren van het Leids Universitair Register Opleidingen, gericht op de zogenaamde ‘abstracte structuur’: een door de Universiteit Leiden ontwikkeld model om de niveaureisten van het onderwijs per studiejaar te kunnen objectiveren (zie facet 6);
- De verplaatsing van het vak Romeins recht van het eerste naar het tweede jaar omdat dit vak in het eerste jaar als te zwaar werd bevonden (zie facet 7);
- Het inrichten van ‘stilteruimtes’ en drie computerruimtes naar aanleiding van klachten van studenten over geluidsoverlast (facet 15);
- Maatregelen ter verbetering van de rendementen in de bacheloropleiding, waaronder de implementatie van het ‘Studiesysteem propedeuse’ (facet 21).

Daarnaast zijn verbeteringen op basis van resultaten van vakevaluaties doorgevoerd. Zo is een aantal vakken verplaatst binnen de specialisatie Civiel recht van de masteropleiding Rechtsgeleerdheid met het oog op de studeerbaarheid van de opleiding.

Oordeel

De commissie is nagegaan of de uitkomsten van evaluaties de basis vormen voor aantoonbare verbetermaatregelen die bijdragen aan realisatie van de streefdoelen. Zij heeft vastgesteld dat de faculteit bij het constateren van mogelijkheden tot verbetering in staat is om zich responsief en constructief op te stellen en daadwerkelijk maatregelen neemt om de gewenste verbeteringen te realiseren.

De commissie heeft kennisgenomen van voorbeelden van concrete maatregelen die genomen zijn op basis van evaluaties en daarbij gezien dat het systeem van kwaliteitszorg in de praktijk goed functioneert. Tijdens de visitatie heeft de commissie vast kunnen stellen dat ook naar de ervaring van alumni en studenten jaarlijks een aanzienlijk aantal verbeteringen wordt doorgevoerd. Zo zijn verschillende curricula herzien met het oog op studiebelasting en zijn de voorzieningen aangepast op behoeftes van studenten. Tijdens de visitatie noemden de studenten nog enkele verbetermaatregelen van kleinere aard, zoals het vervangen van studiemateriaal en het verlengen van de tijd voor een tentamen.

De commissie heeft waardering voor de manier waarop in de afgelopen periode is gewerkt aan de verbetering van de kwaliteit van het bacheloronderwijs. Er zijn verschillende problemen

gesignaleerd en deze zijn adequaat opgepakt. De commissie is met name onder de indruk van de verbetermaatregelen gericht op de opzet van de leerlijn academische vaardigheden en de verbetering van de studievoortgang en de rendementen. Deze laatste herziening heeft volgens de commissie een positieve uitwerking op de motivatie en betrokkenheid van studenten, de studielast en de rendementen van de opleidingen. Zij wil de opleidingen hier dan ook mee complimenteren. Uit de zelfstudie blijkt dat de faculteit zich in de komende periode wil gaan richten op het verbeteren van de studievoortgang en rendementen binnen de masteropleidingen en de commissie moedigt dit initiatief aan (zie facet 21).

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid: Het oordeel van de commissie is goed.

Bacheloropleiding Fiscaal recht: Het oordeel van de commissie is goed.

Bacheloropleiding Notarieel recht: Het oordeel van de commissie is goed.

Masteropleiding Rechtsgeleerdheid: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Fiscaal recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Notarieel recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

F19: Betrekken van medewerkers, studenten, alumni en beroepenveld

Bij de interne kwaliteitszorg zijn medewerkers, studenten, alumni en het afnemend beroepenveld van de opleiding actief betrokken.

Beschrijving

Volgens de zelfstudie voorziet het kwaliteitszorgsysteem erin dat medewerkers, studenten, alumni en het beroepenveld actief worden betrokken bij de verschillende vormen van evaluatie in de bewakingsonderwerpen.

Via de opleidingscommissies zijn de docenten en studenten actief betrokken bij de evaluaties van de afzonderlijke vakken. Bij het verbeteren van het onderwijs worden steeds medewerkers uit verschillende geledingen van de organisatie en studenten betrokken. Zo werden de maatregelen ter bevordering van het studiesucces getoetst door een ad hoc ingestelde begeleidingsgroep, bestaande uit drie studenten en drie docenten, en zijn de maatregelen in brede kring besproken tijdens speciaal hiervoor georganiseerde sessies. De decaan van de faculteit houdt een keer per maand een inloopspreekuur voor studenten en nodigt eenmaal per jaar studenten uit voor het ‘ontbijt met de decaan’. Ook vervullen de vele student-assistenten die in de faculteit werkzaam zijn een rol bij het signaleren van knelpunten.

Alumni worden bij de evaluatie van de kwaliteit van het onderwijs betrokken doordat de faculteit gebruik maakt van de uitkomsten van de wo-monitor. Deze monitor geeft een beeld van de arbeidsmarktpositie van alumni, en bovendien ook van de manier waarop zij terugkijken op de opleiding. Ter aanvulling op de wo-monitor is besloten eenmaal per jaar met recent – of bijna-afgestudeerde bachelorstudenten panelgesprekken te voeren.

Het beroepenveld wordt betrokken door het overleg dat de faculteit drie tot vier maal per jaar voert met de Raad van Advies. Deze raad denkt actief mee over onder meer onderwijsbeleid, onderwijsaanbod, eindkwalificaties en curriculum, mede in relatie tot ontwikkelingen in de arbeidsmarkt. Daarnaast heeft de faculteit op structurele basis contact met advocatenkantoren en maatschappelijke organisaties. Ten slotte is er een convenant met de Rechtbanken Den Haag en Haarlem en heeft de faculteit langs informele kanalen contact met het relevante beroepenveld – om te beginnen al door het eenvoudige feit dat vele docenten mede in de juridische praktijk werkzaam zijn.

Oordeel

De commissie heeft gezien in welke mate medewerkers, studenten, alumni en het beroepenveld van de opleidingen actief betrokken zijn bij interne kwaliteitszorg, en concludeert dat de opleidingen voldoen aan de eisen die gesteld worden aan dit facet.

Studenten en docenten worden op de gebruikelijke wijze betrokken bij de kwaliteitszorg, zoals via vakevaluaties, de opleidingscommissies en de examencommissies. Studenten van de opleidingscommissie gaven tijdens de visitatie aan het gevoel te hebben dat er naar hen geluisterd wordt. Daarnaast hebben studenten inspraak via de ad hoc commissies en worden zij uitgenodigd voor het inloopspreekuur en het ontbijt met de decaan.

Zoals eerder beschreven stelt de commissie dat zowel studenten als docenten van de opleidingscommissies die zij gesproken heeft zich actiever kunnen opstellen. Zij kunnen meer gebruik maken van de mogelijkheden die zij hebben omdat zij deel uit maken van een commissie die gericht is op de kwaliteit van de opleidingen. Men mag over het algemeen kritischer zijn, dit geldt ook voor de achterban.

Tijdens de visitatie bleek dat de opleidingscommissies zich inzetten om de achterban te informeren en te betrekken door via de website en foto's in het gebouw meer aandacht te trekken voor het bestaan van de opleidingscommissies. De commissie waardeert dit initiatief, maar vraagt zich af of dit voldoende resultaat oplevert. Uit een ander gesprek maakte zij op dat het idee heerst dat studenten 'evaluatiemoe' zijn. Het lijkt over het algemeen lastig te zijn om studenten betrokken te houden bij de kwaliteit van de opleidingen. Zo valt de respons bij de vakevaluaties vaak tegen en is het lastig om studenten te vinden die deel uit willen maken van een commissie.

De commissie adviseert om naar een structuur te zoeken waarin studenten gestimuleerd worden om kritisch mee te denken zonder dat zij overbelast worden met vragen gericht op de evaluatie van de opleidingen. De commissie vermoedt dat het doorbreken van de massale groepen hier wellicht invloed op kan hebben. Zo gaven studenten van de kleinschalige opleiding Notarieel recht aan dat zij vanaf het tweede jaar meer zicht krijgen op mogelijkheden om bij te dragen aan de kwaliteit van de opleiding. Daarnaast zijn zij sterker gemotiveerd om hieraan bij te dragen omdat sprake is van meer informele contacten en meer zicht bestaat op verbetermaatregelen die in reactie op suggesties worden doorgevoerd.

Het is de commissie opgevallen dat de betrokkenheid bij studieverenigingen groot is. Er wordt vanuit deze verenigingen veel georganiseerd, zoals congressen en ouderdagen. De commissie is hier positief over en adviseert om na te gaan of er wellicht ook via deze weg feedback gegenereerd kan worden over de kwaliteit van de opleidingen.

De commissie stelt vast dat er voldoende inzicht bestaat in de arbeidsmarktpositie van alumni en de wijze waarop zij terugkijken op de opleidingen door de inzet van de wo-monitor. Tijdens de visitatie gaven alumni aan dat zij ook door middel van digitale nieuwsbrieven betrokken blijven bij de faculteit. In de zelfstudie wordt aangegeven dat ter aanvulling op deze monitor is besloten om gesprekken te voeren met afgestudeerde bachelorstudenten. De commissie moedigt dit initiatief aan. Zij oordeelt dat op deze manier de aansluiting van de bachelor- op een masteropleiding en de overweging bij de keuze voor een vervolgopleiding in Leiden of elders in kaart gebracht kan worden.

De faculteit raadpleegt het beroepenveld volgens de commissie adequaat en regelmatig. Er is sprake van structureel overleg met de Raad van Advies, die meedenkt over onderwijsgerelateerde aspecten vanuit het perspectief van de arbeidsmarkt. Daarnaast bestaat er voldoende contact met

het werkveld doordat docenten ook werkzaam zijn in de juridische praktijk en de faculteit contact onderhoudt met advocatenkantoren, de rechterlijke macht en maatschappelijke organisaties.

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Bacheloropleiding Fiscaal recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Bacheloropleiding Notarieel recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Rechtsgeleerdheid: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Fiscaal recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Notarieel recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Oordeel over het onderwerp “Interne kwaliteitszorg”

Op basis van de beoordelingen per facet komt de commissie tot een samenvattend oordeel over het onderwerp “Interne kwaliteitszorg”. Voor de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid luidt dat oordeel voldoende, voor de bacheloropleiding Fiscaal recht luidt het voldoende, voor de bacheloropleiding Notarieel recht luidt het voldoende, voor de masteropleiding Rechtsgeleerdheid luidt dat oordeel voldoende, voor de masteropleiding Fiscaal recht luidt het voldoende en voor de masteropleiding Notarieel recht luidt het voldoende.

5.1.6. Resultaten

F20: Gerealiseerd niveau

De gerealiseerde eindkwalificaties zijn in overeenstemming met de nagestreefde eindkwalificaties qua niveau, oriëntatie en domeinspecifieke eisen.

Beschrijving

Ter afsluiting van de opleidingen schrijven studenten een scriptie. Een bachelorstudent schrijft een essay of annotatie over een juridisch vraagstuk en vergaart en analyseert daarbij informatie aan de hand van de verschillende relevante perspectieven. Het onderwerp van een masterscriptie ligt binnen het rechtsgebied van de masterspecialisatie, sluit bij voorkeur aan op een relevant facultair onderzoeksprogramma en bevat een rechtsvergelijkende of internationale component, tenzij het onderwerp zich daartoe in het geheel niet leent.

Het komt in toenemende mate voor dat *bachelorstudenten Rechtsgeleerdheid* uitstromen naar een masteropleiding van een andere universiteit. De faculteit ziet dit als een beoogd effect van invoering van de bachelor/master-structuur. Zo bleek na de zomer van 2009 14% van de studenten die het jaar tevoren het bachelordiploma hadden behaald, niet ingeschreven te staan voor een masteropleiding Rechtsgeleerdheid in Leiden. Deze groep is geënquêteerd, met een respons van 70%. Van hen bleek de helft elders een masteropleiding te volgen, die niet in Leiden of niet in die vorm werd aangeboden. Het gaat hier dan om ongeveer 35 studenten, ongeveer 5% van de totale bacheloruitstroom in 2009. Van de andere helft nam een groot deel een jaar vrij, met de bedoeling het jaar erna terug te komen. Omgekeerd komen er ook bachelorstudenten van elders naar de Leidse masteropleiding Rechtsgeleerdheid. Het gaat daarbij in 2009 om ongeveer 20 studenten.

Uit de zelfstudie blijkt dat ongeveer 93% van de studenten die de *masteropleiding Rechtsgeleerdheid* hebben afgerond, werkzaam is in de praktijk. Van deze alumni is 88% werkzaam op wo-niveau. Van de afgestudeerden van de *masteropleiding Fiscaal recht* is 100% werkzaam. Al deze afgestudeerden zijn werkzaam op wo-niveau. Ook 100% van de studenten die de *masteropleiding Notarieel recht* hebben gevolgd is in de praktijk werkzaam. Hiervan is 80% werkzaam op wo-niveau.

De commissie is nagegaan hoe de opleidingen garanderen dat de gerealiseerde eindkwalificaties in overeenstemming zijn met de nagestreefde eindkwalificaties qua niveau, oriëntatie en domeinspecifieke eisen. Zij heeft dit gedaan door een random selectie van eindwerkstukken te

beoordelen, waarbij rekening gehouden is met de toegekende cijfers (hoge, gemiddelde en lage cijfers). De commissie heeft per opleiding een selectie gemaakt van de 25 meest recente eindwerkstukken. Zij heeft van elke opleiding ten minste twee eindwerkstukken gelezen, waarvan één eindwerkstuk met een hoog en één eindwerkstuk met een laag cijfer.

Voor de *masteropleiding Rechtsgeleerdheid* geldt dat de commissie van elk van de specialisaties een scriptie heeft bestudeerd. De *bacheloropleiding Fiscaal recht* en de *bacheloropleiding Notarieel recht* worden niet afgesloten met een scriptie. De commissie heeft voor de eerste opleiding een selectie gemaakt van de annotaties en deze beoordeeld. Het eindniveau van de studenten Notarieel recht is beoordeeld door de uitkomsten van het vak Moot Court te beoordelen.

Oordeel

Over het algemeen kan de commissie zich vinden in de cijfers die zijn toegekend door de beoordelaars. De commissie stelt vast dat de cijfergeving een juiste afspiegeling lijkt te zijn van de verschillende niveaus van de eindwerkstukken. Het valt de commissie op dat veel van de werkstukken beoordeeld worden met een 7 of een 8. Zij adviseert om na te gaan of er meer gedifferentieerd kan worden.

Zoals eerder beschreven merkt de commissie op dat er verschil bestaat tussen de wijze waarop met name masterstudenten worden beoordeeld. Zo is er bij enkele scripties geen beoordelingsformulier toegevoegd terwijl bij andere scripties een dubbel ingevuld formulier aanwezig is waaruit de feedback van beide beoordelaars blijkt. Ook de omvang van scripties en de mate van begeleiding verschilt sterk. Zo zijn er studenten die maar één conceptversie inleveren en studenten die per hoofdstuk begeleid worden. Hoewel de commissie, door wat zij gezien en gelezen heeft, ervan overtuigd is dat de beoordeling en begeleiding rondom scripties adequaat verloopt, raadt zij aan om meer uniformiteit te creëren rondom het scriptieproces. Uit de zelfstudie blijkt dat dit ook vanuit de faculteit is gesignaleerd en de komende periode een aandachtspunt zal vormen (zie facet 11).

Na de visitatie heeft de commissie vernomen dat er inmiddels een digitaal beoordelingsformulier is ontwikkeld en een facultaire scriptiecoördinator is aangesteld. Ook worden alle nieuwe bachelorscripties digitaal gecheckt op plagiaat volgens een uniforme procedure. De commissie heeft waardering voor deze initiatieven.

De cijfers die zijn toegekend aan de scripties van de *bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid* komen volgens de commissie overeen met haar bevindingen. De scriptie die met een hoog cijfer is beoordeeld zat volgens de commissie goed in elkaar en was van het niveau dat verwacht mag worden van een bachelorstudent. Ook de toekenning van het lage cijfer vond de commissie terecht. Met name het taalgebruik in deze scriptie maakte dat een hoger cijfer niet op zijn plaats zou zijn.

De commissie oordeelt dat de masterscripties van de verschillende specialisaties van de *masteropleiding Rechtsgeleerdheid* van voldoende niveau zijn. Ook het taalniveau van studenten die Engelstalige scripties hebben geschreven is volgens de commissie in orde. Over het algemeen stelt zij dat de scripties inhoudelijk goed in elkaar zitten, waarbij de vraagstellingen adequaat zijn uitgewerkt. Bij de laag beoordeelde scripties ontbreekt deze structuur vaak. Zo zijn bij één van deze scripties bijvoorbeeld de inleiding en conclusie niet voldoende helder onderbouwd. De commissie staat daarom achter de toekenning van de lage cijfers.

Studenten van de *bacheloropleiding Fiscaal recht* ronden de opleiding af met twee annotaties. De commissie is tevreden over het eindniveau van de studenten dat blijkt uit de annotaties. Ook is de cijfergeving een juiste afspiegeling van het niveau van de annotaties. Echter, zoals zij al eerder

stelde gaat de voorkeur van de commissie er naar uit dat studenten op hun eindniveau worden beoordeeld door middel van een scriptie (zie facet 11). Bij het schrijven van een scriptie zal er meer sprake zijn van een bewijs van bekwaamheid voor het afronden van deze opleiding. Op dit moment geldt dit alleen voor de studenten die deel uit maken van de fiscale talentenklas en deze afsluiten met een scriptie.

De commissie kan zich vinden in de boordeling van de scripties van de *masteropleiding Fiscaal recht*. Zij was met name onder de indruk van de scriptie waaraan een hoog cijfer is toegekend. Deze scriptie bevat volgens de commissie een complexe inhoud en maakt een stevige en wetenschappelijke indruk. Ook de scriptie waaraan een lager cijfer is toegekend is volgens de commissie van voldoende niveau.

De *bacheloropleiding Notarieel recht* wordt afgesloten met het Moot Court notarieel recht. Zoals eerder beschreven adviseert de commissie om naast het Moot Court ook een bachelorscriptie te introduceren in de opleiding. Er zal zo een duidelijker beeld ontstaan van het niveau van de afgestudeerden, waaronder van hun schrijfvaardigheden. De commissie heeft echter een goede indruk van de invulling en het niveau van het Moot Court en van de werkstukken van studenten die zij heeft beoordeeld. De beoordeling van een werkstuk met een laag cijfer was volgens de commissie passend. Het hoog beoordeelde werkstuk zag er volgens de commissie helder uit, was voorzien van een pleitnota en bevatte goed onderbouwde argumenten. De commissie stelt dat het cijfer dat is toegekend aan dit werkstuk terecht is.

De commissie kan zich vinden in het niveau van de scripties waarmee studenten de *masteropleiding Notarieel recht* afronden. Zij heeft een scriptie met een laag cijfer alsmede met een hoog cijfer beoordeeld, en stelt dat de differentiatie aansluit op de bevindingen van de commissie. De scriptie die met een laag cijfer is beoordeeld was inhoudelijk in orde, maar voldeed wat betreft taalgebruik en opbouw niet aan het niveau dat verwacht mag worden. De commissie acht de beoordeling daarom passend. De scriptie waaraan een hoog cijfer was toegekend was inhoudelijk adequaat en voldoende wetenschappelijk. Omdat het onderwerp niet vernieuwend is viel de beoordeling van de commissie lager uit dan het toegekende cijfer.

De commissie stelt vast dat bachelorstudenten doorstromen naar masteropleidingen en/of de arbeidsmarkt en masterstudenten doorgaans snel een baan hebben gevonden op wo-niveau of een carrière als onderzoeker zijn gestart. De commissie concludeert dat er een goede aansluiting bestaat tussen de bachelor- en de masteropleidingen en tussen de wensen vanuit het werkveld en het profiel van de afgestudeerden. Dit werd tijdens de visitatie bevestigd door alumni.

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Bacheloropleiding Fiscaal recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Bacheloropleiding Notarieel recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Rechtsgeleerdheid: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Fiscaal recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Notarieel recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

F21: Onderwijsrendement

Voor het onderwijsrendement zijn streefcijfers geformuleerd in vergelijking met relevante andere opleidingen.

Het onderwijsrendement voldoet aan deze streefcijfers.

Beschrijving

Zoals eerder beschreven is door de faculteit geconstateerd dat het karakter van de juridische opleidingen te vrijblijvend is. Zij heeft daarom veel tijd en middelen ingezet om de betrokkenheid van studenten bij de studie te vergroten. Zo is mede op instigatie van de universitaire taskforce

Studiesucces aan de faculteiten gevraagd maatregelen ten aanzien van toetsing te treffen. De faculteit is sinds 2007 gestart met het ‘Studiesysteem propedeuse’. Dit systeem houdt in:

- verplicht werkgroeponderwijs met sancties bij afwezigheid;
- conditionele herkansingen bij minimaal het cijfer 4; en
- een versterkt tutoraat en vaste werkgroepen (zie facet 11 en 16).

Daarnaast zijn maatregelen ingevoerd als frequentere toetsmomenten zodat studenten zicht hebben op hun vorderingen, en de invoer van het ‘studieplan’. Daarnaast bestaat het algemene volgsysteem dat identificeert welke studenten op een bepaald peilmoment achterlopen. Deze studenten worden verplicht een studieplanning in te dienen bij en te bespreken met hun studieadviseur. Lukt het studenten ondanks deze maatregelen niet om binnen vier jaar de bacheloropleiding af te ronden dan ziet de faculteit zich genoodzaakt over te gaan tot een sanctie: het laten vervallen van tentamens. Uit de evaluaties komt naar voren dat de genomen maatregelen een positief effect hebben en gewaardeerd worden door docenten en studenten.

Voor de *bacheloropleidingen* geldt dat naar een propedeuserendementen wordt gestreefd van 40% na een jaar en 70% na twee jaar (oplopend naar 50% resp. 80% in 2014). Daarnaast wordt gestreefd naar post-propedeuserendementen van: 30% na drie jaar, 45% na vier jaar (oplopend naar 50% na drie jaar en 90% na vijf jaar in 2014). Deze streefcijfers hebben betrekking op het post-propedeuserendement, de rendementscijfers voor alleen degenen die hun propedeuse-examen hebben behaald. Daarmee wordt erkend dat in het eerste jaar nu eenmaal studenten afvallen vanwege een verkeerde studiekeuze.

De gerealiseerde bachelorrendementen zijn in verhouding tot de streefcijfers erg laag. De maatregelen die in het kader hiervan getroffen zijn hebben geleid tot beduidend betere rendementen voor de propedeuse. Als resultaat stijgt ook het percentage positieve BSA-adviezen. Op dit moment wordt afgewacht wat het effect is van de verbetermaatregelen in het tweede en derde jaar van de bacheloropleidingen.

In tabel 3 wordt een overzicht gegeven van de instroom en rendementen van de bacheloropleidingen. Om een indicatie te geven van de groei of daling van de aantallen worden zowel de gegevens van 2002 als van 2008 weergegeven. Hoewel de faculteit stelt dat verbetering van de rendementen noodzakelijk is, wordt in de zelfstudie aangegeven dat de resultaten een vertekend beeld geven. Dit komt omdat studenten die uitvallen deels overstappen naar de andere bacheloropleidingen Rechtsgeleerdheid, Fiscaal recht en Notarieel recht.

Jaar	Rechtsgeleerdheid		Fiscaal recht		Notarieel recht	
	2002	2008	2002	2008	2002	2008
Instroom	406	445	14	40	7	35
prop<=1jaar*	33	38	29	43	29	31
prop<=2 jaar*	55	74	50	70	29	63
Jaar	2002	2005	2002	2005	2002	2005
bachelor <= 3jr	14	9	21	14	14	10
bachelor <= 4jr	27	29	21	27	29	33
bachelor <= 5jr	41	46	43	32	29	38
bachelor <= 6jr	48	-	43	-	29	-

Tabel 3. Indicatie instroom en rendementen van de voltijdstudenten van de bacheloropleidingen in 2002 en 2008

Voor de *masteropleidingen* is het beoogde rendement 70% na twee jaar, oplopend naar 90% in 2014. In de zelfstudie wordt vastgesteld dat studenten in de masteropleiding effectiever gaan studeren maar zich daarnaast, bijvoorbeeld via stages, ook uitvoerig gaan oriënteren op de arbeidsmarkt.

Zo hebben bijna alle masterstudenten Fiscaal recht gedurende (een deel van) de masteropleiding een betaalde bijbaan in de fiscale adviespraktijk. Verkorting van de effectieve studieduur in de masteropleiding heeft daarom tot op heden geen prioriteit gehad. De faculteit realiseert zich echter dat, zeker gezien de recente politieke ontwikkelingen, de komende jaren ook tijd en geld geïnvesteerd zal moeten worden in een hoger studietempo van de masterstudenten.

In tabel 4 wordt een overzicht gegeven van instroom en rendementen van de masteropleidingen. Om een indicatie te geven van de groei of daling van de aantallen worden zowel de gegevens van 2002 als van 2008 weergegeven. De gerealiseerde studieduur in de masteropleiding is in de praktijk duidelijk meer dan één jaar. De masterrendementen laten over de gehele linie een stijging zien van jaar tot jaar.

Jaar	Rechtsgeleerdheid		Fiscaal recht		Notarieel recht	
	2005	2008	2005	2008	2005	2008
Instroom	170	362	21	41	11	26
master <= 1 jaar	15%	19%	5%	15%	18%	0%
master <= 2 jaar	58%	-	43%	-	64%	-
master <= 3 jaar	80%	-	86%	-	91%	-

Tabel 4. Indicatie instroom en rendementen van de voltijdstudenten van de masteropleidingen 2002 en 2008

Oordeel

De commissie heeft kennisgenomen van de rendementen van de opleidingen en van de maatregelen om deze te verbeteren. Zij heeft vastgesteld dat de streefcijfers die opleidingen hanteren realistisch zijn geformuleerd. Zij waardeert het feit dat de faculteit in de toekomst hogere streefcijfers ambieert, en moedigt de faculteit aan om deze dan ook te hanteren.

Op dit moment worden de streefcijfers niet gerealiseerd. De commissie betreurt dit, maar stelt dat er vanuit de faculteit een groot aantal verbetermaatregelen is doorgevoerd om deze percentages te verbeteren. De commissie heeft bewondering voor deze initiatieven, met name omdat zij constateert dat deze het gewenste effect hebben. Bovendien is het de commissie duidelijk geworden dat zowel docenten als studenten enthousiast zijn over deze verbetermaatregelen en akkoord gaan met de sancties die hieraan verbonden zijn. Studenten stellen dat de verbetermaatregelen hen stimuleren en motiveert en houvast biedt gedurende het eerste jaar van de opleiding.

Het effect van de verbetermaatregelen is op dit moment vooral meetbaar in de propedeusefase. Het rendement na het eerste bachelorjaar is dan ook zichtbaar omhoog gegaan. De commissie gaat er vanuit uit dat de verbetermaatregelen op korte termijn ook effect zullen sorteren in het tweede en derde jaar van de bacheloropleidingen en daarmee op de rendementen van de bacheloropleidingen. Uit de zelfstudie en tijdens de gesprekken heeft de commissie begrepen dat naast de verbetermaatregelen in de bacheloropleidingen nu aandacht besteed zal worden aan de rendementen in de masteropleidingen. Zij stimuleert de faculteit om deze uitdaging aan te gaan en het succesvolle propedeuserendement niet alleen naar de bachelor- maar ook naar de masteropleidingen door te trekken.

De commissie heeft er begrip voor dat er enkele factoren zijn die van invloed zijn op het al dan niet behalen van de rendementen. Zo zijn er studenten die tijdens hun opleiding een tweede masteropleiding volgen. Ook zorgt het volgen van een stage of van vakken in het buitenland vaak voor studievertraging. De commissie stelt dat de faculteit zich heeft ingezet om te zorgen dat deze factoren zo min mogelijk invloed hebben, bijvoorbeeld door de ruimte voor een stage/uitwisseling aaneensluitend en aan het einde van de opleidingen te plaatsen. De commissie adviseert om dit voor alle opleidingen te doen, aangezien zij van mening is dat een stage of uitwisseling op deze wijze zo min mogelijk invloed heeft op het rendement. Daarnaast heeft de

commissie vastgesteld dat de opleidingen voldoende initiatief nemen om de curricula zo in te richten dat er sprake is van een evenwichtige verdeling van vakken en een spreiding van studielast (zie facet 7). Ook dit draagt volgens de commissie bij aan de studievoortgang van studenten en daarmee aan de rendementen van de opleidingen.

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Bacheloropleiding Fiscaal recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Bacheloropleiding Notarieel recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Rechtsgeleerdheid: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Fiscaal recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Masteropleiding Notarieel recht: Het oordeel van de commissie is voldoende.

Oordeel over het onderwerp “Resultaten”

Op basis van de beoordelingen per facet komt de commissie tot een samenvattend oordeel over het onderwerp “Resultaten”. Voor de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid luidt dat oordeel voldoende, voor de bacheloropleiding Fiscaal recht luidt het voldoende, voor de bacheloropleiding Notarieel recht luidt het voldoende, voor de masteropleiding Rechtsgeleerdheid luidt dat oordeel voldoende, voor de masteropleiding Fiscaal recht luidt het voldoende en voor de masteropleiding Notarieel recht luidt het voldoende.

Samenvatting van de oordelen van de commissie

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid:

Onderwerp	Oordeel	Facet	Oordeel
1. Doelstellingen van de opleiding	Voldoende	1. Domeinspecifieke eisen	Voldoende
		2. Niveau	Voldoende
		3. Oriëntatie	Voldoende
2. Programma	Voldoende	4. Eisen WO	Goed
		5. Relatie doelstellingen en programma	Voldoende
		6. Samenhang programma	Voldoende
		7. Studielast	Voldoende
		8. Instroom	Voldoende
		9. Duur	Voldoende
		10. Afstemming vormgeving en inhoud	Voldoende
		11. Beoordeling en toetsing	Voldoende
		12. Eisen WO	Voldoende
3. Inzet van personeel	Voldoende	13. Kwantiteit personeel	Voldoende
		14. Kwaliteit personeel	Voldoende
		15. Materiële voorzieningen	Goed
4. Voorzieningen	Voldoende	16. Studiebegeleiding	Voldoende
		17. Evaluatie resultaten	Voldoende
5. Interne kwaliteitszorg	Voldoende	18. Maatregelen tot verbetering	Goed
		19. Betrokkenheid van medewerkers, studenten, alumni en beroepenveld	Voldoende
		20. Gerealiseerd niveau	Voldoende
6. Resultaten	Voldoende	21. Onderwijsrendement	Voldoende

Bacheloropleiding Fiscaal recht:

Onderwerp	Oordeel	Facet	Oordeel
1. Doelstellingen van de opleiding	Voldoende	1. Domeinspecifieke eisen	Voldoende
		2. Niveau	Voldoende
		3. Oriëntatie	Voldoende
2. Programma	Voldoende	4. Eisen WO	Goed
		5. Relatie doelstellingen en programma	Voldoende
		6. Samenhang programma	Voldoende
		7. Studielast	Voldoende
		8. Instroom	Voldoende
		9. Duur	Voldoende
		10. Afstemming vormgeving en inhoud	Voldoende
		11. Beoordeling en toetsing	Voldoende

3. Inzet van personeel	Voldoende	12. Eisen WO	Voldoende
		13. Kwantiteit personeel	Voldoende
		14. Kwaliteit personeel	Voldoende
4. Voorzieningen	Voldoende	15. Materiële voorzieningen	Goed
		16. Studiebegeleiding	Voldoende
5. Interne kwaliteitszorg	Voldoende	17. Evaluatie resultaten	Voldoende
		18. Maatregelen tot verbetering	Goed
		19. Betrokkenheid van medewerkers, studenten, alumni en beroepenveld	Voldoende
6. Resultaten	Voldoende	20. Gerealiseerd niveau	Voldoende
		21. Onderwijsrendement	Voldoende

Bacheloropleiding Notarieel recht:

Onderwerp	Oordeel	Facet	Oordeel
1. Doelstellingen van de opleiding	Voldoende	1. Domeinspecifieke eisen	Voldoende
		2. Niveau	Voldoende
		3. Oriëntatie	Voldoende
2. Programma	Voldoende	4. Eisen WO	Goed
		5. Relatie doelstellingen en programma	Voldoende
		6. Samenhang programma	Voldoende
		7. Studielast	Voldoende
		8. Instroom	Voldoende
		9. Duur	Voldoende
		10. Afstemming vormgeving en inhoud	Voldoende
		11. Beoordeling en toetsing	Voldoende
3. Inzet van personeel	Voldoende	12. Eisen WO	Voldoende
		13. Kwantiteit personeel	Voldoende
		14. Kwaliteit personeel	Voldoende
4. Voorzieningen	Voldoende	15. Materiële voorzieningen	Goed
		16. Studiebegeleiding	Voldoende
5. Interne kwaliteitszorg	Voldoende	17. Evaluatie resultaten	Voldoende
		18. Maatregelen tot verbetering	Goed
		19. Betrokkenheid van medewerkers, studenten, alumni en beroepenveld	Voldoende
6. Resultaten	Voldoende	20. Gerealiseerd niveau	Voldoende
		21. Onderwijsrendement	Voldoende

Masteropleiding Rechtsgeleerdheid:

Onderwerp	Oordeel	Facet	Oordeel
1. Doelstellingen van de opleiding	Voldoende	1. Domeinspecifieke eisen	Voldoende
		2. Niveau	Voldoende
		3. Oriëntatie	Voldoende

2. Programma	Voldoende	4. Eisen WO	Goed
		5. Relatie doelstellingen en programma	Voldoende
		6. Samenhang programma	Voldoende
		7. Studielast	Voldoende
		8. Instroom	Voldoende
		9. Duur	Voldoende
		10. Afstemming vormgeving en inhoud	Voldoende
		11. Beoordeling en toetsing	Voldoende
3. Inzet van personeel	Voldoende	12. Eisen WO	Voldoende
		13. Kwantiteit personeel	Voldoende
		14. Kwaliteit personeel	Voldoende
4. Voorzieningen	Voldoende	15. Materiële voorzieningen	Goed
		16. Studiebegeleiding	Voldoende
5. Interne kwaliteitszorg	Voldoende	17. Evaluatie resultaten	Voldoende
		18. Maatregelen tot verbetering	Voldoende
		19. Betrokkenheid van medewerkers, studenten, alumni en beroepenveld	Voldoende
6. Resultaten	Voldoende	20. Gerealiseerd niveau	Voldoende
		21. Onderwijsrendement	Voldoende

Masteropleiding Fiscaal recht:

Onderwerp	Oordeel	Facet	Oordeel
1. Doelstellingen van de opleiding	Voldoende	1. Domeinspecifieke eisen	Voldoende
		2. Niveau	Voldoende
		3. Oriëntatie	Voldoende
2. Programma	Voldoende	4. Eisen WO	Goed
		5. Relatie doelstellingen en programma	Voldoende
		6. Samenhang programma	Voldoende
		7. Studielast	Voldoende
		8. Instroom	Voldoende
		9. Duur	Voldoende
		10. Afstemming vormgeving en inhoud	Voldoende
		11. Beoordeling en toetsing	Voldoende
3. Inzet van personeel	Voldoende	12. Eisen WO	Voldoende
		13. Kwantiteit personeel	Voldoende
		14. Kwaliteit personeel	Voldoende
4. Voorzieningen	Voldoende	15. Materiële voorzieningen	Goed
		16. Studiebegeleiding	Voldoende
5. Interne kwaliteitszorg	Voldoende	17. Evaluatie resultaten	Voldoende
		18. Maatregelen tot verbetering	Voldoende
		19. Betrokkenheid van medewerkers, studenten, alumni en beroepenveld	Voldoende

6. Resultaten	Voldoende	20. Gerealiseerd niveau	Voldoende
		21. Onderwijsrendement	Voldoende

Masteropleiding Notarieel recht:

Onderwerp	Oordeel	Facet	Oordeel
1. Doelstellingen van de opleiding	Voldoende	1. Domeinspecifieke eisen	Voldoende
		2. Niveau	Voldoende
		3. Oriëntatie	Voldoende
2. Programma	Voldoende	4. Eisen WO	Goed
		5. Relatie doelstellingen en programma	Voldoende
		6. Samenhang programma	Voldoende
		7. Studielast	Voldoende
		8. Instroom	Voldoende
		9. Duur	Voldoende
		10. Afstemming vormgeving en inhoud	Voldoende
		11. Beoordeling en toetsing	Voldoende
3. Inzet van personeel	Voldoende	12. Eisen WO	Voldoende
		13. Kwantiteit personeel	Voldoende
		14. Kwaliteit personeel	Voldoende
4. Voorzieningen	Voldoende	15. Materiële voorzieningen	Goed
		16. Studiebegeleiding	Voldoende
5. Interne kwaliteitszorg	Voldoende	17. Evaluatie resultaten	Voldoende
		18. Maatregelen tot verbetering	Voldoende
		19. Betrokkenheid van medewerkers, studenten, alumni en beroepenveld	Voldoende
6. Resultaten	Voldoende	20. Gerealiseerd niveau	Voldoende
		21. Onderwijsrendement	Voldoende

Eindoordeel van de commissie over de bacheloropleidingen Rechtsgeleerdheid, Fiscaal recht en Notarieel recht en de masteropleidingen Rechtsgeleerdheid, Fiscaal recht en Notarieel recht.

De commissie komt, op grond van haar oordelen voor de onderwerpen en facetten uit het accreditatiekader, tot het volgende eindoordeel.

De *bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid* voldoet aan de eisen voor basiskwaliteit die een voorwaarde zijn voor accreditatie.

De *bacheloropleiding Fiscaal recht* voldoet aan de eisen voor basiskwaliteit die een voorwaarde zijn voor accreditatie.

De *bacheloropleiding Notarieel recht* voldoet aan de eisen voor basiskwaliteit die een voorwaarde zijn voor accreditatie.

De *masteropleiding Rechtsgeleerdheid* voldoet aan de eisen voor basiskwaliteit die een voorwaarde zijn voor accreditatie.

De *masteropleiding Fiscaal recht* voldoet aan de eisen voor basiskwaliteit die een voorwaarde zijn voor accreditatie.

De *masteropleiding Notarieel recht* voldoet aan de eisen voor basiskwaliteit die een voorwaarde zijn voor accreditatie.

BIJLAGEN

Bijlage A: Curricula Vitae van de leden van de visitatiecommissie

Dr. mr. J.A.M. (Margreet) Ahsmann (1951) studeerde Nederlands recht aan de Universiteit Leiden. Na haar studie was zij wetenschappelijk medewerker respectievelijk universitair hoofddocent bij de vakgroep rechtshistorische vakken te Leiden. In 1990 promoveerde zij er (cum laude) op een proefschrift over het juridisch onderwijs aan de Leidse juridische faculteit van 1575 - 1630. In 1996 stapte zij over naar de rechterlijke macht en werd rechter in de sector civiel recht van de rechtbank Rotterdam, in 2002 vice-president/ontwikkelingscoördinator. Sinds 2007 is zij tevens verbonden aan SSR (het opleidingsinstituut van de rechterlijke macht) als lector civiel recht. Enkele van haar nevenfuncties zijn: lid van de Commissie Geschiedenis Nederlandse Rechtswetenschap (KNAW), lid van de Commissie civiel effect, lid van het Curatorium van de Nederlandse Orde van Advocaten en lid van het Curatorium van de Haagse Hogeschool.

I.M. (Inge) Beulen LL.B. (1988) studeert sinds 2006 Nederlands recht aan de Radboud Universiteit in Nijmegen. Op dit moment heeft Inge haar masteropleiding in het Burgerlijk recht onderbroken voor een studiekeerperiode in het buitenland. Naast haar studie heeft Inge onder meer drie jaar als vrijwilliger gewerkt bij Stichting Rechtswinkel Venlo. Ook is zij een jaar voorzitter van deze Stichting geweest en heeft ze twee maanden stage gelopen in de advocatuur. Daarnaast werkt Inge als balie-medewerker bij het Bureau Onderwijs van haar faculteit.

Mr. I.C.M. (Irene) de Boer (1986) deed in 2005 eindexamen Gymnasium aan het Emmauscollege te Rotterdam. Vervolgens begon zij in datzelfde jaar aan de studie Recht en Management aan de Universiteit van Tilburg. De eerste jaren van haar studie was zij actief binnen de studievereniging Magister JFT en het medezeggenschapsorgaan fractie Vrijspraak. Daarnaast was zij als student-assistent verbonden aan de vakgroep Sociaal Recht. Van september 2008 tot september 2010 participeerde Irene als student-lid binnen het Faculteitsbestuur van de Tilburgse Rechtenfaculteit. Tevens heeft zij tijdens haar studie stage gelopen, zowel bij de Autoriteit Financiële Markten als bij een groot advocatenkantoor. In begin 2010 is zij afgestudeerd voor de master Recht en Management en begonnen aan haar tweede master Sociaal Recht.

Prof. mr. dr. J.E. (Jenneke) Bosch-Boesjes (1946) is Dean van het University of Groningen Honours College en hoogleraar Ontwikkeling en Differentiatie Academisch Onderwijs, in het bijzonder excellentietrajecten. Daarvoor heeft zij lange tijd bij de juridische faculteit van de Rijksuniversiteit Groningen gewerkt. Van 1985-2001 als universitair (hoofd) docent op het terrein van burgerlijk procesrecht, op welk terrein zij ook in 1991 is gepromoveerd. Van 1996-2001 heeft zij als portefeuillehouder onderwijs deel uitgemaakt van het faculteitsbestuur en van 2001-2009 was zij full time directeur onderwijs van de faculteit. Sedert 1 januari 2009 is zij aangesteld als Dean van het Groningen Honours College.

Prof. dr. C.M. (Kees) Cappon (1953) studeerde Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. In 1992 promoveerde hij op een proefschrift over de opkomst van het testament in het Sticht Utrecht tot het midden van de veertiende eeuw. Kees Cappon is universitair hoofddocent Rechtsgeschiedenis en daarnaast nog bijzonder hoogleraar Geschiedenis van het Notariaat aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Universiteit van Amsterdam.

Dr. D. H.J.M. (Diana) Dolmans (1966) is onderwijskundige en UHD en werkt bij de vakgroep Onderwijsontwikkeling en –Onderzoek/School of Health Professions Education, Faculty of Medicine, Health and Life Sciences, Universiteit Maastricht. Ze studeerde onderwijskunde aan de Katholieke Universiteit Nijmegen en promoveerde in Maastricht. Haar proefschrift ging over probleemgestuurd onderwijs. Ze heeft expertise op het gebied van innovatieve curricula en kwaliteitszorg in het hoger onderwijs. Ze is internationaal bekend vanwege haar onderzoekslijn op

het gebied van probleemgestuurd onderwijs. De afgelopen 20 jaar heeft ze veel internationaal gepubliceerd. Ze is lid van de editorial board van drie vooraanstaande medisch onderwijskundige tijdschriften. Daarnaast is ze lid van het management team van de Master of Health Professions Education, een grotendeels distance-based onderwijsprogramma aan de Universiteit Maastricht. Verder is ze lid van het dagelijks bestuur van het onderzoeksprogramma “Onderzoek van Onderwijs” van de School of Health Professions Education en PhD coördinator van deze onderzoeksgroep.

Dr. E. (Erik) Driessen (1966) behaalde in 1994 zijn doctoraal Onderwijskunde aan de Universiteit van Amsterdam en begon in datzelfde jaar als toetscoördinator bij de faculteit Rechtsgeleerdheid, Universiteit Maastricht. Bij deze universiteit is hij sinds 2000 universitair docent medisch onderwijs bij de capaciteitsgroep Onderwijsontwikkeling & Onderwijs onderzoek, Faculteit der Geneeskunde. In 2008 promoveerde hij op het onderwerp ‘Educating the self-critical doctor’. In zijn onderzoek richt hij zich op het hoger onderwijs en op het stimuleren en beoordelen van leren op de werkplek. Hij heeft gepubliceerd over diverse onderwerpen zoals het gebruik van verschillende toetsvormen in het juridisch onderwijs, portfolio’s en het leren van praktijkervaringen.

Prof. mr. C. (Cees) Flinterman (1944) werd op 17 juni 2008 benoemd tot lid van de Raad van Toezicht - het bestuur - van Aim for human rights. Cees Flinterman heeft uitgebreide ervaring met mensenrechten en internationale betrekkingen. Na een studie Internationaal Recht werkte hij onder meer bij de Universiteit Leiden, de Universiteit van Ghana, het ministerie van Buitenlandse Zaken en de Universiteit Maastricht. Tot oktober 2007 was hij directeur van het Studie- en Informatiecentrum Mensenrechten (SIM) van de Universiteit Utrecht en de landelijke Onderzoeksschool Rechten van de Mens. Hij is nu honorair hoogleraar rechten van de mens aan de Universiteit Utrecht. Cees Flinterman was onder meer plaatsvervangend lid van de VN Subcommissie ter Voorkoming van Discriminatie en Bescherming van Minderheden, vicevoorzitter van de 49ste zitting van de VN-Mensenrechtencommissie (1993) en hoofd van de Nederlandse delegaties naar de 49ste en 50ste zittingen van deze VN-Commissie (1993 en 1994). Hij is sinds 2003 lid van het VN-Comité voor de Uitbanning van Discriminatie tegen Vrouwen.

Prof. dr. R.M.G.E. (René) Foqué (1946) studeerde Rechten en Wijsbegeerte aan de Katholieke Universiteit van Leuven en Franse taal- en letterkunde aan de Université de Lille. Hij is hoogleraar Rechtsfilosofie en Rechtstheorie aan de Faculteiten der Rechtsgeleerdheid van de Katholieke Universiteit Leuven en van de Erasmus Universiteit Rotterdam. Aan het European Inter-University Centre for Human Rights and Democratisation in Venetië doceert hij Philosophy of Human Rights. Hij is directeur van het Leuvense Centrum voor Grondslagenonderzoek van het Recht en correspondent van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Tijdens de periode van 2004 tot 2009 was hij voorzitter van de jury voor de Internationale Spinozaprijs (Spinozalens). Hij is ondervoorzitter van het expertenpaneel rechtsgeleerdheid van het Fonds Wetenschappelijk Onderzoek Vlaanderen te Brussel. Zijn belangrijkste publicaties betreffen de domeinen van het grondslagenonderzoek van het Strafrecht, van het Europees en Internationaal Recht en van de Mensenrechten, van de ideeëngeschiedenis van het recht, de politieke filosofie en de filosofie van het openbaar bestuur.

Prof. mr. A.A. (Stijn) Franken (1967) studeerde Nederlands recht aan de Universiteit van Tilburg en promoveerde in 1993 diezelfde stad op het proefschrift ‘Voeging ad informandum in strafzaken’. Sinds 1994 is hij advocaat, aanvankelijk in Den Haag en sinds 1997 in Amsterdam. Met drie collega's heeft hij thans een kantoor dat zich uitsluitend richt op de rechtsbijstand in strafzaken. Sinds 2002 is hij daarnaast verbonden aan het Willem Pompe Instituut voor Strafrechtswetenschappen van de Universiteit Utrecht, aanvankelijk als hoogleraar

Strafrechtspraktijk en sinds 2006 als (kern)hoogleraar Straf(proces)recht. In die hoedanigheid verzorgt hij onderwijs aan bachelor- en masterstudenten. Daarnaast is hij mede-verantwoordelijk voor het onderwijs aan advocaten die zich willen specialiseren in het straf(proces)recht, in de zogenoemde profileringscursus en de specialisatieopleiding voor strafrechtadvocaten. Hij doceert voorts onder meer in een Grotius-opleiding en in het verband van de Stichting Studiecentrum Rechtspleging. Stijn Franken was tot medio 2010 voorzitter van het Willem Pompe Instituut en van de onderwijscommissie master van het Utrechtse departement rechtsgeleerdheid.

Prof. mr. N. (Niels) Frenk (1962) studeerde tussen 1983 en 1987 rechten aan de VU te Amsterdam. In 1994 promoveerde hij aan de Universiteit Utrecht. Hij werkte vanaf 1993 als wetgevingsjurist bij de Stafafdeling Wetgeving Nieuw BW, thans de Directie Wetgeving, Sector Privaatrecht, van het Ministerie van Justitie. Sedert 1998 raadadviseur bij deze Directie. Sinds 2005 is hij bijzonder hoogleraar aansprakelijkheids- en verzekeringsrecht aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.

Mr. M.C. (Marian) van Gestel (1954) behaalde in 1984 haar doctoraal Nederlands recht aan de Universiteit Utrecht. Zij is universitair hoofddocent aan het Molengraaff Instituut (faculteit REBO) en is sinds 1985 als docent verbonden aan de UU. In 2005 werd zij aangesteld als bestuurslid van het Utrecht Law College (ULC) dat zij mede oprichtte. Tevens is zij voorzitter van de toetsingcommissie van de Basis Kwalificatie Onderwijs (BKO) en maakt zij deel uit van de programmaleiding van het excellent master tracé (EMT).

Mr. H.F.M. (Hans) Hofhuis (1946) studeerde rechten te Nijmegen en Amsterdam (UvA). Na functies bij de UvA, de Tweede Kamer en het ministerie van VRO (het laatst als hoofd van het bureau van de secretaris-generaal) is hij sinds 1977 werkzaam in de rechtspraak. Hij was tot eind 1996 verbonden aan de rechtbank Utrecht, het laatst als coördinerend vice-president en sectorvoorzitter. Van 1996 tot 2001 was hij president van de rechtbank 's-Hertogenbosch en van 2001 tot begin 2008 president van de rechtbank 's-Gravenhage. Sindsdien is hij bij deze rechtbank werkzaam in een louter rechterlijke functie. Daarnaast is hij o.m. voorzitter van de Nederlandse Juristen-Vereniging, van de redactie van het Tijdschrift voor de rechterlijke macht (Trema) en van het College van Beroep van het Nederlands Instituut van Psychologen en vicevoorzitter van het Scheidsgerecht Gezondheidszorg. Hij treedt op als docent o.m. bij het Studiecentrum Rechtspleging en publiceert geregeld over de rechtspleging.

M.V. (Misja) Leikin LL.B. (1985) is student van de masteropleiding Privaatrecht alsmede de masteropleiding International Business Law aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Hij volgde zijn bacheloropleiding aan zowel de Vrije Universiteit als aan de Universiteit van Bologna. Tijdens zijn studie was hij een jaar lang student-assistent aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Vrije Universiteit en was hij studentlid van de Opleidingscommissie Rechtsgeleerdheid aan dezelfde faculteit.

E.J.H. (Erik) Poorthuis, BA, LL.B. (1985) volgt de masteropleiding Civiel Recht aan de Universiteit Leiden. Aan deze universiteit haalde hij in juni 2008 zijn bachelordiploma Geschiedenis, en in 2009 zijn diploma Rechtsgeleerdheid. Sinds mei 2009 is hij student-assistent bij de afdeling Onderwijsbeleid van de Universiteit Leiden.

Prof. mr. J.G.J. (Jac) Rinkes (1959) studeerde rechten aan de (toenmalige) Katholieke Hogeschool Tilburg en promoveerde in 1992 aan de (toenmalige) Rijksuniversiteit Limburg. Hij is hoogleraar privaatrecht aan de Open Universiteit, bijzonder hoogleraar Europees consumentenrecht, Maastricht University. Daarnaast is hij raadsheer-plaatsvervanger in het Gerechtshof te Arnhem, rechter-plaatsvervanger in de Rechtbank Rotterdam en

plaatsvervangend bestuurslid van het College voor Examen. Hij is redacteur van (ondermeer) het Tijdschrift voor Consumentenrecht en Handelspraktijken, het Nederlands Tijdschrift voor Handelsrecht en het European Journal of Commercial Contract Law.

Prof. dr. J.W.F. (Jan) van Tartwijk (1961) is hoogleraar toegepaste onderwijskunde aan de faculteit Sociale Wetenschappen van de Universiteit Utrecht. Hij geeft daar leiding aan de afdeling Onderwijsadvies en Training. Eerder was hij als hoofddocent verbonden aan de universitaire lerarenopleiding van de Universiteit Leiden, werkte hij als onderwijsadviseur en onderzoeker bij de faculteit Geneeskunde van de Universiteit Maastricht, en als universitair docent aan het IVLOS, een instituut dat de onderwijskundige dienstverlening en de lerarenopleiding voor de Universiteit Utrecht verzorgde en dat inmiddels is opgegaan in de faculteit Sociale Wetenschappen van die universiteit. In zijn onderzoek richt hij zich zowel op het hoger, medisch als voortgezet onderwijs. Hij heeft gepubliceerd over uiteenlopende onderwerpen zoals het werken met portfolio's voor leren en beoordelen en de betekenis van het gedrag van docenten voor de aard van communicatieprocessen in onderwijs.

Prof. dr. J.W. (Jaap) Zwemmer (1945) is emeritus hoogleraar Belastingrecht aan de Universiteit van Amsterdam. Zwemmer studeerde Notarieel recht (afgestudeerd in 1968) en Fiscaal recht (afgestudeerd in 1971) aan de Universiteit van Amsterdam. In 1975 promoveerde hij. Hij was diverse malen decaan van de juridische faculteit en ook eenmaal van de economische faculteit van de UvA en was lid van de Raad van Toezicht van het AMC/UvA. In 2007 was Zwemmer interim-rector magnificus van de UvA en in 2008/2009 interim-decaan van het Academisch Centrum Tandheelkunde Amsterdam (ACTA). Hij is lid van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen en redacteur van diverse fiscale tijdschriften. Naast zijn universitaire werkzaamheden is hij raadsheer-plaatsvervanger in de gerechtshoven van Arnhem, 's-Hertogenbosch en Amsterdam.

Bijlage B: Samenstelling van de subcommissies

Voor ieder bezoek aan een van de tien deelnemende universiteiten is een subcommissie samengesteld. In deze bijlage worden de samenstellingen van deze subcommissies gegeven, evenals de bezoekdata.

Erasmus Universiteit Rotterdam

Bezoekdata: 22 t/m 23 september 2010
Subcommissie: prof. dr. C. Flinterman (voorzitter)
prof. dr. C.M. Cappon
prof. mr. N. Frenk
prof. dr. J.W.F. van Tartwijk
prof. mr. J.G.J. Rinkes
I.M. Beulen LL.B.

Rijksuniversiteit Groningen

Bezoekdata: 19 t/m 21 oktober 2010
Subcommissie: prof. dr. J.W. Zwemmer (voorzitter)
prof. mr. J.G.J. Rinkes
prof. mr. N. Frenk
prof. dr. C.M. Cappon
prof. dr. J.W.F. van Tartwijk
I.M. Beulen LL.B.

Universiteit van Amsterdam

Bezoekdata: 27 t/m 29 oktober 2010
Subcommissie: prof.dr. R.M.G.E. Foqué (voorzitter)
prof. mr. N. Frenk
prof. mr. J.E. Bosch-Boesjes
prof. dr. J.W.F. van Tartwijk
I.C.M. de Boer LL.M.

Maastricht University

Bezoekdata: 9 t/m 11 november 2010
Subcommissie: prof. dr. J.W. Zwemmer (voorzitter)
prof. mr. J.E. Bosch-Boesjes
prof. mr. A.A. Franken
prof. dr. J.W.F. van Tartwijk
prof. dr. C.M. Cappon
I.C.M. de Boer LL.M.

Universiteit van Tilburg

Bezoekdata: 16 t/m 18 november 2010
Subcommissie: prof. dr. J.W. Zwemmer (voorzitter)
prof.dr. R.M.G.E. Foqué
prof. dr. J.W.F. van Tartwijk
prof. mr. J.G.J. Rinkes
dr. mr. M.J.A.M. Ahsmann
I.M. Beulen LL.B.

Radboud Universiteit Nijmegen

Bezoekdata: 7 t/m 9 december 2010
Subcommissie: prof. dr. J.W. Zwemmer (voorzitter)
prof. mr. J.E. Bosch-Boesjes
prof. mr. N. Frenk
mr. H.F.M. Hofhuis
prof. dr. J.W.F. van Tartwijk
M.V. Leikin LL.B.

Vrije Universiteit Amsterdam

Bezoekdata: 3 en 4 februari 2011
Subcommissie: prof. dr. J.W. Zwemmer (voorzitter)
prof. mr. J.E. Bosch-Boesjes
prof.dr. R.M.G.E. Foqué
E.J.H. Poorthuis, BA, LL.B
mr. M.C. van Gestel
prof. mr. A.A. Franken

Open Universiteit

Bezoekdata: 10 en 11 februari 2011
Subcommissie: prof. dr. J.W. Zwemmer (voorzitter)
prof. mr. J.E. Bosch-Boesjes
prof.dr. R.M.G.E. Foqué
M.V. Leikin LL.B.
prof. mr. A.A. Franken
dr. D.H.J.M. Dolmans

Universiteit Utrecht

Bezoekdata: 22 t/m 24 maart 2011
Subcommissie: prof. dr. J.W. Zwemmer (voorzitter)
prof. mr. J.E. Bosch-Boesjes
prof. mr. J.G.J. Rinkes
I.C.M. de Boer LL.M.
dr. mr. M.J.A.M. Ahsmann
dr. E. Driessen

Universiteit Leiden

Bezoekdata: 4 en 5 april 2011
Subcommissie: prof. dr. J.W. Zwemmer (voorzitter)
prof. mr. J.G.J. Rinkes
prof. dr. C.M. Cappon
prof. mr. N. Frenk
M.V. Leikin LL.B.
mr. M.C. van Gestel

Bijlage C: Programma van het bezoek

Dag 0	3 april 2011	
18.30	Aankomst commissieleden	
19.00	Diner en voorbereidende vergadering (intern) in het hotel	
Dag 1	4 april 2011	
08.45 – 09.00	Ontvangst commissie door Faculteitsbestuur	
09.00 – 10.30	Vorbereidende vergadering commissieleden (intern)	
10.30 – 11.30	Introducerende vergadering inhoudelijk verantwoordelijken	
11.30 – 12.15	Gesprek met studenten over het eerste jaar van de bacheloropleidingen	
12.15 – 13.00	Lunch + voorbereiding facultaire facetten en Notarieel recht	
	<i>Commissie groep 1</i> J. Zwemmer C. Cappon M. Van Gestel	<i>Commissie groep 2</i> N. Frenk J. Rinkes M. Leikin
13.00 – 13.45	Studenten- ba 2+3 en ma Notarieel recht	Studenten- over facultaire facetten (verspreid over alle opleidingen)
13.45 – 14.30	Docenten- ba en ma Notarieel recht	Docenten- over facultaire facetten (verspreid over alle opleidingen)
14.30 – 14.45	Nabespreking Notarieel recht en facultaire facetten	
14.45 – 15.00	Pauze + voorbereiding Fiscaal recht en Rechtsgeleerdheid	
15.00 – 15.45	Studenten- ba 2+3 en ma Fiscaal recht	Studenten- ba 2+3 Rechtsgeleerdheid
15.45 – 16.30	Docenten- ba en ma Fiscaal recht	Studenten- ma Rechtsgeleerdheid
16.30 – 16.45	Nabespreking Fiscaal recht en Rechtsgeleerdheid	
16.45 – 17.00	Pauze + voorbereiding op alumni + docenten Rechtsgeleerdheid	
17.00 – 17.45	Alumni - alle masteropleidingen	Docenten- ba en ma Rechtsgeleerdheid
19.00	Diner met faculteitsbestuur	
Dag 2	5 april 2011	
09.00 – 09.30	Nabespreken gesprek alumni, voorbespreken dag 2	
09.30 – 10.15	Studentleden OC's (vertegenwoordiging uit alle OC's)	
10.15 – 11.00	Docentleden OC's (vertegenwoordiging uit alle OC's)	
11.00 – 11.15	Pauze	
11.15 – 12.00	Examencommissie(s) en studieadviseurs	
12.00 – 13.00	Pauze	
13.00 – 13.15	Ontmoeting met vice-rector, prof. dr. Van Dam-Mieras	
13.15 - 13.45	Rondleiding	Eventueel spreekuur
13.45 – 14.30	Vorbereiden gesprek formeel verantwoordelijken	
14.30 – 15.30	Formeel verantwoordelijken	
15.30 – 17.00	Vaststellen oordeel commissie	
17.00 – 17.15	Mondelinge presentatie voorlopige bevindingen	
17.15	Receptie	

Bijlage D. Doelstellingen en eindtermen

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid

Kennis, inzicht en academische houding

1. De bachelor heeft kennis van en inzicht in het geldende recht en de begrippen van het recht alsmede in de systematiek van het recht en de grondslagen en beginselen waarop het rechtssysteem berust.
2. De bachelor heeft grondige kennis van en inzicht in de volgende deelgebieden:
  - a. burgerlijk recht en het burgerlijk procesrecht,
  - b. strafrecht, inclusief het strafprocesrecht,
  - c. staats- en bestuursrecht, inclusief het bestuursprocesrecht, en
  - d. internationaal en Europees recht alsmede de relatie tot en doorwerking daarvan in het Nederlandse recht.
3. De bachelor heeft basiskennis van o.a. de deelgebieden belastingrecht, ondernemingsrecht, rechtsfilosofie, (bedrijfs-)economie, sociaal recht en geschiedenis van het recht.
4. De bachelor is vertrouwd met de grondslagen van het recht, van de metajuridische aspecten daarvan, en heeft besef van de eigen aard van de rechtsbeoefening.
5. De bachelor heeft kennis van de wordingsgeschiedenis van het recht, van de historisch-comparatistische, rechtsvergelijkende noties van het recht. Hij is in staat het recht te begrijpen als discursieve grootheid – als het altijd voorlopige resultaat van meningsvorming en dogmatiek – en heeft inzicht in de wijze waarop het systeem van het recht en het positieve recht met elkaar verbonden zijn.
6. De bachelor heeft inzicht in de sociaal-maatschappelijke, politieke, ethische en wetenschappelijke context waarin het recht zich ontwikkelt en manifesteert en is in staat om vanuit het systeem van het recht kritisch te reflecteren op het recht

Academische en professionele juridische vaardigheden

7. De bachelor is in staat om juridische teksten, waaronder jurisprudentie, wetgeving en wetenschappelijke literatuur, te begrijpen en te analyseren en voor niet-juridische lezers toegankelijk te maken.
8. De bachelor is in staat om een eenvoudig juridisch onderzoek te doen, heeft zich daartoe aan de hand van basisnoties van de wetenschapsfilosofie en de onderzoeks- en wetenschapsmethodologie geoefend in het hanteren van wetenschappelijk instrumentarium en het in de praktijk vlot verzamelen en interpreteren van relevante juridische informatie (zowel in papieren als in digitale versies). Hij is getraind in het scherp onderscheiden van feiten en meningen en het onderscheiden van hoofd- en bijzaken.
9. De bachelor heeft zich geoefend in het geven van een juridisch gefundeerd antwoord op vragen uit de praktijk in de vorm van een advies, requisitoir, pleidooi, vonnis, enz.
10. De bachelor is in staat om een goed juridisch betoog te schrijven (duidelijke en afgebakende probleemstelling formuleren met een goede opbouw, constructie, juridische argumentatie, conclusie en leesbaarheid) en dit mondeling te presenteren.
11. De bachelor is in staat om een beargumenteerde positie in te nemen in een juridisch debat, en om een standpunt en oordeel te verwoorden met kracht van argumenten.
12. De bachelor is in staat om de vaardigheden genoemd onder 8 tot en met 11 zowel schriftelijk als mondeling helder, duidelijk en gestructureerd en binnen een bepaalde tijdsperiode uit te oefenen.

Algemene kwalificatie:

13. De bachelor beschikt over de juridische kennis, inzicht en vaardigheden die vereist zijn:
- voor toelating tot de vervolgstudie van een juridische master;
  - om op het niveau van paralegal werkzaam te zijn in veelal ondersteunende, algemeen-juridisch georiënteerde beroepen binnen zowel de publieke als private sector, dat wil zeggen in functies bij centrale en decentrale overheden en bij het bedrijfsleven;
  - om na het volgen van een master met tenminste 60 ec aan juridische vakken toegelaten te worden tot een van de zogenaamde toga-beroepen (dat wil zeggen daarna voldoet aan het zogenoemde Civiel Effect).

Combinatiestudie Rechtsgeleerdheid-Bedrijfswetenschappen

Kennis, inzicht en academische houding

- De bachelor heeft kennis van en inzicht in het geldende recht en de begrippen van het recht alsmede in de systematiek van het recht en de grondslagen en beginselen waarop het rechtssysteem berust.
- De bachelor heeft grondige kennis van en inzicht in de volgende deelgebieden:
  - burgerlijk recht en het burgerlijk procesrecht,
  - strafrecht, inclusief het strafprocesrecht,
  - staats- en bestuursrecht, inclusief het bestuursprocesrecht,
  - internationaal en Europees recht, en internationaal management en ondernemerschap
  - bedrijfswetenschappen, waaronder de deelgebieden financieel management, externe financiële verslaggeving, marketing en strategie, management accounting, en human resource management.
- De bachelor heeft basiskennis van o.a. de deelgebieden belastingrecht, sociaal recht, en rechtsfilosofie.
- De bachelor is vertrouwd met de grondslagen van het recht, van de metajuridische aspecten daarvan, en heeft besef van de eigen aard van de rechtsbeoefening.
- De bachelor is in staat het recht te begrijpen als discursieve grootheid – als het altijd voorlopige resultaat van meningsvorming en dogmatiek – en heeft inzicht in de wijze waarop het systeem van het recht en het recht met elkaar verbonden zijn.
- De bachelor heeft inzicht in de sociaal-maatschappelijke, politieke en ethische context waarin het recht zich ontwikkelt en manifesteert en is in staat om vanuit het systeem van het recht kritisch te reflecteren op het recht.
- De bachelor heeft kennis van en inzicht in het wetenschappelijk domein van de bedrijfswetenschappen waaronder inzicht in de samenhang tussen de belangrijkste disciplines binnen dit domein.

Juridische en bedrijfswetenschappelijke kennis en professionele vaardigheden

- De bachelor is in staat om juridische teksten, waaronder jurisprudentie, wetgeving en wetenschappelijke literatuur, te begrijpen en te analyseren, en voor niet-juridische lezers toegankelijk te maken.
- De bachelor is in staat om een eenvoudig juridisch en bedrijfswetenschappelijk onderzoek te doen, heeft zich daartoe aan de hand van basisnoties van de wetenschapsfilosofie en de onderzoeks- en wetenschapsmethodologie geoefend in het hanteren van wetenschappelijk instrumentarium en het in de praktijk vlot verzamelen en interpreteren van juridische en bedrijfswetenschappelijke informatie (zowel in papieren als in digitale versies). Hij is getraind in het scherp onderscheiden van feiten en meningen, en het onderscheiden van hoofd- en bijzaken.

10. De bachelor heeft zich grondig geoefend in het geven van een juridisch en bedrijfswetenschappelijk gefundeerd antwoord op vragen uit de praktijk in de vorm van een advies, requisitoir, pleidooi, vonnis, enz.
11. De bachelor is in staat om een goed juridisch betoog te schrijven (duidelijke en afgebakende probleemstelling formuleren, juridisch argumenteren, opbouw, constructie, leesbaarheid) en om dit mondeling te presenteren.
12. De bachelor kan bedrijfswetenschappelijk analyseren en rapporteren (probleemstelling formuleren, opbouw, bedrijfswetenschappelijk argumenteren, analyse, concluderen) en is in staat om dit mondeling te presenteren.
13. De bachelor is in staat om een beargumenteerde positie in te nemen in een juridisch en bedrijfswetenschappelijk debat, en om een standpunt en oordeel te verwoorden met kracht van argumenten.
14. De bachelor is niet alleen in staat om de vaardigheden onder 8 t/m 13 zowel schriftelijk als mondeling helder, duidelijk en gestructureerd uit te oefenen, maar dat tevens binnen een bepaalde tijdspanne te doen.

Algemene kwalificatie

15. De bachelor beschikt over de juridische kennis, inzicht en vaardigheden die vereist zijn:
  - a. voor toelating tot de vervolgstudie van een juridische master;
  - b. om op het niveau van paralegal werkzaam te zijn in veelal ondersteunende, algemeen-juridisch georiënteerde beroepen en in beroepen waarvoor bedrijfskennis en financieel-economische deskundigheid vereist is, binnen zowel de private als publieke sector, dat wil zeggen in functies bij het bedrijfsleven en bij centrale en decentrale overheden;
  - c. om na het volgen van een master met tenminste 60 EC aan juridische vakken én na het zo nodig met goed gevolg afleggen van een tentamen van het vak ‘Straf- en strafprocesrecht’ op het niveau van het 2e of 3e studiejaar van een universitaire juridische opleiding indien dit vak geen deel uitmaakt van het bachelor examen van de combinatiestudie Rechtsgeleerdheid-Bedrijfswetenschappen, toegelaten te worden tot een van de zogenaamde toga-beroepen (dat wil zeggen te voldoen aan het zogenoemde Civiel Effect).

Combinatiestudie Rechtsgeleerdheid-Economie

Kennis, inzicht en academische houding

1. De bachelor heeft kennis van en inzicht in het geldende recht en de begrippen van het recht alsmede in de systematiek van het recht en de grondslagen en beginselen waarop het rechtssysteem berust.
2. De bachelor heeft grondige kennis van en inzicht in de volgende deelgebieden:
  - a. burgerlijk recht en het burgerlijk procesrecht,
  - b. staats- en bestuursrecht, inclusief het bestuursprocesrecht,
  - c. internationaal en Europees recht, alsmede de relatie tot en doorwerking daarvan in het Nederlandse recht, en
  - d. economie, waaronder de deelgebieden internationale economie, Europese economische integratie, economie van de publieke sector, rechtseconomie, financieel-economisch- en sociaal-economisch beleid.
3. De bachelor heeft basiskennis van o.a. de deelgebieden belastingrecht, sociaal recht, strafrecht inclusief het strafprocesrecht, rechtsfilosofie en geschiedenis van het recht.
4. De bachelor is vertrouwd met de grondslagen van het recht, van de metajuridische aspecten daarvan, en heeft besef van de eigen aard van de rechtsbeoefening in het algemeen en in combinatie met het wetenschappelijk domein van de economie in het bijzonder.

5. De bachelor is in staat het recht te begrijpen als discursieve grootheid – als het altijd voorlopige resultaat van meningsvorming en dogmatiek – en heeft inzicht in de wijze waarop het systeem van het recht en het recht met elkaar verbonden zijn.
6. De bachelor heeft inzicht in de sociaal-maatschappelijke, politieke en ethische context waarin het recht zich ontwikkelt en manifesteert en is in staat om vanuit het systeem van het recht kritisch te reflecteren op het recht.
7. De bachelor heeft kennis van en inzicht in het wetenschappelijk domein van de economie waaronder inzicht in de samenhang tussen de belangrijkste disciplines binnen dit domein.

Juridische en economische kennis en professionele vaardigheden

8. De bachelor is in staat om juridische teksten waaronder jurisprudentie, wetgeving en wetenschappelijke, literatuur te begrijpen en te analyseren, en voor niet-juridische lezers toegankelijk te maken.
9. De bachelor is in staat om een eenvoudig juridisch onderzoek te doen, heeft zich daartoe aan de hand van basisnoties van de wetenschapsfilosofie en de onderzoeks- en wetenschapsmethodologie geoefend in het hanteren van wetenschappelijk instrumentarium en het in de praktijk vlot verzamelen en interpreteren van juridische en economische informatie, zowel in papieren als in digitale versies. Hij is getraind in het scherp onderscheiden van feiten en meningen, en het onderscheiden van hoofd- en bijzaken.
10. De bachelor heeft zich grondig geoefend in het geven van een juridisch en economisch gefundeerd antwoord op vragen uit de praktijk in de vorm van een advies, requisitoir, pleidooi, vonnis, enz.
11. De bachelor is in staat om een goed juridisch betoog te schrijven (duidelijke en afgebakende probleemstelling formuleren, juridisch argumenteren, opbouw, constructie, leesbaarheid) en om dit mondeling te presenteren.
12. De bachelor kan economisch analyseren en rapporteren (probleemstelling formuleren, opbouw, economisch argumenteren, analyse, concluderen) en is in staat om dit mondeling te presenteren.
13. De bachelor is in staat om een beargumenteerde positie in te nemen in een juridisch en/of economisch debat, en om een standpunt en oordeel te verwoorden met kracht van argumenten.
14. De bachelor is niet alleen in staat om de vaardigheden onder 8 t/m 13 zowel schriftelijk als mondeling helder, duidelijk en gestructureerd uit te oefenen, maar dat tevens binnen een bepaalde tijdspanne te doen

Algemene kwalificatie

15. De bachelor beschikt over de juridische kennis, inzicht en vaardigheden die vereist zijn:
  - a. voor toelating tot de vervolgstudie van een juridische (doorstroom-)master;
  - b. om op het niveau van (para)legal werkzaam te zijn in veelal ondersteunende algemeen-juridisch georiënteerde beroepen en in beroepen waarvoor economische kennis en deskundigheid vereist is, binnen zowel de private als publieke sector, dat wil zeggen in functies bij het bedrijfsleven en het ‘maatschappelijk middenveld’ en bij centrale en decentrale overheden;
  - c. om na het volgen van een master met tenminste 60 EC aan juridische vakken én na het met goed gevolg afleggen van een tentamen van het vak ‘Straf- en strafprocesrecht’ op het niveau van het 2e of 3e studiejaar van een universitaire juridische opleiding (indien dit vak geen deel uitmaakt van het bachelor examen van de combinatiestudie Rechtsgeleerdheid-Economie), toegelaten te worden tot een van de zogenaamde toga-beroepen (dat wil zeggen te voldoen aan het zogenoemde Civiel Effect).

Kennis, inzicht en academische houding

1. De bachelor heeft kennis van en inzicht in het geldende materiële en formele belastingrecht en de begrippen van het recht alsmede in de systematiek van het recht en de grondslagen en beginselen waarop het fiscale rechtssysteem berust.
2. De bachelor heeft grondige kennis van en inzicht in met name de volgende deelgebieden van het belastingrecht:
  - a. belastingtheorieën en belastingbeginselen,
  - b. heffingssysteem en systeem van rechtsbescherming,
  - c. inkomstenbelasting,
  - d. vennootschapsbelasting,
  - e. omzetbelasting,
  - f. Europees belastingrecht en internationaal belastingrecht en de doorwerking daarvan in het Nederlandse belastingrecht,alsmede de samenhang tussen de deelgebieden a t/m f.
3. De bachelor heeft basiskennis van de deelgebieden burgerlijk recht, staats- en bestuursrecht, straf- en strafprocesrecht (in het bijzonder fiscaal strafrecht), internationaal en Europees recht, rechtseconomie en bedrijfseconomie, openbare financiën, loonbelasting, overdrachtsbelasting en dividendbelasting.
4. De bachelor is vertrouwd met de grondslagen van het recht in het algemeen, van de metajuridische aspecten daarvan, en heeft besef van de eigen aard van de (fiscale) rechtsbeoefening.
5. De bachelor heeft kennis van de wordingsgeschiedenis van het (fiscale) recht en is in staat het (belasting)recht te begrijpen als discursieve grootheid – als het altijd voorlopige resultaat van meningsvorming en dogmatiek - en heeft inzicht in de wijze waarop het systeem van het recht en het (fiscale) positieve recht met elkaar verbonden zijn.
6. De bachelor heeft inzicht in de sociaal-maatschappelijke, politieke, ethische en wetenschappelijke context waarin het (fiscale) recht zich ontwikkelt en manifesteert en is in staat om vanuit het systeem van het (belasting)recht kritisch te reflecteren op het (belasting)recht.

Academische en professionele vaardigheden

7. De bachelor is in staat om juridische teksten, waaronder fiscale wetgeving, beleidsbesluiten, jurisprudentie en wetenschappelijke literatuur, te begrijpen en te analyseren, en voor niet-juridische lezers toegankelijk te maken.
8. De bachelor is in staat om eenvoudig fiscaal-juridisch onderzoek te doen, heeft zich daartoe aan de hand van basisnoties van de wetenschapsfilosofie en de onderzoeks- en wetenschapsmethodologie geoefend in het hanteren van wetenschappelijk instrumentarium en het in de praktijk vlot verzamelen en interpreteren van fiscaal-juridische informatie (zowel in papieren als in digitale versies). Hij is getraind in het scherp onderscheiden van feiten en meningen, en het onderscheiden van hoofd- en bijzaken.
9. De bachelor heeft zich grondig geoefend in het geven van een (fiscaal-)juridisch gefundeerd antwoord op vragen uit de praktijk in de vorm van een belastingadvies aan een cliënt, een door een belastinginspecteur opgestelde uitspraak op bezwaar, een uitspraak van de feitenrechter of cassatierechter, enz.
10. De bachelor is in staat om een goed fiscaal-juridisch betoog te schrijven (duidelijke en afgebakende probleemstelling formuleren met een goede opbouw, constructie, juridisch argumentere conclusie, leesbaarheid) en om dit mondeling te presenteren.
11. De bachelor is in staat om een beargumenteerde positie in te nemen in een fiscaal-juridisch debat, en om een standpunt en oordeel te verwoorden met kracht van argumenten.

12. De bachelor is in staat om de vaardigheden onder 8 t/m 11 zowel schriftelijk als mondeling helder, duidelijk en gestructureerd en binnen een bepaalde tijdspanne uit te oefenen.

Algemene kwalificatie

13. De bachelor beschikt over de juridische kennis, inzicht en vaardigheden die vereist zijn:
- voor toelating tot de vervolgstudie van een fiscale master;
  - om op het niveau van paralegal werkzaam te zijn in veelal ondersteunende, algemeen-juridisch en fiscaal-juridisch georiënteerde beroepen binnen zowel de publieke als private sector, dat wil zeggen in functies bij centrale en de centrale overheden en bij het bedrijfsleven;
  - om na het volgen van een master met tenminste 60ec aan juridische vakken én na het met goed gevolg afleggen van tentamens van de vakken ‘Burgerlijk procesrecht’, ‘Straf- en strafprocesrecht’ en ‘Goederenrecht’ op het niveau van het 2e of 3e studiejaar van een universitaire juridische opleiding indien deze vakken geen deel uitmaken van het bachelor examen fiscaal recht, toegelaten te worden tot een van de zogenaamde toga-beroepen (dat wil zeggen te voldoen aan het zogenoemde Civiel Effect.

Bacheloropleiding Notarieel recht

Kennis, inzicht en academische houding

- De bachelor heeft kennis van en inzicht in het geldende recht en de begrippen van het recht alsmede in de systematiek van het recht en de grondslagen en beginselen waarop het rechtssysteem berust.
- De bachelor heeft grondige kennis van en inzicht in de volgende deelgebieden van het burgerlijk recht, mede in hun onderlinge samenhang en vanuit notarieel perspectief:
  - het verbintenissenrecht en het goederenrecht,
  - het ondernemingsrecht, in het bijzonder het rechtspersonen- en vennootschapsrecht,
  - het recht met betrekking tot registergoederen,
  - het huwelijksvermogensrecht
    - het erfrecht,
    - het executierecht.
- De bachelor heeft kennis van en inzicht in:
  - het burgerlijk procesrecht,
  - het beslag- en faillissementsrecht
  - het bestuursrecht,
  - de bedrijfseconomie,
  - de Europeesrechtelijke aspecten van het recht, alle vooral voor zover van belang van de notariële praktijkuitoefening.
- De bachelor heeft voorts basiskennis van de deelgebieden staatsrecht, straf- en strafprocesrecht, rechtsfilosofie, en geschiedenis van het Europese privaatrecht.
- De bachelor is vertrouwd met de grondslagen van het recht, van de metajuridische aspecten daarvan, en heeft besef van de eigen aard van de rechtsbeoefening in het algemeen en die van het notariaat in het bijzonder.
- De bachelor heeft kennis van de wordingsgeschiedenis van het (notariële) recht en van de historisch-comparatistische, rechtsvergelijkende noties van het recht. Hij is in staat het recht te begrijpen als discursieve grootheid – als het altijd voorlopige resultaat van meningsvorming en dogmatiek – en heeft inzicht in de wijze waarop het systeem van het recht en het (notariële) positieve recht met elkaar verbonden zijn.

7. De bachelor heeft inzicht in de sociaal-maatschappelijke, politieke, ethische en wetenschappelijke context waarin het (notariële) recht zich ontwikkelt en manifesteert en is in staat om vanuit het systeem van het recht kritisch te reflecteren op het (notariële) recht.

Academische en professionele vaardigheden

8. De bachelor is in staat om juridische teksten waaronder jurisprudentie, wetgeving en wetenschappelijke literatuur, te begrijpen en te analyseren, en voor niet-juridische lezers toegankelijk te maken.
9. De bachelor is in staat om een eenvoudig (notarieel-)juridisch onderzoek te doen, heeft zich daartoe aan de hand van basisnoties van de wetenschapsfilosofie en de onderzoeks- en wetenschapsmethodologie geoefend in het hanteren van wetenschappelijk instrumentarium en het in de praktijk vlot verzamelen en interpreteren van juridische informatie (zowel in papieren als in digitale versies). Hij is getraind in het scherp onderscheiden van feiten en meningen, en het onderscheiden van hoofd- en bijzaken.
10. De bachelor is in staat om een goed notarieel-juridisch gefundeerd antwoord te formuleren op vragen uit de wetenschap en de praktijk. En hij is in staat om een goed juridisch betoog te schrijven (duidelijke en afgebakende probleemstelling formuleren, met een goede opbouw, constructie, juridische argumentatie, conclusie en leesbaarheid).
11. De bachelor is in staat om een beargumenteerde positie in te nemen in een notarieel-juridisch debat, en om een standpunt en oordeel te verwoorden met kracht van argumenten.
12. De bachelor is in staat om de vaardigheden onder 8 t/m 11 zowel schriftelijk als mondeling helder, duidelijk en gestructureerd en binnen een bepaalde tijdspanne uit te oefenen

Algemene kwalificatie

13. De bachelor beschikt over de juridische kennis, inzicht en vaardigheden die vereist zijn:
  - a. voor toelating tot de vervolgstudie van een masteropleiding notarieel recht;
  - b. om op het niveau van paralegal werkzaam te zijn in veelal ondersteunende, algemeen-juridische en notarieel georiënteerde beroepen binnen zowel de publieke als private sector, dat wil zeggen in functies bij centrale en de decentrale overheden en bij het bedrijfsleven;
  - c. om na het volgen van een master met tenminste 60ec aan juridische vakken én na het zo nodig met goed gevolg afleggen van een tentamen van het vak ‘Straf- en strafprocesrecht’ op het niveau van het 2e of 3e studiejaar van een universitaire juridische opleiding indien dit vak geen deel uitmaakt van (de vrije keuzeruimte van) het bachelor examen Notarieel recht, toegelaten te worden tot een van de zogenaamde toga-beroepen (dat wil zeggen te voldoen aan het zogenoemde Civiel Effect.

Masteropleiding Rechtsgeleerdheid

Kennis en inzicht

1. De master heeft grondige kennis van en diepgaand inzicht in het geldende recht en in de grondbeginselen en de systematiek daarvan alsmede in de onderlinge samenhang van de rechtsbronnen.
2. De master heeft grondige kennis van en diepgaand inzicht in het deelgebied waarop de desbetreffende specialisatie van de master betrekking heeft, te weten civiel recht, staats- en bestuursrecht, straf- en strafprocesrecht, ondernemingsrecht, internationaal publiekrecht, Europees recht, en encyclopedie en filosofie van het recht, elk met inbegrip van de bijbehorende Europese en internationale dimensie.
3. De master heeft kennis van en inzicht in:
  - a. de samenhang tussen de deelgebieden, en wel ten minste op theoretisch niveau,
  - b. de maatschappelijke context waarbinnen het recht functioneert, en

- c. de hoofdlijnen, systematiek en betekenis van rechtsvinding en rechtsvorming en/of van de uitvoering en handhaving van het recht.

Academische en andere vaardigheden

4. De master is in staat om meer complexe problemen – in de vorm van concrete casus dan wel abstracte diepgaand en in onderling verband te analyseren en te interpreteren, daarbij sociaal-maatschappelijke, politieke en rechtshistorische aspecten te betrekken, daarover kritische vragen te stellen en originele en creatieve juridische oplossingen aan te dragen. De master is verder in staat om dit mondeling en schriftelijk helder te presenteren, zowel voor vakgenoten als voor niet-juristen.
5. De master is in staat om zich op basis van wetenschappelijk verantwoorde feiten en gegevens en op basis van een beargumenteerde, verantwoorde en controleerbare afweging zelfstandig een mening te vormen over juridisch-maatschappelijke vraagstukken.
6. De master is in staat om wetenschappelijke debatten op het desbetreffende deelgebied genoemd in 2. te volgen en te begrijpen en daaraan deel te nemen.
7. De master heeft inzicht in juridisch-wetenschappelijke onderzoeksmethoden en is in staat deze toe te passen met het oog op een zelfstandig rechtswetenschappelijk onderzoek van enige omvang op academisch niveau (zoals probleemstelling formuleren, verzamelen van informatie, interpreteren van gegevens, conclusies trekken, evalueren en aanbevelingen en suggesties doen voor verder onderzoek).

Algemene kwalificatie

8. De master beschikt over de juridische kennis, inzicht en vaardigheden die vereist zijn voor:
  - a. Wetenschappelijk onderzoek dat tot de academische promotie leidt,
  - b. Toelating tot een van de zogenaamde toga-beroepen (dat wil zeggen voldoet aan het zogenoemde Civiel Effect),
  - c. Een juridische functie op academisch niveau binnen de publieke en private sector, en bij Europese en internationale organisaties.

Masteropleiding Fiscaal recht

Kennis en inzicht

1. De master heeft grondige kennis van en diepgaand inzicht in het geldende (belasting-)recht en in de grondbeginselen en de systematiek daarvan.
2. De master heeft diepgaand inzicht in de werking van belastingverdragen, belastingwetten en belastingregelingen inclusief de Europeesrechtelijke en internationale aspecten daarvan, en heeft grondig inzicht in de onderlinge samenhang van deze verdragen, wetten en regelingen.
3. De master heeft grondige kennis van en inzicht in de deelgebieden:
  - a. algemene leerstukken op het terrein van het belastingrecht,
  - b. inkomstenbelasting,
  - c. vennootschapsbelasting
  - d. internationaal belastingrecht,
  - e. Europees belastingrecht, zowel op het gebied van de directe als van de indirecte belastingen,
  - f. fiscaal-economisch beleid,
  - g. met de fiscaliteit samenhangende onderdelen van bedrijfseconomie.
4. De master heeft naast de genoemde kennis en inzicht op de genoemde deelgebieden, tevens goed inzicht in
  - a. de maatschappelijke context waarbinnen het fiscale recht functioneert, en
  - b. de uitvoering en handhaving (inclusief sancties) van fiscaal recht en -beleid.

Academische en andere vaardigheden

5. De master is in staat om meer complexe problemen – in de vorm van concrete cases dan wel abstracte vragen – die betrekking hebben op de gebieden genoemd in 3, diepgaand en in onderling verband te analyseren en te interpreteren, daarbij sociaal-maatschappelijke en politieke en rechtshistorische aspecten te betrekken, daarover kritische vragen te stellen en originele en creatieve juridische oplossingen aan te dragen. De master is verder in staat om dit mondeling en schriftelijk helder te presenteren, zowel voor vakgenoten als voor niet-(fiscaal-)juristen.
6. De master is in staat om fiscale regelingen mede te beoordelen vanuit algemeen juridisch, sociaal-economisch en bedrijfseconomisch oogpunt.
7. De master is in staat om zich op basis van wetenschappelijk verantwoorde feiten en gegevens, en op basis van een geargumenteerde, verantwoorde en controleerbare afweging zelfstandig een mening te vormen over maatschappelijke vraagstukken op het terrein van het belastingrecht.
8. De master is in staat om wetenschappelijke debatten op de deelgebieden genoemd in 3. te volgen en te begrijpen en daaraan deel te nemen.
9. De master heeft inzicht in juridisch-wetenschappelijke onderzoeksmethoden en is in staat deze toe te passen met het oog op een zelfstandig fiscaal-rechtswetenschappelijk onderzoek van enige omvang op academisch niveau (zoals probleemstelling formuleren, verzamelen van informatie, interpreteren van gegevens, conclusies trekken, evalueren en aanbevelingen en suggesties doen voor verder onderzoek).
10. De master is in staat om de fiscale regels op zich en in relatie tot sociaal-economische belangen en doelstellingen van overheidsbeleid te analyseren en ter zake onderzoeksvragen en probleemstellingen te formuleren.

Algemene kwalificatie:

11. De master beschikt over die juridische kennis, inzicht en vaardigheden die vereist zijn:
  - a. Voor wetenschappelijk onderzoek dat tot de academische promotie leidt,
  - b. Voor vele fiscaaljuridische functies op academisch niveau in de publieke en private sector, en bij Europese en internationale organisaties,
  - c. Om in combinatie met het afsluitend examen van de bacheloropleiding Fiscaal recht en, door het afzonderlijk met goed gevolg afleggen van tentamens van de vakken Burgerlijk procesrecht, Straf- en strafprocesrecht en Goederenrecht op het niveau van het 2^e of 3^e studiejaar van een universitaire opleiding indien deze vakken geen deel uitmaken van voornoemd bachelorexamen, toegelaten te worden tot de zogenoemde toga-beroepen (dat wil zeggen te voldoen aan de eisen voor het Civiel Effect).

Masteropleiding Notarieel recht

Kennis en inzicht

1. De master heeft grondige kennis van en diepgaand inzicht in het geldende (notariële) recht en in de grondbeginselen en de systematiek daarvan.
2. De master heeft diepgaand inzicht in de werking van specifiek voor het notariaat van belang zijnde wetten en regelingen, en heeft grondig kennis van en inzicht in de onderlinge samenhang van deze wetten en regelingen, inclusief de relevante internationaal privaatrechtelijke en Europeesrechtelijke aspecten.
3. De master heeft grondige kennis van en inzicht in de volgende deelgebieden:
  - a. notariële wetgeving, waaronder de eisen die de wet op het Notarisambt stelt aan de notaris en de door hem te verlijden akten,
  - b. internationaal privaatrecht,

- c. personen- en familierecht,
  - d. successierecht en estateplanning,
  - e. overdrachtsbelasting en BTW
  - f. algemeen belastingrecht,
- alle vooral voor zover van belang van de notariële praktijkuitoefening.
4. De master heeft tevens kennis van en inzicht in
    - a. de maatschappelijke context waarbinnen het (notariële) recht functioneert, en;
    - b. de uitvoerings- en handhavingsaspecten van het (notariële) recht, inbegrepen het tuchtrecht en ethische dimensies van het notarisambt

Academische en andere vaardigheden

5. De master is in staat om meer complexe problemen – in de vorm van concrete casus dan wel abstracte vragen – die betrekking hebben op het civiele recht en met name het onroerend goedrecht, het huwelijksvermogensrecht, het vennootschapsrecht, het erfrecht, het personen- en familierecht alsmede het recht met betrekking tot de uitoefening van het notarisambt en op de andere gebieden genoemd in 3, diepgaand en in onderling verband te analyseren en te interpreteren, daarbij sociaal-maatschappelijke, politieke, ethische en rechtshistorische aspecten te betrekken, daarover kritische vragen te stellen en juridische oplossingen aan te dragen. De master is verder in staat om dit mondeling en schriftelijk helder te presenteren, zowel voor vakgenoten als voor niet-juristen.
6. De master is in staat om zich op basis van wetenschappelijk verantwoorde feiten en gegevens, en op basis van een beargumenteerde, verantwoorde en controleerbare afweging zelfstandig een mening te vormen over juridisch maatschappelijke vraagstukken.
7. De master is in staat om wetenschappelijke debatten op het terrein van het civiele recht - en met name op het terrein van het onroerend goedrecht, het huwelijksvermogensrecht, het vennootschapsrecht, het erfrecht, het personen- en familierecht en het recht met betrekking tot de uitoefening van het notarisambt alsmede op de andere rechtsgebieden genoemd in 3. - te volgen en te begrijpen en daaraan deel te nemen.
8. De master heeft inzicht in juridisch-wetenschappelijke onderzoeksmethoden en is in staat deze toe te passen met het oog op een zelfstandig rechtswetenschappelijk onderzoek van enige omvang op academisch niveau (zoals formuleren probleemstelling, verzamelen van informatie, interpreteren van gegevens, conclusies trekken, evalueren en aanbevelingen en suggesties doen voor verder onderzoek).

Algemene kwalificatie:

9. De master beschikt over die juridische kennis, inzicht en vaardigheden om gekwalificeerd te zijn:
  - a. Voor wetenschappelijk onderzoek dat tot de academische promotie leidt,
  - b. Voor toelating tot het beroep van kandidaat-notaris,
  - c. Voor een juridische functie op academisch niveau in de publieke en private sector,
  - d. Om in combinatie met het afsluitend examen van de bacheloropleiding Notarieel recht en door het zo nodig afzonderlijk met goed gevolg afleggen van het tentamen van het vak 'Straf- en strafprocesrecht' op het niveau van het 2^e of 3^e studiejaar van een universitaire juridische opleiding indien dit vak geen deel uitmaakt van (de vrije keuzeruimte) van het bachelor examen Notarieel recht, toegelaten te worden tot een van de zogenaamde toga-beroepen (dat wil zeggen te voldoen aan het zogenoemde Civiel Effect).

Bijlage E. Curricula van de opleidingen

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid

Vakken	EC	Eindkwalificaties
Rechtsgeleerdheid jaar 1		
Encyclopedie vd rechtswetenschap	10	1,3,4,5,6,7
Inleiding Staats- en bestuursrecht	10	1,2c,2d,4,5,6,7,11
Inleiding Internationaal en Europees recht	5	1,2d,3,4,5,6,7,8,11,12
Rechtsvinding in theorie en praktijk	5	1,4,5,7,8,11
Inleiding Straf- en strafprocesrecht	10	1,2b,4,5,6,7,8,9,10,11,12
Inleiding Burgerlijk recht	10	1,2a,4,5,6,7,8,11,12
Juridisch betoog	5	1,5,6,7,8,9,10,11,12
Inleiding Belastingrecht	5	1,2c,2d,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12

Rechtsgeleerdheid jaar 2		
Verbintenissenrecht		1,2a,2d,5,6,7,9,11
Economie (Rechtseconomie & Bedrijfseconomie)		1,3,4,6,11
Ondernemingsrecht		1,3,6,7,9
Staats- en bestuursrecht		1,2c,4,5,6,7,8,11
Goederenrecht		1,6,7,9,11
Moot Court		7,8,9,10,11,12
Sociaal recht		1,3,6,7,9,11,12
Romeins recht		1,3,4,5

Rechtsgeleerdheid jaar 3		
Straf- en strafprocesrecht		1,2b,4,5,7,9,11
Internationaal recht		1,2d,3,4,5,6,7,8,11,12
Europees recht		1,2d,5,6,7,9,11
Geschiedenis van het Europees privaatrecht		1,2d,3,4,5,7
Geschiedenis van het Europees publiekrecht		1,2b,2c,2d,3,4,5
Burgerlijk procesrecht		1,2a,7,9,11
Rechtsfilosofie		1,3,4,6,8,10,11,12
Bachelorscriptie		7,8,10,11

Masteropleiding Rechtsgeleerdheid

Vakken	EC	Eindkwalificaties
Afstudeerrichting Civiel recht		
Burgerlijk procesrecht		1,2,3c,4,5,6,7
Internationaal privaatrecht		1,2,3,4,5
Practicum: Burgerlijk recht		1,2,3b,4,5,6,7
Practicum: Togapraktijk civiel recht		1,2,4,5,6,7
Profileringvak: Arbeidsovereenkomstrecht *		1,2,4,6
Profileringvak: Arbeidsrecht *		1,2,5
Profileringvak: Bouwrecht *		1,2,3b,4,5,6,7
Profileringvak: English Contract Law *		1,2,3
Profileringvak: Huurrecht *		1,2,3b,4,5
Profileringvak: Internationaal transportrecht *		1,2
Profileringvak: Verzekeringsrecht *		1,2,3b,5,6
Recht realiseren: Rechtshandhaving **		1,3a,3c,5,7
Recht realiseren: Rechtsvinding **		1,3a,3c,
Scriptie master Rechtsgeleerdheid		1,2,4,5,7
Transnationaal vermogensrecht		1,2,4
Afstudeerrichting ondernemingsrecht		
Internationaal Commercieel Contracteren		1,2,4,5,7
Ondernemingsrecht en concernverhoudingen		1,2,3b,4,5,7
Europees Venootschaps- en insolventierecht		1,2,5,7
Financieel recht		1,2,5,7

Intellectuele eigendom Merkenrecht		1,2,5,7
Privatissimum		1,2,4,5,6,7
Practicum: Procederen in het ondernemingsrecht		1,2,4,5,6,7
Stage ondernemingsrecht		1,2,3b,4,5,6,7
Scriptie		1,2,3a,3b,4,5,6,7
Recht realiseren: Rechtshandhaving **		1,3a,3c,5,7
Recht realiseren: Rechtsvinding **		1,3a,3c
Afstudeerrichting Straf- en strafprocesrecht		
Capita Straf- en strafprocesrecht		1,2,3c,5
Ideeëngeschiedenis van het strafrecht		1,2,3a,3b,4,5,6
Penitentiair recht		1,2,3b,4,5,6,7
Practicum: Straf(proces)recht		1,2,3b,4,5,6,7
Criminologie voor juristen		1,2,3b,4,5,6
Internationaal en Europees strafrecht		1,2,3a,5
Privatissimum: Straf(proces)recht		1,2,4,5,6,7
Scriptie		1,2,4,5,7
Recht realiseren: Rechtshandhaving **		1,3a,3c,5,7
Recht realiseren: Rechtsvinding **		1,3a,3b,7
Afstudeerrichting Staats- en bestuursrecht		
Rechter en Grondrechten in de veellagige rechtsorde		1,2,3a,3b,3c,4,5,6,7
Privatissimum en Practicum: Overheidsaansprakelijkheid		1,2,3a,3b,3c,4,5,6,7
Europees bestuursrecht		1,2,3a,3b,3c,4,5,6,7
Rechtsstaat, democratie en constitutie		1,2,3b,4,5,6,7
Privatissimum en Practicum: Publiekrechtelijke geschillen		1,2,3b,3c,4,5,6,7
Wetgevingsvraagstukken		1,2,3b,4,5,6,7
Omgevingsrecht		1,2,3a,3b,3c,4,5,6,7
Publiekrechtelijk Gezondheidsrecht		1,2,3a,3b,3c,4,5,6,7
Scriptie		1,2,3a,3b,3c,4,5,6,7
Recht realiseren: Rechtshandhaving **		1,3a,3c,5,7
Recht realiseren: Rechtsvinding **		1,3a,3c
Afstudeerrichting Encyclopedie en filosofie van het recht		
Rechtstheorie en het civiele recht		1,2,3b,4,5,6,7
Privatissimum Rechtsmethodologie		1,2,3b,4,5,6,7
Rechtstheorie en het internationaal publiekrecht		1,2,3b,4,5,6,7
Rechtstheorie en het publiekrecht		1,2,3b,4,5,7
Practicum Geschiedenis van rechtsfilosofie en ethiek		1,2,3b,4,5,6,7
Ethiek		1,2,3b,4,5,6,7
Rechtstheorie en het strafrecht		1,2,3b,4,5,6,7
Scriptie		1,2,3b,4,5,7
Recht realiseren: Rechtshandhaving **		1,3a,3c,5,7
Recht realiseren: Rechtsvinding **		1,3a,3c
Afstudeerrichting European Law		
Capita selecta of European Law – Privatissimum		1,2,3a,3b,3c,4,5,6,7
European Protection of Human Rights		1,2,3a,3b,3c, 6
The Union in the World		1,2,3a,3b,3c, 6
EU Institutional Law & General Principles of EU Law		1,2,3a,3b,3c, 6
European Law in Practice – Practicum		1,2,3a,3b,3c,4,5,6,7
EU Substantive Law		1,2,3a,3b,3c, 6
Scriptie		1,2,3c,3c,4,5,6,7
Recht realiseren: Rechtshandhaving **		1,3a,3c,5,7
Recht realiseren: Rechtsvinding **		1,3a,3c
Afstudeerrichting Public International Law		
International Relations		3a,3b,5,6
Public International Law		1,2,3a,3b,4,5,6,7
Protection of Victims of War		1,2,3a,3b,3c,4,5,6,7
International Dispute Settlement		1,2,3a,3b,3c,4,5,6,7
International Criminal Law		1,2,3a,3b,3c,4,5,6,7
The Law and Practice of International Organizations - Practicum		1,2,3a,3b,4,5,6,7

Theoretical Perspectives on Human Rights Law - Privatissimum		
Practicing International Law - Practicum		1,2,3a,3b, 5,6,7
Philip C. Jessup International Law Moot Court Competition		1,2,3a,3b,3c,4,6
Telders Moot Court Competition		1,2,3a,3b,3c,4,6
Scriptie		1,2,4,5,6,7
Recht realiseren: Rechtshandhaving **		1,3a,3c,5,7
Recht realiseren: Rechtsvinding **		1,3a,3c

- * twee profileringvakken naar keuze
- ** naar keuze een van beide varianten

Bacheloropleiding Notarieel recht

Vakken	EC	Eindkwalificaties
Notarieel recht jaar 1		
Encyclopedie vd rechtswetenschap	10	1,4,5,6,7,8
Inleiding Staats- en bestuursrecht	10	1,3c,4,6,7,8
Inleiding Internationaal en Europees recht	5	1,3c,4,6,7,8
Rechtsvinding in theorie en praktijk	5	1,6,7,8
Inleiding Straf- en strafprocesrecht	10	1,4,6,7,8
Inleiding Burgerlijk recht	10	1,2,6,8
Juridisch betoog	5	1,7,8,9
Inleiding Belastingrecht	5	1,8

Notarieel recht jaar 2		
Verbintenissenrecht	10	1,2b,2c,2d,2e,
Rechtsfilosofie	5	1,4,6,7,9
Burgerlijk procesrecht	5	1,2f,3,3b,6,8
Ondernemingsrecht	10	1,6,7,8
Romeins recht	5	1,4,6,8
Keuzevak	5	-
Bedrijfseconomie voor notariëlen	5	1,2b,3d,6,7
Goederenrecht	5	1,2b,2c,2d,2e,3b,6,7,8
Algemeen en bijzonder bestuursrecht	5	1,3c,4,6,7,8

Notarieel recht jaar 3		
Huwelijksvermogensrecht	10	1,2a,2d,3,5,6,7,8,11,12
Erfrecht	10	1,2,2c,3,5,6,7,8,11,12
Geschiedenis van het Europees Privaatrecht	5	1,3,3c,4,6,7,8
Moot Court notarieel	5	1,5,6,7,8,9,10,11,12
Onroerend goedrecht	10	1,2,2c,3,5,6,7,8,11,12
Vennootschaps- en rechtspersonenrecht	10	1,2a,2b,5,6,7,8,11,12
Keuzevak	5	-
Keuzevak	5	-

Masteropleiding Notarieel recht

Vakken	EC	Eindkwalificaties
Successiewet en estateplanning	10	1,2,3d,4a,4b,6
Inkomsten- en vennootschapsbelasting	10	3f,4a,4b,6
Privatissimum en notariële wetgeving	10	1,4a,4b,5,6,7,8
Overdrachtsbelasting en omzetbelasting	10	1,3c,4a,4b,6
Personen- en familierecht	5	1,2,3a,3c,4a,4b,6
Internationaal privaatrecht	5	3b,3c,4a,4b,6
Scriptie	10	4a,4b,5,6,7,8
Extracurriculaire optie notariële studentenstage	5	-

Bacheloropleiding Fiscaal Recht

Vakken	EC	Eindkwalificaties
Fiscaal recht, jaar 1		
Encyclopedie vd rechtswetenschap	10	1,3,4,5,6
Inleiding Staats- en bestuursrecht	10	1,3,4,5,6
Inleiding Internationaal en Europees recht	5	1,3,4,5,6
Rechtsvinding in theorie en praktijk	5	1,3,4,5,6
Inleiding Straf- en strafprocesrecht	10	1,3,4,5,6
Inleiding Burgerlijk recht	10	1,3,4,5,6
Schrijfvaardigheid: juridisch betoog	5	1,3,4,6
Belastingrecht	5	1,2a,2b,2c,2e,3,5,7,11,12

Fiscaal recht jaar 2		
Verbintenissenrecht	10	1,3,4,5,6
Economie (Rechtseconomie & Bedrijfseconomie)	10	1,3,4
Ondernemingsrecht	10	1,3,4,5,6
Romeins recht	5	1,3,4,5,6
Bedrijfseconomie	5	1,2d,3,4,6
Fiscaal bestuursrecht	10	1,2a,2b,3,4,5,6,7,8,9,11,12
Fiscaal strafrecht	5	1,2a,2b,3,4,6,7
BTW en overdrachtsbelasting	5	1,2a,2b,2c,2f, 3,4,5,6,7,8,9,11,12

Fiscaal recht jaar 2		
Directe belastingen 1		1,2a,2b,2c,3,4,5,6,7,8,9,11,12
Theorie van het belastingrecht	5	1,2a,2c,3,4,5,6,7,8,10,11,12
Fiscaal Moot Court	5	3,5,6,7,8,9,10,11,12
Openbare financiën voor fiscalisten I	5	1,3
Keuzevak	5	-
Internationaal belastingrecht I	5	1,2a,2b,2c,2d,2f,3,4,5,6,7,8,11,12
Directe belastingen II	10	1, 2a,2b,2c,2d,3,4,5,6,7,8
Keuzevak	5	-
Keuzevak	5	-
Keuze uit een van de volgende vakken: 1. Fiscale talentklas (bachelorscriptie) 2. Fiscaal eindwerkstuk		1,2,3,4,5,6,7,8,11,12 1,2,3,4,5,6,7,8,11,12

Master Fiscaal recht		
Directe belastingen III	10	1,3a,3b,3c,3f,3g,5,7,8,9
Tax management	5	1,3c,3g,4,5,6,7,8
Internationaal belastingrecht II	10	1,2,3a,3d,3e,3f,5,6,7,8,9,10
Verdieping algemene leerstukken belastingrecht	5	1,3a,4,5,6,7,8,9,10
Fiscaal-economisch beleid	5	3a,3b,3c,3f,3g,5,6,7,8,9,10
Europees belastingrecht	10	1,2,3a,3d,3e,3f,5,6,7,8,9
Keuze uit een van de volgende 3 vakken: 1. Belastingverdragen 2. Keuzevak buitenland 3. Omzetbelasting aan de VU	5	1,2,3d,3e,3f,5,7,8,9 - -
Scriptie	10	1,3a,4,5,6,7,8,9,10

BIJLAGE F. Specificatie studielast per opleiding

	Bacheloroopleiding Rechtsgeleerdheid		Masteropleiding Rechtsgeleerdheid		Bacheloroopleiding Fiscaal recht		Masteropleiding Fiscaal recht		Bacheloroopleiding Notarieel recht		Masteropleiding Notarieel recht	
	1	2	3		1	2	3		1	2	3	
Jaar	1	2	3		1	2	3		1	2	3	
Hoorcollege	120	130	120	50	120	134	110	72	120	98	220	111
Werkgroep	116	122	110	92	116	122	102	99	116	86	64	95
Tutoraat	20	nvt	nvt	nvt	20	nvt	nvt	nvt	20	nvt	nvt	nvt
Overig	4	9	6	nvt	4	4	15	36	4	34	5	30
Contact digitaal	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	8
Scriptie- begeleiding	nvt	nvt	9	8	nvt	nvt	3	8	nvt	nvt	nvt	18
Tentamens	21	24	33	18	21	24	28	15	21	27	25	10
Nabespreke n examens	10	10	10	10	10	12	12	12	10	12	10	1408
Zelfstudie	1359	1355	1362	1472	1359	1354	1380	1408	1359	1393	1326	1680
Totaal	1680	1680	1680	1680	1680	1680	1680	1680	1680	1680	1680	111